

LATVIJAS UNIVERSITĀTE

Pedagoģijas, psiholoģijas un mākslas fakultāte

Programmas "Skolotājs" apakšprogramma

"Skolotājs logopēds"

**Fonemātiskās uztveres pilnveidošana rotaļās un vingrinājumos
vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ar fonētiski fonemātiskiem
traucējumiem**

Diplomdarbs

Autors: **Inese Sniedze**

Studentu apliecības Nr.: is11300

Darba vadītājs: Mg. paed. Zane Eņģele

CĒSIS 2018

Anotācija

Darba autors. Inese Sniedze

Darba zinātniskais vadītājs. Mg. paed. Zane Eņģele

Darba nosaukums. Fonemātiskās uztveres pilnveidošana rotaļās un vingrinājumos vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem

Darba saturs. 100 lpp., no tām 33 lpp. pielikumi, 5 attēli, 13 tabulas un 65 literatūras un informācijas avoti, no tiem 1 angļu, 15 krievu valodā

Pētījuma mērķis. Teorētiski un praktiski izziņāt rotaļu un vingrinājumu efektivitāti fonemātiskās uztveres pilnveidē vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem

Darba teorētiskajā daļā tiek analizēta literatūra par fonemātiskās uztveres nozīmi runas attīstībā, fonemātiskās uztveres likumsakarību raksturojumu, vecākā pirmsskolas vecuma bērnu raksturojumu problēmskatījumā, rotaļu un vingrinājumu izmantošana kā skaņu izrunas traucējumu korekcijas līdzekli

Darba praktiskajā daļā tiek veikts pētījums par fonemātiskās uztveres pilnveides iespējām vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem. Tiek izstrādāti un īstenoti koriģējoši attīstošie darba plāni, atlasītas un izmantotas rotaļas un vingrinājumi, ievērojot bērnu runas traucējumu specifiku

Apkopojot pētījumā iegūto datu rezultātu analīzi, tiek secināts, ka darbā izvirzītā hipotēze apstiprinās. Koriģējoši attīstošā darbībā izmantojot atbilstošas rotaļas un vingrinājumus, tiek pilnveidota fonemātiskā uztvere, sekmēta roku sīkā muskulatūras attīstība, daļēji veikta skaņu izrunas traucējumu korekcija

Atslēgas vārdi. Fonemātiskā uztvere, fonētiski fonemātiskie traucējumi, vecākais pirmsskolas vecums, rotaļa un vingrinājumi kā skaņu izrunas korekcijas līdzeklis, roku sīkā muskulatūra, logopēdiskā izpēte, koriģējoši attīstošā darbība

Abstract

The author of the paper: Inese Sniedze

The supervisor: Mg. paed. Zane Eņģele

The title: Improvement of phonemic perception through games and activities for the oldest preschoolers with phonetic and phonemic disorders

The paper consists of 100 pp., 33 pp. of which are appendices, 5 images, 13 tables and 66 literature and information resources, including 1 in English, 15 in Russian

The aim of research: To explore theoretically and practically the efficiency of games and activities in order to improve the phonemic perception of the oldest preschoolers with phonetic and phonemic disorders

The theoretical part of the research analyses literature on the importance of phonemic perception in the development of speech, on the description of regularities of phonemic perception, on the characteristics of older preschoolers in problem situations, on the usage of games and activities as means of correcting disorders of pronouncing sounds

The practical part of the research covers research on improvement of phonemic perception for the older preschoolers with phonetic and phonemic disorders. The work plans of corrective development have been developed and implemented, games and activities have been selected and used taking into consideration the specifics of children's speech disorders.

Summarizing the analysis of data acquired during the research, it has been concluded that the hypothesis has been confirmed. Using suitable games and activities in corrective development activity facilitates the development of phonemic perception, enhances the development of small hand muscles, the correction of sound pronouncing disorders has been partially achieved.

Key words: phonemic perception, phonetic and phonemic disorders, the oldest pre-school age, games and activities as means for sound pronouncing correction, small hand muscles, logopaedic research, corrective development activity.

Saturs

Ievads	5
1. Fonemātiskās uztveres nozīme runas attīstībā	7
1.1. Fonemātiskās uztveres likumsakarību raksturojums	9
1.2. Vecākā pirmsskolas vecuma bērnu pedagoģiski psiholoģiskais raksturojums problēmskatījumā.....	14
1.3. Rotaļas un vingrinājumi koriģējoši attīstošā darbībā fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanā.....	22
1.3.1. Runas korekcijas darba posmi fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanai.....	25
1.3.2. Fonemātiskās uztveres pilnveidošana.....	27
1.3.3. Artikulācijas kustību pilnveide.....	29
1.3.4. Roku sīkās muskulatūras kustību sekmēšana.....	32
2. Pedagoģiskais pētījums par fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanu.....	35
2.1. Pētījuma organizācija un izmantoto metožu apraksts.....	35
2.2. Bērnu runas sākotnējā logopēdiskā izpēte.....	37
2.3. Rotaļu, vingrinājumu atlase un izmantošana, ievērojot bērnu runas traucējuma specifiku.....	45
2.4. Pētījumā iegūto datu apkopošana un rezultātu analīze.....	53
Secinājumi.....	61
Literatūras un avotu saraksts	62
Pielikumi	65

Ievads

Mūsdienās palielinās to pirmsskolas vecuma bērnu skaits, kuriem ir runas un valodas traucējumi, kas savukārt sagādā grūtības, izmantojot valodu kā saziņas līdzekli, to apliecina daudzu pieredzējušu logopēdu praktiskā pieredze (Miltiņa, 2008, 21; Tūbele, 2002, 7; Tūbele, Vilka, 2016, 191; Sproģe, 2016, 16; Namniece, 2016, 5). Audiologopēdes A. Vabales pētījums pierāda, ka pirmsskolas izglītības iestādēs no 472 bērniem 4 – 6 gadu vecumā ir 172 bērni jeb 36% ar specifiskiem runas un valodas traucējumiem (Vabale, 2014, 5).

Katram bērnam valoda attīstās individuāli. Valodas dabiskais mērķis ir, lai varētu sazināties. Latviešu valoda par tādu, kādu mēs runājam mūsu dienās, ir kļuvusi gadsimtu ilgā laika gaitā, notiekot dažādiem procesiem tās runātāju etniskā sastāvā, ekonomiskajā un sabiedriskajā dzīvē (Rudzīte, 20, 1964).

Bērna runas attīstības savlaicīga diagnosticēšana palīdz objektīvāk ieraudzīt un saklausīt bērnam raksturīgāko. Ja ir runas attīstības traucējumi, tie rada grūtības daudzās dzīves jomās, īpaši uzsākot mācības skolā. Grūtības var rasties, nepareizi saklausot un nesaprotot vārda nozīmi, uztverot un atceroties mutiski teikto mācību materiālu, sazināšanās procesā. Savukārt nepietiekami attīstīta fonemātiskā uztvere rada noturīgus mācīšanās traucējumus (Tūbele, 2002, 15 – 16).

Pēc darba autores domām vecākais pirmsskolas vecums ir laiks, lai īpaši veltītu fonemātiskās uztveres pilnveidei un skaņu apguves attīstīšanai, jo vecākais pirmsskolas vecums (5 – 6 gadi) ir laiks, kad notiek obligātā sagatavošana skolai. Bērni pirmsskolas izglītības iestādē ir ar dažādiem attīstības līmeņiem, pedagogam jāprot izvērtēt katra bērna attīstības līmenis un izvēlēties atbilstošus uzdevumus un apmācības formas, katra bērna tālākai attīstībai.

Pirmsskolā rotaļas un vingrinājumi ir tās, kas pavada bērnus ik brīdi. Tās bērnam rada pozitīvas emocijas, palīdz uzkrāt pieredzi, motivē turpmākajai izaugsmei (Dzintere, Stangaine, 2007, 5; Štāls, 1927, 20 – 21). Tādēļ darba autore izvēlējusies diplomdarba tēmu: “Fonemātiskās uztveres pilnveidošana rotaļās un vingrinājumos vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem”.

Diplomdarba teksta izklāstam darba autore izmanto logopēdu, pedagogu, psihologu: I. Miltiņas (2005; 2017), S. Tūbeles (2002), A. Baumanes (1976), A. Ļubļinskas (1979), O. Trošina un J. Žulinas (*Трошина, Жулина, 2005*) u.c. pētījumus un atziņas.

Pētījuma objekts

Rotaļas un vingrinājumi koriģējoši attīstošā darbībā

Pētījuma priekšmets

Fonemātiskās uztveres un skaņu izrunas pilnveide

Pētījuma mērķis

Teorētiski un praktiski izzināt rotaļu un vingrinājumu efektivitāti fonemātiskās uztveres pilnveidē vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem

Pētījuma hipotēze

Fonemātiskās uztveres pilnveide būs sekmīgāka, ja logopēds:

- izzinās bērnu runas attīstības īpatnības
- izmantos koriģējoši attīstošā darbībā atbilstošas rotaļas un vingrinājumus

Pētījuma uzdevumi

1. Analizēt zinātnisko literatūru par fonemātiskās sistēmas attīstības likumsakarībām
2. Analizēt rotaļas un vingrinājumus kā skaņu izrunas traucējumu korekcijas līdzekli
3. Veikt pētījumu par fonemātiskās uztveres pilnveides iespējām vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem

Pētījuma metodes

1. Teorētiskā. Teorētiskās literatūras analīze
2. Empīriskās
 - bērnu novērošana
 - bērnu runas logopēdiskā izpēte
 - pedagoģiskā izmēģinājuma darbība
 - pētījumā iegūto datu analīze

Pētījuma bāze

Pētījums notiek Priekuļu novada A pirmsskolas izglītības iestādē. Pētījumā piedalās 20 bērni, no kuriem 6 bērni ir ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem. Pētījumā notiek no 2017. gada oktobra līdz 2018. gada aprīlim.

1. Fonemātiskās uztveres nozīme runas attīstībā

Valoda ir primārais sazināšanās veids, kas dota tikai cilvēkiem, tomēr valoda nav iedzimta. Bērna runas un valodas attīstību ietekmē daudz faktoru: fiziskā, sociālā, emocionālā un kognitīvā attīstība, kā arī valsts nacionālās īpatnības un sabiedrības valdošie uzskati (Tūbele, Vilka, 2016, 191). Līdzīgi uzskata arī S. Kļaviņa, sakot, ka valoda ir cilvēces attīstības rezultāts, paaudžu un laikmeta veidojums, kas joprojām funkcionējot attīstās (Kļaviņa, 1997, 16).

Daudzu autoru skatījumā **valoda** ir sabiedriska parādība, bet **runa** ir valodas individuālā izpausme. Bērna runas veidošanās, attīstība ir dzimtās valodas apguves process, kurā bērns apgūst prasmi lietot valodu kā saziņas un apkārtējās pasaules izziņas līdzekli. Valoda un runa savstarpēji mijdarbojas un attīstās līdztekus (Lubļinska, 1979, 254 – 255; Miltiņa, 2005, 9 – 10; Brewer, 2004, 266).

Bērna dabiskā nepieciešamība būt saskarsmē, sadarboties ar citiem, vēlme izzināt ir bērna personības attīstības process. **Valoda** veic komunikatīvo, regulējošo un vispārinošo funkciju, tāpēc tā ir nozīmīga bērna psiholoģiskajā attīstībā (Tūbele, Vilka, 2016, 191; Miltiņa, 2005, 9 – 10; Golubina, 207, 224). A. Tauriņa raksta, ka valodas apguve veicina bērna individualitātes un komunikatīvās pieredzes veidošanos, to, kā bērns uztver, izprot un veido savu pasaules redzējumu runas procesā – sarunājoties, stāstot, izsakot, ierosinot, komentējot (Tauriņa, 2016, 57). Arī logopēdijas terminu skaidrojošā vārdnīcā termins valoda ir skaidrota līdzīgi – valoda ir cilvēka kā sabiedriskas būtnes būtiska pazīme; zīmju sistēma, kas ir līdzeklis saskarsmes, domāšanas, jūtu, gribas izteikšanai (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 348).

Savukārt **valodas** apgūšana ir sarežģīts, katram bērnam individuāls process. Lai bērns veiksmīgi apgūtu valodu, ir attīstības priekšnosacījumi:

- laba vecāku veselība, normāla mātes grūtniecība un normālas dzemdības;
- bērna laba veselība, normāla galvas smadzeņu darbība;
- skaidra, nesteidzīga, bērnam saprotama un gramatiski pareiza vecāku runa (Baumane, 1976, 5; Kalniņa, Skrube, 1983, 9).

Līdzīgi domā arī D. Markus, katra valodas attīstības ceļš ir individuāls, tajā ir iepriekš neparedzami elementi un procesi (Markus, 2003, 78).

Attīstot runu un valodu, nākas novērot, ka viena vecuma bērni parāda dažādas spējas runas apguves procesā. Tas tikai apstiprina, ka nepieciešams izzināt katra bērna individuālās vajadzības, bērnam nepieciešama individuāla, mērķtiecīga pieeja, kas sekmēs bērna runas un valodas attīstību.

A. Tauriņa norāda, ka katrai lietai ir nepieciešams stingrs pamats, kas atspoguļojas precīzā vārda izrunā. Savukārt izrunas pamatā ir **skaņa**, kura ir pati mazākā valodas vienība, bet ļoti būtiska runas attīstībā (Tauriņa, 2016, 60).

Valodas elementi ir ļoti atšķirīgi gan uzbūves, gan uzdevumu ziņā. Pastāv noteikta elementu pēctecība: vienkāršākie veido sarežģītākos un ir to sastāvdaļas.

Skaņa ir sīkākā valodas vienība, kas grupējas:

- klasēs (latviešu valodā – patskaņi, līdzskaņi, divskaņi);
- apakšklasēs (līdzskaņi: lūpeņi, mēleņi);
- pretstatu pāros (balsīgie, nebalsīgie līdzskaņi).

Skaņas, sekojot cita citai runāšanas laikā, var savstarpēji iedarboties un pārmainīties. Skaņu kopums to savstarpējās attiecībās veido **fonētisko līmeni**.

Centrālā valodas vienība ir **vārds**.

Vārdu krājums ar savu iekšējo kārtību veido **leksikas apakšsistēmu**. Vārds pastāv vairākās **formās**, kurās blakus vārda leksiskajai nozīmei tiek izteiktas arī gramatiskās nozīmes. Vārda sastāvdaļas ir **morfēmas** – sīkākie nozīmīgākie valodas elementi. Tām ir sava nozīme, kas atklājas tikai vārdā. **Morfēmu** kopums un vārdu formas veido **morfoloģisko līmeni**.

No savstarpēji saistītām vārdu formām veidojas **teikums** vai **vārdu savienojums**. Vārdu savienojums nosauc parādības un to attiecības. Teikums izsaka spriedumu (pabeigtu domu) un ļauj sazināties. No savstarpēji saistītiem teikumiem veidojas **teksts**. Vārdu savienojumi, teikumi, teksts to sistēmiskajos sakaros un attiecībās veido **sintaktisko līmeni**.

Katrs līmenis pats ir apakšsistēma ar savu iekšējo kārtību. Līmeņu savstarpējos sakaros un mijiedarbībā pastāv valodas kopīgā sistēma. Jo augstāks līmenis, jo vairāk tam raksturīga caurviju saikne ar citiem līmeņiem (Kļaviņa, 1997, 27 – 29).

Valodas sistēmas vienības, līmeņus un to hierarhiju var attēlot shematiski, vienkāršojot patieso sarežģītību (skat. 1. tabulu).

1.tabula. Valodas elementu hierarhija (Kļaviņa, 1997, 29)

Elementi	Līmeņi
<p style="text-align: center;">Teksts ↓ Teikumi ↓ Vārdu savienojumi</p>	Sintaktiskais
<p style="text-align: center;">↓ Vārdu formas ↓ Morfēmas</p>	Morfoloģiskais
<p style="text-align: center;">↓ Valodas skaņas</p>	Fonētiskais

Tātad par pamatu runas attīstībai kļūst valoda kā zīmju sistēma. Valodas apguves procesā attīstās runa praktiskā darbībā. Valoda un runa attīstās, savstarpēji mijietekmējoties. Bērns valodu apgūst pakāpeniski, vispirms skaņas, tad zilbes, vārdus, vārdu savienojumus, teikumus.

Savukārt latviešu valodā ir skaņas, kuras runas plūdamā maina savu skanējumu un tieši fonemātiskā uztvere tā, kas palīdz skaņas atpazīt dažādās pozīcijās un variācijās. Pilnvērtīgi attīstīta fonemātiskā uztvere ir svarīga bērna runas un valodas attīstībā (Tūbele, Vilka, 2016, 193).

Darba turpinājumā autore pievērš uzmanību dažādu autoru atziņām par fonemātiskās uztveres raksturojuma aspektiem pirmsskolas vecumā, kā arī analizē fonemātiskās uztveres attīstības īpatnības vecākajā pirmsskolas vecumā.

1.1. Fonemātiskās uztveres likumsakarību raksturojums

Runas attīstībā svarīga nozīme ir pilnvērtīgai dzirdei. Ar tās starpniecību bērns uztver apkārtējo runu, cenšas to atdarināt un kontrolē savu izrunu (Miltiņa, 2005, 31). Bērnam, kurš apgūst runu, nepieciešama dzirdes attīstīšana. S. Tūbele un I. Vilka raksta, ka dzirdes uzmanība ir spēja reaģēt un koncentrēties uz apkārt dzirdamajiem trokšņiem un skaņām, uztvert, no kuras puses tās skan, un uzsvēr, ka tieši runas dzirde nodrošina spēju no apkārt dzirdamajiem trokšņiem un

skaņām atšķirt cilvēka runu, kā arī runātā jēgas uztveršanu un saprašanu. Akcentē, ka dzirdes uzmanība un runas dzirde ir cieši saistītas ar fonemātiskās uztveres attīstību (Tūbele, Vilka, 2016, 192–193).

Ja runas dzirdes attīstība aizkavējas, novēro specifiskus izrunas traucējumus, rodas grūtības iemācīties lasīt un rakstīt, jo attīstīta runas dzirde ir šo prasmju apguves svarīgs priekšnoteikums.

Logopēdijas terminu skaidrojošā vārdnīcā teikts, ka **runas dzirdei** ir izšķiroša nozīme valodas skaņu apguvē un atšķiršanā. Tā attīstās pakāpeniski: bērnam veidojas precīzi, diferencēti vārdu un atsevišķu skaņu akustiskie un artikulācijas tēli. Savukārt, runas dzirde ir savstarpēji saistīta ar **fonemātisko dzirdi** (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 283).

I.Miltiņa raksta, ka **fonemātiskā dzirde** attīstās līdztekus skaņu artikulācijas apguvei. Jo sekmīgāk notiek skaņu izruna, jo pilnīgāk notiek tās atšķiršana pēc skanējuma, un otrādi. Fonemātiskā dzirde palīdz veidot vārda kopskanējumu, tā izpratni (Miltiņa, 2017, 8).

S. Tūbele, V. Kalniņa un Dz. Skrube norāda, ka fonemātiskā dzirde attīstās reizē ar runu un valodu. Fonemātiskā dzirde, vēlāk **fonemātiskā uztvere** veidojas un turpina attīstīties pirmsskolas vecumā (Tūbele, 2008, 28; Kalniņa, Skrube, 1983, 89). Līdztekus fonemātiskās uztveres attīstībai bērns pakāpeniski iemācās arī artikulēt valodas skaņas (Miltiņa, 2005, 35;). Savukārt, D. Markus uzskata, bērnam fonemātiskā uztvere ir pilnīgi izveidojusies tikai aptuveni piecu gadu vecumā, kad ir nostiprinājusies lūpu un mēles muskulatūra un bērns var izrunāt visas valodas skaņas (Markus, 2003, 12). Savukārt A. Baumann uzskata, ka bērnam 6 gadu vecumā ir attīstījusies fonemātiskā dzirde, ka bērns spēj analizēt un sintezēt skaņas un bērns ir sagatavots lasīt un rakstīt prasmes apgūšanas procesam (Baumann, 1976, 5).

Fonemātiskā uztvere ir speciāla prāta darbība valodas skaņu atšķiršanai un vārda skaņu struktūras noteikšanai. Valodas vienību **analīze** un **sintēze**, tas ir, daudzveidīgu valodas skaņu kombināciju uztveršana neatkarīgi no tā, vai tās izteiktas mutvārdu runas vai rakstu veidā (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 290; Чиркина, 2002, 51). I. Miltiņas skatījumā, fonemātiskās uztveres terminu drīkst lietot, skatot fonemātiskos procesus (Miltiņa, 2017, 10).

S. Grasmann uzskata, ka daudzu valodas attīstības traucējumu pamatā ir nepietiekami attīstīta fonemātiskā uztvere, spēja atšķirt līdzīgas skaņas, tāpat arī nepietiekami attīstīta spēja runas plūsmā nodalīt valodas skaņu kompleksus – vārdus, tos atcerēties un tikpat precīzi atkārtot (Grasmann, 2003, 11).

Tiek uzskatīts, ka **fonemātiskās uztveres** traucējumi noved pie tā, ka bērns neatšķir ar dzirdi skanējuma ziņā tuvas vai artikulācijas ziņā līdzīgas valodas skaņas. Bērna vārdu krājums netiek paplašināts ar jauniem vārdiem, kuru sastāvā ir grūti atšķiramas skaņas. Bērns pamazām

atpaliek no vecuma normas. Prasme dzirdēt katru atsevišķu skaņu vārdā, zināt no kādām skaņām sastāv vārds. Prasme analizēt skaņu sastāvu vārdā, ir ļoti svarīgs priekšnosacījums pareizai valodas apguvei (Ладыженская, 2005, 136).

A.Ткаченко (Ткаченко) uzskata, ka fonemātiskā uztvere neprasa īpašu mācīšanos, turpretī fonemātiskā analīze to prasa. Fonemātiskā uztvere attīstās vispirms, fonemātiskā analīze vēlāk. Fonemātiskā uztvere ir pirmais līmenis lasīt un rakstīt prasmes apgūvē, un tad seko fonemātiskā analīze. Fonemātiskā uztvere ir prasme atšķirt skaņu īpašības un secību mutvārdu runā, savukārt, fonemātiskā analīze ļauj to pašu paveikt rakstiskā formā (Ткаченко, 2005, 4).

Fonemātiskā analīze ir spēja noteikt, no kurām skaņām sastāv vārds, noteikt skaņu secību vārdā (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 101). Fonemātiskā analīze var būt **vienkāršā** – skaņas izdalīšana no vārda. Šī prasme bērnam veidojas dabiski. **Sarežģītā** fonemātiskā analīze – skaņas vietas noteikšana vārdā, skaņu secības noteikšana vārdā un skaņu skaita noteikšana vārdā. Savukārt šī prasme bērnam ir jā mācās.

Fonemātiskā sintēze ir prāta darbība, savienot atsevišķas daļas vienotā veselumā (skaņas – zilbēs, zilbes – vārdos) un pēc tam šo veselumu domās atpazīt.

Fonemātiskie priekšstati ir iekšēji izveidojušies skaņu tēli. Fonemātiskie priekšstati ir izveidojušies, ja saskaņā ar šo tēlu var nosaukt vārdu, kas sākas ar noteiktu skaņu, gan vārdus ar noteiktu skaņu skaitu, gan vārdus, kuros skaņa ir noteiktā pozīcijā (Miltiņa, 2008, 119; Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 101 – 102).

Fonemātiskie procesi ietver fonemātisko analīzi, fonemātisko sintēzi un fonemātiskos priekšstatus. Fonemātisko procesu priekšnoteikumi bērna attīstībā ir dzirdes uzmanība un dzirdes uztvere, runas (fonemātiskā) dzirde un izrunas joma (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 101–102).

Skaņu izrunas grūtības ir cieši vienotas ar fonemātisko procesu attīstību. Fonemātiskā uztvere pilnveidojas līdztekus bērna runas attīstībai. Smalki diferencētā valodas dzirde palīdz nodalīt vārda skaņas, kas ir tuvas pēc artikulācijas vai akustiskām pazīmēm. Fonemātiskās uztveres traucējumu gadījumā ir grūti izprast ne tikai bērna teikto, bet nepareizā izruna pamazina bērna vārda krājumu, kavē fonemātisko priekšstatu un fonemātiskās uztveres veidošanos, kas savukārt ir pamatnosacījumi lasīt – rakstīt prasmju apguvei (Miltiņa, 2005, 51).

Tātad fonemātiskā uztvere ir svarīgs bērna attīstības rādītājs, lai vecākā pirmsskolas vecuma bērns veiksmīgāk apgūtu mācību programmu. J. Līdaka akcentē, ka fonemātiskā uztvere tiek uzskatīta par vienu no pamata prasmēm (Līdaka, 2016, 8). Tātad, lai bērns veiksmīgi apgūtu lasīšanas un rakstīšanas prasmes, ir jābūt pilnvērtīgi attīstītai runas un valodas prasmei, un jāturpina pilnveidot fonemātiskā uztvere.

S. Tūbele uzsver, ka pat primāra fonemātiskās uztveres mazattīstības priekšplānā var izvirzīties rakstīšanas un lasīšanas traucējumi, kurus novērst var tikai, pilnveidojot un attīstot fonemātiskās analīzes un sintēzes iemaņas (Tūbele, 2002, 16).

I.Hadaņonoka raksta, ka runas attīstības aizkavēšanās un runas traucējumi atsaucas uz bērna psihisko attīstību. Aizkavējusies runa rada traucējumus dažādos psihiskos procesos (atmiņā, domāšanā, uzmanībā u.c.) un negatīvi ietekmē bērna raksturu un uzvedību. Tā ietekmē arī skaņu analīzes un sintēzes procesu, ko dažkārt sauc par bērna otro dzirdi jeb fonemātisko uztveri (Hadaņonoka, 1999, 6). Līdzīgi domā arī S. Tūbele akcentējot, ka nepilnvērtīga runas attīstība ietekmē atmiņu, uzmanību, nav tik precīza kustību koordinācija, darba temps ir lēnāks un ātrāk izsīkst darba spējas (Tūbele, 2002, 17).

Vairums bērnu valodas skaņu izrunas normu sasniedz 4 – 5 gadu vecumam. Bet ir vērojams, ka bērniem dažādu individuālu, sociālu vai dažādu attīstības sakrītību dēļ runas traucējumus var palīdzēt novērst logopēds (Miltiņa, 2005, 49).

Skaņu izrunas traucējumi var izpausties dažādi. Tiem raksturīga ilgstoša, valodas normai neatbilstoša skaņu izruna, tos izraisa dažādi faktori, taču vērā ir ņemams fakts, ka dialekts nav pieskaitāms pie neatbilstošas skaņu izrunas (Детская логопсихология, 2008, 49; Miltiņa, 2005, 49). Pie skaņu izrunas traucējumiem nevar pieskaitīt arī nepilnīgi apgūtu valodu (bērns, kurš dzīvojis kādu laiku ārpus dzimtās vietas), kā arī bērna runas vecumposma īpatnības, kuru cēlonis ir runas aparāta funkcionāls mazbriedums (Miltiņa, 2002, 49).

Psiholoģiski pedagoģiskās klasifikācijas pamatā ir izmantoti psiholoģiskie un lingvistiskie kritēriji, ievērojot valodas sistēmas struktūras elementus (skaņu izruna, fonemātiskie procesi, vārdu krājums, gramatika, saistītā runa), runas darbības mutvārdu un runas darbības rakstrunas savstarpējās attiecības, kā arī runas funkcionālos aspektus. Pedagoģiskajā klasifikācijā runas traucējumus iedala 2 grupās:

1. sazināšanās līdzekļu traucējumi:

- **fonētiskie traucējumi** – skaņu izrunas traucējums pastāvot pilnvērtīgai anatomiskai dzirdei un saglabātai runas aparāta inervācijai. Fonētisko traucējumu gadījumā bērns skaņas neizrunā (lapa = apa), skaņas kropļo (piemēram, starpzobu izruna) (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 307). **Fonētisko traucējumu** gadījumā fonemātiskā uztvere nav traucēta (Miltiņa, 2005, 55; Tūbele, 2002, 41);
- **fonētiski fonemātiskie traucējumi** – skaņu izrunas traucējums pastāvot pilnvērtīgai anatomiskai dzirdei un saglabātai runas aparāta inervācijai. Fonētiski fonemātisko traucējumu gadījumā bērns skaņas jauc (saule = taule), reizēm bērns skaņu var izrunāt pareizi, reizēm to jauc ar citu (nestabils skaņas runas kustību vai runas dzirdes tēls), skaņu

aizstāj ar citu skaņu, kas var izpausties daudzveidīgi (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 307).

Fonētiski fonemātisko traucējumu gadījumā ir nepietiekami attīstīti fonemātiskie procesi (Tūbele, 2002, 41).

- **valodas sistēmas nepietiekama attīstība (VSNA)** – sarežģīts runas attīstības traucējums, kad skarta valodas sistēmas visu komponentu attīstība (vēls runas sākums, skaņu izrunas un fonemātiskās nepilnības, leksiskās runas un gramatiskās runas traucējumi);

2. sazināšanās līdzekļu pielietojuma traucējumi:

- **stostīšanās** kā runas pamatfunkcijas – komunikācijas traucējums, pastāvot izveidotiem sazināšanās līdzekļiem.

I.Miltiņa skaidro, ka minētajā klasifikācijā atsevišķi netiek izdalīti lasīšanas un rakstīšanas traucējumi. Lasīšanas un rakstīšanas traucējumi tiek aplūkoti kā fonētiski fonemātisko traucējumu vai valodas sistēmas nepietiekamas attīstības sekas (Miltiņa, 2005, 23).

Izrunas traucējumi faktiski var skart jebkuru skaņu, taču visbiežāk izrunā tiek traucētas šādas skaņu grupas.

- **Priekšējie mēleņi:**

šnāceņi [š], [ž], afrikātas [č], [dž];
svelpēņi [s], [z], afrikātas [c], [dz];
skaņa [l], skaņa [r];
skaņu balsīguma traucējumi.

- **Vidējie mēleņi:**

skaņa [j].

- **Pakaļējie mēleņi:**

Skaņas [k], [g], [h].

Grūtības skaņu izrunā ir saistāmas gan ar konkrētās skaņas artikulācijas sarežģītību, gan ar tās uztveramības un skanējuma īpatnībām (Miltiņa, 2005, 51 – 52). S. Tūbele uzsver, ka skaņu izruna saistās ne tikai ar artikulācijas īpatnībām, bet arī ar skaņu uztveri, ar to, kāds bērnam ir fonemātiskās uztveres attīstības līmenis (Tūbele, 2002, 45).

Tātad, lai veicinātu valodas skaņu pareizu un precīzu izrunu, kas ir priekšnosacījumi veiksmīgai lasīt un rakstītprasmju apguvei, ir pakāpeniski, mērķtiecīgi un sistēmiski jāattīsta fonemātiskā uztvere. Bērnam pirmsskolas vecumā var būt traucēta fonemātiskā uztvere, kas rada grūtības skaņu izrunā, skaņu uztveršanā un skaņu atšķiršanā. Darba turpinājuma izklāstā autore pievērsīs uzmanību vecākā pirmsskolas vecuma bērnu pedagoģiski psiholoģiskajam raksturojumam.

1.2. Vecāka pirmsskolas vecuma bērnu pedagoģiski psiholoģiskais raksturojums problēmskatījumā

Lai rastu priekšstatu par vecākā pirmsskolas vecuma bērnu attīstības līmeni un saistībā ar to – fonemātiskās uztveres pilnveidošanas iespējas, jāaplūko bērnu vispārīgā attīstība šajā vecumposmā.

I.Freiberga norāda, ka bērna attīstību var iedalīt piecās personības attīstības jomās:

- emocionālā, kura attīstās un pilnveidojas jūtas, emocijas, griba;
- sociālā, kurā veidojas attieksmes un paradumi;
- sensomotorā, fiziskā, kurā attīstās bērna iemaņas un prasmes;
- kognitīvā, kurā veidojas priekšstati un zināšanas;
- kreatīvā, kurā attīstās mākslinieciskā un radoši pārveidojošā darbība (Freiberga, 2007, 23).

Bērna un pieaugušā mijiedarbības procesa centrā ir izvirzīts bērns un tā attīstība veselumā, bet nav izcelta fiziskās attīstības joma, kas ir ļoti būtisks aspekts bērna attīstībā.

Savukārt “Pirmsskolas izglītības mācību satura programmā” (2012) izglītības vadlīnijās, izglītības saturs ir vērsts uz daudzpusīgu bērna attīstības sekmēšanu, akcentējot trīs jomās:

- fizisko attīstību (fiziskā veselība un kustību attīstība);
- psihisko attīstību, tai skaitā kognitīvo un valodas attīstību (rakstītprasmes un lasītprasmes, saziņas prasmju un mācīšanās prasmju attīstība);
- sociāli emocionālo attīstību.

Pirmsskolas izglītības mācību satura vadlīnijās ir savienotas emocionālā un sociālā attīstības joma, kurā tiek ietverta jūtas, emocijas, griba, prasmes un attieksmes, jo bērna personība attīstās veselumā. Kā arī savienotas kognitīvā, kreatīvā un sensomotorā attīstības joma, šie psihiskie izziņas procesi ir tie, caur kuriem cilvēks iegūst informāciju par apkārtējo pasauli. Atsevišķi tiek izdalīta fiziskās attīstības joma, kurā tiek izvirzīti galvenie attīstības rādītāji – vispārējais veselības stāvoklis, stāja, koordinācija, līdzsvara izjūta, spēja izpildīt pamatkustības.

Pēdējā laikā aizvien lielāku uzmanību rada jautājums par bērna sagatavošanu skolai, tiek meklēti risinājumi veiksmīgākai bērna personības attīstībai. Pirmsskolas pedagoģiskajā procesā bērnu sasniegumus vērtē pēc vadlīnijās noteiktajiem, plānotajiem, ieteicamajiem rezultātiem, kuru apguve veicina bērnu fizisko, psihisko un sociālo attīstību.

Vecākais pirmsskolas vecums (5 – 6 gadi) iekļaujas kopējā pirmsskolas vecumā, kas aptver laika posmu no 3 – 7 gadiem. Šī vecuma bērniem raksturīga aktīva pasaules izziņāšana – zināšanu

un prasmju apguve, reizē tā ir bērna pašapliecināšanās. Bet, ja iespējas tam ir traucētas, attīstās mazvērtības izjūta. Šo problēmu novērst palīdz bērna iekļaušanās dažādās aktivitātēs. Bēnam pašam darbojoties, ceļas viņa pašvērtējums, pašcieņa un pārliecinātība par sevi (Puškarevs, Golubeva, 1999, 36). Pieaugušais ir tas, kas bērnam palīdz gan praktiski, gan emocionāli, jo bērnu vada izziņas vēlme, nepieciešamība pēc pozitīva vērtējuma. Pieaugušajiem, kas ir kopā ar bērnu, ir nepieciešamas daudzveidīgas profesionālās zināšanas un pedagoģiskā prasme, lai varētu sekmīgi organizēt bērnu audzināšanu un attīstīšanu.

Fiziskā attīstība. Izteikti raksturīga kustību aktivitāte bērniem ir dabiska. Bērni spēj veikt sarežģītas kustības. To nevajadzētu ierobežot, bet ievirzīt pareizās sliedēs. Iesaka vingrinājumus, kuru veikšanai jānodarbina lielās muskuļu grupas; ieteicamas arī rotaļas, kurās jāķer un jāmet bumba, īpaša uzmanība jāpievērš koordinācijas attīstīšanai (Puškarevs, Golubeva, 1999, 58; Svence, 1999, 77; Elnebija, 1992, 12; Štāls, 1927, 327). Vēl šajā vecumā pilnveidojas acu un roku koordinācija, jo acu attīstīšanās vēl nav beigusies. Zēniem labāk attīstīti lielie muskuļi, un viņi ir izturīgāki, savukārt meitenēm ir labāk attīstīta sīkā pirkstu muskulatūra, un viņas ir mierīgākas un precīzākas (Svence, 1999, 78). Notiek zobu maiņa. Nepārtrauktajā augšanas un attīstības procesā izmainās bērna ķermeņa izmēri, pilnveidojas visi orgāni un funkcijas. Jāattīsta roku sīkā muskulatūra, jāveicina rokas un pirkstu, delnas muskulatūras attīstība. Vingrojumu kompleksos jāiekļauj elpošanas vingrinājumi. (Golubina, 2007, 122 – 124).

Turpmāk tekstā, kas ir rakstīts slīprakstā, atspoguļo attīstības īpatnības bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem.

Vispārīgais ķermenisko kustību mazbriedums spilgti izpaužas artikulācijas orgānu, pirkstu sīko kustību izpildes un atšķiršanas nevarībā (Miltiņa, 2005, 55). Nav tik precīza kustību koordinācija (Tūbele, 2002, 17).

Bēnam ar artikulācijas trūkumiem nebūs attīstīta koncentrēšanās spēja un fonemātiskā dzirde, bērns noteikti pieļaus pareizrakstības kļūdas (Golubina, 2007, 121).

Darba autores pedagoģiskā pieredze liecina, ka bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem grūtības sagādā darbs ar šķērēm, ir vāji attīstīta pirkstu sīkā muskulatūra, grūtības sagādā pamatkustību apguve.

Zobi var būt reti, izvietoti ārpus žokļa, deformēti vai vispār trūkt; var veidoties plata sprauga starp augšējiem priekšzobiem, kas var radīt svelpjošu pieskaņu priekšējiem mēleņiem [s], [z], [c], [dz]. Zobu iztrūkums veicina starpzobu (interdentālu) izrunu (Miltiņa, 2005, 53).

Psihisko attīstību raksturo psihiskie procesi – uztvere, uzmanība, domāšana, iztēle un atmiņa, izziņa, griba, jūtas, radošums un valodas prasmes.

Vadošās darbības – rotaļas, attīstības rezultātā notiek pārmaiņas psihiskajos procesos, turpinās personības socializācija (veidojas attieksme, uzvedība, sociālo lomu apguve) (Miltiņa, 2017, 22).

Zināšanas par apkārtējo pasauli un arī paši par sevi mēs iegūstam ar izziņas procesu palīdzību. Izziņas procesi ir tie, kas sniedz mums informāciju. Šī informācija tiek apstrādāta, apjēgta un saglabāta. Izziņas procesi sekmē personības attīstību un nodrošina adaptācijas spēju. Izziņas saņemšanu nodrošina maņu orgāni: dzirde, garša, tauste, redze un oža. Šo orgānu sajūtas nodrošina spēju uztvert apkārtējo pasauli un iepazīt to. Sajūtas un uztvere ir tiešās sensoriskās (jutekliskās) atspoguļošanas procesi (Венгер, Мухина, 1988, 162 – 163).

Redzes **uztvere** šajā periodā jāattīsta īpaši. Bērns uztveres tēlā redz tieši to, kas viņam ir būtisks. 5 – 6 gadu vecumā bērni jau izdala tieši formu, saskatot tajā līdzību ar noteiktu priekšmetu. Viņi saka, ka aplis esot līdzīgs ritenim, cilindrs – kā glāze. Telpas uztvere attīstības svarīgs nosacījums ir ne tikai aptaustīt un redzēt, bet nozīmīgs kļūst vārdiskais apzīmējums, kas palīdz telpisko attiecību izpratnei. Uztveres attīstībā palīdz ilustrāciju skatīšanās un apguve. Ilustrācijas izmanto arī bērna intelektuālās attīstības diagnosticēšanai. Sasniedzot 5 – 6 gadu vecumu, bērns spēj noteikt attālumu, balstoties uz vizuālo uztveri. Šajā vecumā bērniem svarīga nozīme ir taktīlās un vizuālas priekšmeta uztveres apvienojumam. Attīstās arī laika uztvere laika apguve noris gausi un īstenojas tikai pašu bērnu praktiskās darbības procesā, kad iemācās saistīt abstraktos laika apzīmējumus – “vēlāk”, “pēc tam”, “agrāk”, “rīt” (Lubļinska, 1979, 148 – 159; Svence, 1999, 81). Dzirdes uztveres pilnveidošanās norit ciešā saiknē ar runas un mūzikas sistēmiskām rotaļnodarbībām. Runas un muzikalitātes attīstība iespējama tikai aktīvā darbībā: runa attīstās – klausoties, runājot, lasot, rakstot; muzikalitāte – klausoties, dzirdot, spēlējot, dejojot (Miltiņa, 2017, 23).

Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem ir nediferencēta dzirdes uztvere, kas izpaužas grūtībās atšķirt dažādas ārpusvalodas skaņas, mazspējā atšķirt valodas skaņas, kas ir tuvas pēc akustiskām un artikulācijas pazīmēm (Лаяткина, 2007, 59).

Redzes uztveres attīstība bērniem ar runas traucējumiem pirmsskolā atpaliek no normas. Vizuālajai uztverei raksturīgs nepietiekami izveidots priekšmeta tēls, priekšstats kopumā. Tajā pašā laikā vienkāršu reālu priekšmetu un to attēlu vizuālās atpazīšanas spējas ir tādas pašas kā bērniem bez skaņu izrunas traucējumiem (Трошин, Жулина, 2005, 171).

Attīstoties bērna runai, pieaugot viņa patstāvībai uzvedībā un dažādos darbības veidos, ievērojami paplašinās bērnu **uzmanības** apjoms. Tomēr bērnu uzmanības apjoms ir vēl nepietiekošs, lai atšķirtu pēc satura sarežģītus un ārēji mazatšķirīgus objektus vienu no otra. Pieaug uzmanības stabilitāte. Uzmanības noturība parādās 5 – 6 gadīgu bērnu rotaļās, kas var ilgt

pat līdz 2 stundām. Bērni 5 – 7 gadu vecumam mācās tīšuprāt pievērst uzmanību tiem objektiem, kur nepieciešama koncentrēšanās. Tādējādi tiek vingrināta tīšā uzmanība, pāreja no netīšās uzmanības (Ļubļinska, 1979, 173 – 177). Raksturīgi, ka bērnu uzmanību izraisa tikai pievilcīgi objekti, kurus pavada emocionāls pārdzīvojums. Bērns uz uztveres objektu koncentrēsies tik ilgi, kamēr būs interese. Uzmanība ir individuāli nosacīta: tā ir atkarīga no CNS īpatnībām, no fiziskā un emocionālā stāvokļa. Uzmanība ir saistīta ar gribas kvalitāti, ar paškontroles prasmēm un iemaņām socializācijas procesā (Svence, 1999, 86 – 87).

Uzmanība bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem ir mazāk noturīga, tai raksturīga palēnināta pārslēgšanās. Raksturīga uzmanības nepastāvība. (Детская логопсихология, 2008, 59; Трошин, Жулина, 2005, 172; Тūbele, 2002, 17).

Atmiņa attīstās no netīšās uz tīšo iegaumēšanu, saglabāšanu un reproducēšanu. Iegaumēšanas metodika jābalsta uz rotaļu, spēles elementiem. Tā kā bērniem vēl nav izteikta tīšā iegaumēšana, viņi labāk iegaumēs to, kas saistīts ar emocijām, interesi. Ja informāciju neatkārtot, tā ir īslaicīgajā atmiņā. Bērniem iesaka salīdzināt ar jau zināmo informāciju, veidot asociācijas un izmantot emocijas un mīmiku. 5 – 6 gadu vecumā intensīvāk notiek arī atmiņu veidu attīstība – tēlainās, kustību vai verbālās atmiņas attīstība (dzirdes, redzes, kustību) (Svence, 1999, 81 – 82; Ļubļinska, 1979, 190 – 204). Verbālo atmiņu raksturo jaunu jēdzienu apguve. Jēdzienu sistēmas izmaiņas galvenokārt notiek trīs virzienos:

- jēdzienu saturs sāk līdzināties tam, ko ar vārdu ir domājuši pieaugušie;
- pieaug jēdzienu sasaiste ar loģiku, prātu;
- sāk raksturot vienus jēdzienus, izmantojot citus (Svence, 1999, 82 – 83).

Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem ir novērojama iegaumēšanas apjoma samazināšanās. Šiem bērniem ir nepieciešams ilgāks laika posms, lai iegaumētu uzdoto uzdevumu un atcerētos. Grūtības sagādā atcerēties skolotāja norādījumus. Novērojamas kļūdas reproducēšanā, ko saista ar samazināto atmiņas noturību un fonemātiskās uztveres nepietiekamu attīstību (Детская логопсихология, 2008, 59; Тūbele, 2002, 17).

Domāšanas attīstība ir saistīta ar cēloņu un sekū sakarību atklāšanu starp lietām un to norisēm. Attīstās vairāki domāšanas veidi: uzskatāmi konkrētā, uzskatāmi tēlainā, verbāli loģiskā domāšana. Bērns labāk saprot to, ko redz, nevis to, ko dzird. Loģiskā domāšana attīstās pamazām, pieredzes, kļūdu un mēģinājumu rezultātā. Tātad bērniem ir raksturīga uzskatāmi konkrētā, kā arī tēlainā domāšana, jo iztēle bērībā ir vislabāk attīstītais izziņas process (Svence, 1999, 83 – 84). Runājot par domāšanu, S. Kļaviņa raksta, ka tā ir augstākā psihiskās darbības forma, netieša un vispārināta objektīvās īstenības atspoguļošana cilvēka apziņā, tā ir individuāla. Domāšana ir iekšēja, bet ar skaņas palīdzību runas procesā tā kļūst ārēja (Kļaviņa, 1997, 10). Pirmsskolā lietotās

mācīšanas metodes nopietni ietekmē bērna domāšanas attīstību. Jāievēro, ka abstraktā domāšana un loģiskā domāšana jāveido uz labi attīstītas konkrēti tēlainās domāšanas pamata. Tāpēc vispārinājumi jāveido, izmantojot konkrētus, saprotamus tēlus, ilustrācijas, praktiskus eksperimentus ar dabas materiāliem un līdzekļiem, uzskatāmību dažādos veidos un bērnam saprotamu rosinošu skaidrojumu (Венгер, Мухина, 1988, 169 – 176). Domāšana ir operēšana ar zināšanām, bērns izmanto tos priekšstatus un zināšanas, ko apguvis. Milzīga nozīme bērna domāšanas attīstībā ir runai. Leksiskā fonda bagātināšanās, vienkāršu, bet vēlāk arī sarežģītāku gramatisko struktūru apgūšana, prasme uzklaut citus, saprast un pašam konstruēt vajadzīgo teikumu – tie ir nepieciešamie nosacījumi pirmsskolas vecuma bērna domāšanas loģisko formu attīstībai (Љубļинска, 1979, 235 – 241).

Bērniem ar skaņu izrunas traucējumiem domāšana ir tuvu, gandrīz atbilst normai (Детская логопсихология, 2008, 59).

Bērna **sociālās attīstības** pamatā ir saskarsmes un sadarbības prasmes, kas parādās empātijā, tolerancē un cieņas izradīšanā pret sevi, pret līdzcilvēkiem, kā arī spēja pārvaldīt savas emocijas.

Emocionālā attīstība. Emocijas jeb jūtas ir cilvēkam raksturīga savdabīga īstenības atspoguļošanas forma (Љубļинска, 1979, 280). Svarīgi kā bērns izturas pret sevi, pret pieaugušajiem un vienaudžiem, kā pārdzīvo savas veiksmes un neveiksmes. Raksturīgas ambivalentas jūtu izpausmes – vienlaikus bērni var dusmoties un būt līdzjūtīgi, zaudēt paškontroli un palīdzēt kādam. Bieži veidojas konflikts starp “Es gribu!” un “Tā vajag!”. Tas saistīts ar to, kad arvien pieaugošā bērna socializācijas pakāpe spiež atteikties no dabiskā egoisma un biežāk rēķināties ar citiem. Pieaugušā uzdevums būtu radināt bērnu pie vienaudžu saskarsmes īpatnībām. Tas var mazināt nemieru un sekmēt pakāpenisku adaptāciju dzīvei sabiedrībā – prasmes kontaktēties, draudzēties, uzņemties atbildību, piemēroties (Svence, 1999, 89 – 90; Љубļинска, 1979, 292). Pirmsskolas vecumā bērna jūtas daudzējādā ziņā nosaka viņam tuva pieaugušā cilvēka attieksme. Tātad pirmsskolas vecuma laikā bērna emocionālā sfērā notiek būtiskas izmaiņas. Bērna jūtas arvien vairāk tiek pastarpinātas ar viņa sabiedriskās pieredzes, iegūto zināšanu, apgūto sabiedriski morālo vērtējumu un paša tikumiskās uzvedības pieredzi (Љубļинска, 1979, 289 – 292).

Bērniem ar runas traucējumiem raksturīga pasivitāte, pastiprināta emocionalitāte, spontāna rīcība un nelīdzsvarotība (Трошин, Жулина, 2005, 174; Детская логопсихология, 2008, 59).

Bērnam ar runas traucējumiem bieži novēro komunikācijas grūtības ar vienaudžiem, paaugstinātu nogurdināmību, ātru aizkaitināmību vai otrādi, noslēgtību, nepastāvību uzvedībā (Милтиņa, 2008, 191).

Griba. Pieaug bērnu vēlēšanās būt patstāvīgiem un neatkarīgiem. Bērni savas patstāvības vajadzības apmierina rotaļās. Pieaugušais ir paraugs, ko atdarināt, no kura gūt izpratni par lietu norisēm, par morāles normām, par sevi (Svence, 1999, 94–95; Ļubļinska, 1079, 312). Prast izraisīt uz bērnu visvairāk iedarbojošos motīvu – tas nozīmē piespiest aktivizēt savu gribu, virzot to uz tiem mērķiem, kuru sasniegšanu pieaugušais uzskata par lietderīgu un nepieciešamu, lai audzēknī attīstītu pozitīvas rakstura īpašības (Ļubļinska, 1979, 314).

Bērniem ar runas traucējumiem, kas skar gribu un emocijas, ne tikai samazina darba spējas, bet var veicināt uzvedības traucējumus (Трошин, Жулина, 2005, 174). Arī darba autores pedagogiskā pieredze liecina, ka bērniem ar runas attīstības traucējumiem trūkst pacietības, gribasspēka, pabeigt darbu, kas tik viegli nepadodas, bērns var sākt dusmoties, saplēst savu darbiņu, iespert, kas pagādās pa ceļam. To arī akceptē I. Miltiņa – bērniem ar runas traucējumiem ir vērojams pazemināts pašvērtējums, kas izpaužas reālos izteikumos: “Es nevaru! Es negribu! Es neprotu!” Tieši tādēļ nozīmīga vieta ierādāma pieaugušo attieksmei pret bērnu: viņa iedrošināšanai, reālo iespēju līdzsvarošanai, pozitīva emocionāla tonusa saglabāšanai (Miltiņa, 2008, 191).

Sociālā attīstība. Par galveno saskarsmes motivācijas pamatu kļūst bērnu vajadzība gūt vērtējumu un vajadzība apstiprināt savu nozīmīgumu pieaugušo un vienaudžu acīs (Svence, 1999, 89; Ļubļinska, 1979, 341). Mainās bērnu savstarpējās attiecības ar vienaudžiem, rodas vēlēšanās rotaļājoties draugam kaut ko pastāstīt, veikt kopā dažādus darbiņus, kopā priecāties. Katra bērna uzkrātā praktiskā pieredze un sadarbība ar citiem bērniem rada iespēju veidot pirmos draugu kolektīvus (Ļubļinska, 1979, 341). Intelektuālo, kognitīvo psihes procesu attīstība ir saistīta ar galveno darbības veidu šajā vecumā – ar rotaļu darbību. Laiks, kad izvirzās līderi un padotie. Ar rotaļām saistās arī panākumu sasniegšanas motivācijas veidošanās. Tā ir ļoti nozīmīga pašvērtējuma izveidē un mācīšanās motivācijai (Svence, 1999, 87 – 88). Autori I. Ļevčenko (Левченко) un N. Kiseļova (Киселёва) uzskata, ka, sociāli attīstoties, bērnam veidojas priekšstats par sevi. Sociālā attīstība ietver elementāru iemaņu audzināšanu bērniem. Šīs iemaņas palīdz bērnam adekvāti un pozitīvi attiekties pret sevi un apkārtējiem (Левченко, Киселёва, 2007, 40).

Bērns bez spējas izpausties ar runu, dzimto valodu nevar sevi apliecināt un pilnveidot. Klusējošs vai neskaidri runājošs, citiem nesaprotams bērns nejūtas labi, iekšējais “es” nevar atvērties (Irbe, Lindenberga, 2014, 7). Nepilnības skaņu izrunas kultūrā nelabvēlīgi ietekmē bērna personības attīstību, viņš kļūst noslēgts, nervozs, samazinās viņa zinātkāre, var pat veidoties garīga atpalicība un nesekmība skolā (Kalniņa, Skrube, 1983, 88). Bērns, kas nevar sevi pilnvērtīgi apliecināt ar runu var negatīvi ietekmēt bērna un pieaugušā attiecības, veidojot bērna emocionālo, motivācijas un gribas mazattīstību (Детская логопсихология, 2008, 59; Miltiņa,

2017,26). *Savukārt O. Trošins (Трошин) un J. Žulina (Жулина) raksta, ka bērniem ar runas traucējumiem nav izteiktu izmaiņu intelektuālajā attīstībā, tāpēc vajadzība rotaļāties un iesaistīties rotaļās ir tāda pati kā vienaudžiem (Трошин, Жулина, 2005, 169).*

Turpmāk tekstā darba autore pievērš uzmanību valodas un runas attīstības aspektiem, izrunas traucējuma cēloņiem vecākā pirmsskolas vecuma bērniem.

K. Ušinskis uzsver, ka katrs bērns, kuram ir attīstīta dzirde, apgūst jau gatavu, iepriekš izveidotu valodu. Šajā ziņā vecāki, pieaugušie ir pirmie bērna skolotāji dzimtajā valodā. Sešus gadus vecam bērnam ir daudz vairāk vārdu un izteicienu jūtu un domu izteikšanai nekā pašu domu un jūtu (Ušinskis, 1980, 193).

Runas attīstības gaitā pārveidojas un pilnveidojas visas psihiskās funkcijas. Ar runas starpniecību uztvere iegūst vispārinošu raksturu, attīstās atmiņa, realizējas domāšanas operācijas: analīze, sintēze, salīdzināšana. Minētais process likumsakarīgi rit augšupejoši, jo

- vārds, ietērpts noteiktā skaņu kompleksā, kļūst par jēdziena (nozīmes) nesēju;
- katra vārda nozīme vienlaicīgi ietver sevī priekšmeta vispārīgās un atšķirīgās pazīmes;
- sinhroni (līdztekus) norit leksisko un gramatisko iemaņu apguve (Miltiņa, 2005, 37).

V. Kalniņa un Dz. Skrube akcentē, ka bērna intelekta un runas attīstība ir cieši saistīta un atrodas savstarpējā mijiedarbībā (Kalniņa, Skrube, 1983, 13).

Vecāku un pirmsskolas iestāžu darbinieku uzdevums ir panākt, lai bērni līdz skolas vecumam būtu iemācījušies skaidri un pareizi runāt, kuriem ir labi attīstīta valoda, pietiekams vārdu krājums, prot veidot teikumus, lietojot pareizas gramatiskās formas, pareizi izrunā skaņas un kuriem ir laba fonemātiskā uztvere (Baumane, 1976, 3). Runu bērni lieto visos savos darbības veidos. Ātri palielinās bērnu vārdu krājums, tas bagātinās, ne tikai pieaugot lietvārdu skaitam, vairāk savā runā sāk izmantot darbības vārdus, īpašības vārdus, vietniekvārdus, savienotājevārdus (Ļubļinska, 1979, 267).

Klausīšanās attīstības procesā pirmsskolas vecuma bērniem palielinās interese par vārdu, tā skanējumu, formu un attieksmi pret apzīmējamo priekšmetu. Bērnu interese par vārda skanējumu izpaužas tādējādi, ka viņi maina vārdus, “rotaļājas” ar tiem, meklē atskaņas, izdomā jaunus vārdus. Būtiskas izmaiņas norisinās arī valodas gramatiskā veidojuma apgūvē. Tas, ka paplašinājusies bērna saskarsme, attīsta viņā izvēlēties vārdus un veidot teikumus, kurus viņa sarunu biedrs spēs pareizi saprast (Ļubļinska, 1979, 268–269).

Vecākajā pirmsskolas vecumā bērni runā teikumos, sastāvošos no 4 – 5 vārdiem. Lieto valodu spēlējoties. Sāk parādīties interese par lasīšanu un rakstīšanu (Elnebija, 1992, 27). Runas

attīstība ir cieši saistīta ar bērna vispārīgo attīstību, ar sociālo vidi, kurā bērns aug. 5 – 6 gadu vecumā bērna runa tuvojas pieaugušā runai, bet tā pilnveidojas fonētiski, fonemātiski, leksiski un gramatiski. Tiek likti pamati stāstīt – lasīt – rakstītprasmes apguvei (Miltiņa, 2005, 41; Kalniņa, Skrube, 1983, 12-12).

Bērniem sešu gadu vecumā ir attīstījusies jau fonemātiskā dzirde (spēja atšķirt smalki diferencētas skaņas, piemēra, [s] – [z], [k] – [g]). Šajā vecumā bērni spēj analizēt un sintezēt skaņas, kas veido pārus. Tas nozīmē, ka viņi ir sagatavoti lasīt un rakstīt prasmes apgūšanas procesam (Baumane, 1976, 5). Bērna runas tīrība, pareizība un sakarīgums ir viens no nosacījumiem viņa gatavībai mācībām (Lubļinska, 1979, 272). K. Ušinskis uzskata, ka valodas gramatika bērnam jā māca tā, lai bērns pats novērotu, kā viņš runā. Un, jo patstāvīgāki ir šie pašnovērojumi, jo labāk (Ušinskis, 1980, 195).

Nosacīti pieņemts valodas skaņu izrunu normu sasniedz 4 – 5 gadu vecumā. Taču ir bērni, kam individuālo, sociālo vai attīstības noviržu īpatnību dēļ runas nepilnības var palīdzēt novērst tikai logopēds (Miltiņa, 2005, 49). Esot skaņu izrunas, it īpaši fonētiski fonemātiskiem traucējumiem, perspektīvā var prognozēt bērnam grūtības rakstītprasmes apgūvē. Tādā gadījumā koriģējamas ne tikai konkrētās valodas skaņu izrunas nepilnības, bet arī fonemātiskā uztvere, fonemātiskā analīze un sintēze (Miltiņa, 2017, 34).

Runas attīstību ietekmējošs faktors var būt divvalodība. Ģimenē būtu jāveido vienota sistēma valodas apgūvē procesā, kas ļauj bērnam secīgi pāriet un apgūt valodas. Specifiskas grūtības bilingvālam bērnam var parādīties dažādi: vienlaicīgi tiek runāti vārdi no abām valodām: grūtības pareizā skaņu izrunā, kas savukārt ietekmēs lasīt un rakstīt prasmi; vērojams ierobežots vārdu krājums (Матальгина, 2012, 8).

Ja bērnam ir runas darbības vai valodas attīstības traucējumi, tad viņam būs zināmas grūtības daudzās dzīves jomās, īpaši jau uzsākot skolas gaitas. Grūtības šiem bērniem var rasties, gan nepareizi saklausot vārdus, gan nesaprotot to nozīmi, gan atceroties verbālo mācību materiālu, gan sazināšanās procesā ar vienaudžiem un skolotājiem. Tie var saistīties gan ar mutvārdu runu, gan ar lasīšanu un rakstīšanu (Tūbele, 2002, 15). Arī I. Zaķe uzsver, ka valodas nepilnības raksturo bērna vispārējo intelektuālo darbību un vēlāk var radīt grūtības skolā (Zaķe, 2000, 3).

Bērna psihiskās, sociālās un fiziskās attīstības pamata nosacījums ir pieņemt bērnu kā personību ar savām vajadzībām, pieaugušajiem ir jārada apstākļi, kuros bērnam ir iespēja attīstīties vispusīgi – pirmsskolas vecumā tā ir rotaļa. Tādēļ darba turpinājumā autore analizē dažādu autoru atziņas par rotaļu un vingrinājumiem kā fonētiski fonemātisko traucējumu korekcijas līdzekli.

1.3.Rotaļas un vingrinājumi koriģējoši attīstošā darbībā fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanā

Jau pagājušā gadsimta sākumā J. A. Students uzskatīja, ka rotaļa un bērns ir nedalāmi jēdzieni, tiklīdz kā runājam par bērnu, tūdaļ apziņā mostas arī rotaļu priekšstats un arī otrādāk. Viņš salīdzina bērna rotaļu ar darbu, tomēr secina, ka darbs ir plašāks nojēgums nekā jēdziens par rotaļu. Darbā mērķis ir pats galvenais, darba process ir tikai līdzeklis, turpretī rotaļā galvenais ir rotaļāšanās process (Students, 1935, 284). Pirmsskolas laiks bērna dzīvē jāuzskata par visievērojamāko pamatu bērnu audzināšanā. Cilvēks nevienā mūža periodā neiemācās tik daudz, neuzņem tik jūtami katru iespaidu; nepielieto tik daudz uzskates un neiegūst tik daudz zināšanu, kā taisni pirmsskolas vecumā. Šajā laikā jāliek pamati visām turpmākajām zināšanām (Štāls, 1927, 5).

I.Zaķe iesaka attīstīt valodu, izmantojot rotaļas un vingrinājumus (Zaķe, 2000, 14). Organizējot pedagoģisko procesu, lai novērstu fonētiski fonemātiskos traucējumus, logopēdi izmanto rotaļas, spēles un vingrinājumus. Logopēdiskajā darbā tiek izmantotas dažādas metodes:

- verbālā metode (vārdisks skaidrojums, bez uzskates izmantošanas);
- uzskatāmā metode (dažādu uzskates līdzekļu izmantošana – attēli, maketi, logopēda paraugs, dažādi ieraksti);
- praktiskā metode (daudzveidīga praktiska bērna darbošanās) (Чиркина, 2002, 10).

I.Miltiņa praktiskās metodes iedala:

- rotaļas;
- vingrinājumi;
- modelēšana (Miltiņa, 2017, 5).

Rotaļa – interesanta, izklaidējoša rakstura darbība laika īsināšanai, atpūtai, redzesloka paplašināšanai, pozitīvu attiecību veidošanai vai kādam noteiktam mācību mērķim (Beļickis, Blūma, Koķe, Markus, Skujiņa, Šalme, 2000, 150). Logopēdijā rotaļu izmanto bērna attīstības līmeņa diagnosticēšanai, interešu noteikšanai, arī kā bērna runas attīstības korekcijas līdzekli. Bērna attīstības un audzināšanas veids (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 280).

Metodiskā ziņā rotaļa ir atsevišķu vienkāršu elementu un vingrinājumu savienojums. Rotaļām ir liela pedagoģiska nozīme, jo viņās slēpjas svarīgi bērna attīstību veicinoši momenti (Štāls, 1927, 15 – 21). Rotaļā attīstās izziņas procesi, iztēle, atmiņa, uzmanība, domāšana un

valoda (Holeciova, Klindova, Berdihova, 1967, 18). Rotaļā bērns rada savu domu, jūtu un izjūtu pasauli – viņš domā, sacer, salīdzina, runā, izdomā, izpildot lomu, priecājas, skumst, smejas, dusmojas. Rotaļā mācas, strādā, vēro, zīmē, eksperimentē, gatavo rotaļlietas. Pedagoģs ir tas, kuram būtu jāklūst par tiešu vai netiešu rotaļu biedru (Dzintere, Stangaine, 2007, 5 – 7).

Rotaļas daudzveidīgo funkciju dēļ to izmanto kā bērna attīstības, mācību, audzināšanas līdzekli. Tā veic:

- izglītojošo funkciju – attīsta bērnu veselumā – vienlaicīgi audzina un māca. Veic sociālo, sensomotoro, kognitīvo, kreatīvo funkciju, fizisko – veselības, sagatavo bērnu dzīvei;
- bērna dzīves izglītojošo funkciju – ar rotaļas palīdzību bērns mācās sevi “aizņemt”, nodarbināt. Arī pieaugušais rotaļu izmanto kā bērna organizācijas formu – mācībās, pastaigā, svētkos un citur;
- bērna attīstības diagnostikas funkciju – rotaļā kā brīvā, bērnam patīkamā un interaktīvā aktivitātē vislabāk redzams bērna kognitīvais un sociāli emocionālais attīstības līmenis, viņa vajadzības, intereses, vērtības;
- terapijas funkcija – rotaļa bērnu “ārstē” – iepriecina, nomierina, ierosina, nodarbina. To izmanto ne tikai psihoterapeiti, bet arī ģimenē un pirmsskolas izglītības iestādē (Dzintere, Stangaine, 2007, 21).

Tātad var uzskatīt, ka rotaļa ir bērna attīstības korekcijas līdzeklis. Rotaļa ir galvenais bērnu darbošanās veids, tajās bērns atdarina, veicina iztēles un radošuma attīstīšanu. Rotaļās laikā iegaumēšanas process ir ātrāks, jo bērna attīstība notiek darbībā.

S. Milleres (*Миллер*) skatījumā vārds “rotaļa” jau sen ir patvaļīgs “lingvistiskais atkritumu grozs”, kas rada neskaidrības tā skaidrojumā. Cilvēki ar vienu vārdu apzīmē dažādus aktivitāšu veidus (*Миллер*, 1999, 34). Analizējot literatūru par rotaļu, darba autore secina, ka rotaļu klasifikācija ir ļoti daudzveidīga. Pedagoģiskajā praksē rotaļas tiek iedalītas divās galvenajās grupās:

- rotaļās ar slēptiem noteikumiem jeb radošās rotaļas;
- rotaļās ar noteikumiem jeb spēlēs vai vingrinājumos.

M. Bičuka raksta, ka rotaļas ar noteikumiem raksturo vienlaikus divi momenti:

- mācību jeb izziņas moments, kas katrā rotaļā izpaužas didaktiskos uzdevumos, kuru risināšana veicina bērnu sensoro un intelektuālo spēju attīstību;
- rotaļas jeb saistošais moments (Bičuka, 2003, 83).

Vingrinājums ir mācību darbība, ko veic, lai mācību vielas apguvē, risinot vairāk vai mazāk vienveidīgus regulārus uzdevumus, nostiprinātu un pilnveidotu prasmes un iemaņas, iegūtu

fizisku vai psihisku īpašību, spēju (Beļickis, Blūma, Koķe, Markus, Skujiņa, Šalme, 2000, 190; Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 366).

I. Miltiņa (Miltiņa, 2017,5) norāda, ka, veicot vingrinājumus (artikulācijas aparāta, pirkstu sīkās motorikas, fonemātiskās uztveres un citus), logopēds iekļauj tajos rotaļu elementus, pilnveidojot runas kustību un runas dzirdes pamatus.

Savukārt L.Volkovas (Волкова) un I. Elnebija akceptē, ka jebkura vingrinājuma veikšana veicina bērna praktisko iemaņu veidošanos, ja tiek ievēroti noteikumi:

- bērns saprot vingrinājuma mērķi;
- regulāra vingrinājumu atkārtošana;
- pēctecības princips, ievērojot katra bērna individuālās psiholoģiskās attīstības īpatnības;
- apzināta praktisko un verbālo uzdevumu izpilde;
- rūpēties, lai bērnam būtu nodrošināta atbilstoša, attīstoša vide;
- ļaut katram attīstības posmam noritēt tam atbilstošā tempā (*Логопедия* 2006, 75 – 77; Elnebija, 1992, 41 – 42).

Teorijā un praksē ir pierādīts, ka bērniem rotaļa un vingrinājumi ir galvenie darbības veidi, kas kļūst par pamatlīdzekļiem valodas attīstīšanai. Pieaugušajam ir tik daudz iespēju palīdzēt bagātināt bērna valodu, mācot vērot apkārtni, sarunājoties ar viņu, lasot skaļi, stāstot un tādējādi veicinot bērna vēlēšanos izzināt apkārtējo pasauli, iedvesmojot viņu dalīties savos pārdzīvojumos ar citu cilvēku, radinot nekautrēties no emocionalitātes izteikumos, skaidrot vārdu tiešas un pārnestas nozīmes, to nianšes, dzejas, folkloras un novadā runātās valodas specifiku. Pasaules izzināšanā ietilpst arī interese par rakstīto (Markus, 2003, 77).

I.Miltiņa akcentē, ka bērnu daudzveidīgās individuālās attīstības savdabības liek logopēdam operēt ar dažādām praktiskām metodēm un darba paņēmieniem, atlasot un pielietojot tās, kas apmierina katra bērna vajadzības, motivējot viņu darbībai (Miltiņa, 2017, 37).

Jo aktīvāka būs bērna paša darbošanās, ja pieaugušais aicinās bērnu izteikties, skaidrot, raksturot, jo veiksmīgāka būs bērna attīstība. Gatavojot attīstošos vingrinājumus, nepieciešams iekļaut rotaļu elementus. Rotaļa un vingrinājumi ir līdzeklis ar kura palīdzību bērns tiek audzināts, izglītots un koriģēts skaņu izrunas traucējums. Kādi korekcijas darba posmi nepieciešami, lai novērstu fonētiski fonemātiskos traucējumus, darba autore pēta darba turpinājumā.

1.3.1. Runas korekcijas darba posmi fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanai

Koriģējoši attīstošā darbība ir psiholoģisko un logopēdisko pasākumu kopums bērnu fiziskās, runas un psihiskās attīstības traucējumu novēršanai, mazināšanai, ko veic skolotājs logopēds (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 37).

I. Miltiņas skatījumā fonētiski fonemātisko traucējumu gadījumos bērna fiziskā dzirde atbilst normai, artikulācijas orgānu uzbūvē nav anatomisku izmaiņu, bet ir vērojama fonemātiskās uztveres nepietiekama attīstība. Tas nozīmē, ka traucēta gan runas dzirdes, gan runas kustību analizatoru darbība, kas izpaužas grūtībās atšķirt skaņas pēc artikulācijas un akustiskām pazīmēm (Miltiņa, 2008, 193 – 194; Miltiņa, 2017, 32).

I. Miltiņa (2005, 75 – 81), A. Baumane (1976, 6 – 7), T. Filičeva (Филичева), N. Čevēleva (Чевелева), G. Čirkina (Чиркина) (1989, 40), akcentē, ka valodas skaņu pareizas izrunas veidošanā izdalāmi vairāki darba posmi:

1. Sagatavošanas posms.

Šī posma darba mērķis ir sagatavot runas dzirdes un runas kustību analizatorus skaņas pareizai uztverei un izrunai. Logopēds aktivizē:

- bērna dzirdes uzmanību, fonemātisko uztveri;
- mēģina novērst artikulācijas kustības nepilnības, mācot speciālus vingrinājumus;
- veido kinestētisko un kinētisko kustību pamatus, kas ir nepieciešami konkrētas skaņas pareizai izrunai;
- pievērš uzmanību pirkstu sīkās muskulatūras trenēšanai (Miltiņa, 2005, 75).

Sagatavošanas posms ir ļoti svarīgs, jo bērns, kurš nonācis jaunā vidē – logopēda kabinetā var justies nedroši. Logopēdam jāveido uzticību rosinošs saskarsmes stils, kas ļaus bērnam apzināties savas iespējas (Miltiņa, 2008, 191 – 192).

2. Skaņas pareizas izrunas mācīšana.

Skaņa ir pati mazākā runas vienība. Tā izpilda divas funkcijas: runas aizvadīšanu līdz dzirdes uztverei un atsevišķu runas vienību (skaņu, vārdu, teikumu) uztveršanu un izdalīšanu (Kalniņa, Skrube, 1983, 89).

Šajā posmā bērnam iemāca konkrētas skaņas pareizu artikulāciju un valodas normai atbilstošu skanējumu. Mācīt skaņu sāk tikai tad, kad bērns brīvi veic vingrinājumus, saklausa un atšķir pareizu skaņas izrunu no kļūdainās. Artikulācijas vingrinājumi veido atsevišķu kustību

kompleksu, kas nepieciešams, lai skaņa skanētu pareizi. Katrs kustību elements tiek izstrādāts atsevišķi. Skaņas pareizas izrunas mācīšanu var veikt ar dažādiem paņēmieniem:

- **skaņas atdarināšana.** Bērns atdarina skaņas dzirdes tēlu un artikulāciju (optiskā uztvere);
- **mehāniskais paņēmiens.** Saistīts ar mehānisku iedarbību uz runas orgāniem, lietojot lāpstiņu, zondes vai nomazgātu pirkstu. Logopēds lūdz bērnam ieņemt noteiktu sākotnējo artikulācijas pozīciju, un, palīdzot ar zondi vai lāpstiņu, runas orgāni pasīvi (bez aktīvas līdzdalības) pakļaujas manipulācijām;
- **skaņas izrunas mācīšana no citām pareizi izrunātām skaņām bez mehāniskas palīdzības** (piemēram, skaņas [s] izruna tiek mācīta no skaņas [i]. Skaņas [i] izrunas laikā bērnu mudina “papūst vējiņu” pa mēles muguru);
- **jauktais paņēmiens.** Logopēds apvieno dažādus paņēmienus skaņas izrunas mācīšanā. Vadošā loma skaņas izrunas pareizā apguvē šajā gadījumā ir atdarināšanai un logopēda skaidrojumam. Mehānisko iedarbību lieto kā papildinājumu, lai iegūtu pilnīgāku un precīzāku nepieciešamās artikulācijas izpildi. Bērns aktīvi darbojās līdzī (Miltiņa, 2005, 75 – 77).

3. Skaņas nostiprināšanas posms.

Šī posma mērķis – pakāpeniska, precīza iemācītās skaņas ieviešana bērna runā:

- zilbēs (vaļējās, slēgtās);
- vārdos (skaņa vārda sākumā, vidū, beigās; skaņa vārdā atkārtojas);
- vārdu savienojumos;
- teikumos;
- saistītā runā (pasakās, tautasdziesmās, sakāmvārdos, stāstos, dzejoļos) (Miltiņa, 2005, 77).

V. Kalniņa un DZ. Skrube uzskata, ka bērnam māca balss īpašības izmantot ne tikai ikdienas runā, bet arī cita domu, autora teksta atveidošanai. Šim nolūkam izmanto īpašus vingrinājumus, attīstot bērna balss lokanību – mācot runāt skaļi un klusu, lēni un ātri, augstā un zemā tonī. Runas izteiksmīgums, kas bērnam rāda savu individuālo attieksmi pret apkārtējo pasauli (Kalniņa, Skrube, 1983, 90).

4. Skaņu atšķiršanas posms.

Skaņu atšķiršana nepieciešama tad, kad bērns skaņas aizstāj, jauc – fonētiski fonemātiskie traucējumi. Šajā posmā iemācītā skaņa tiek atšķirta no citām tuvām skaņām pēc:

- artikulācijas pazīmēm;
- akustiskām pazīmēm.

Skaņu atšķiršanas turpmākā secība norit līdzīgi skaņas nostiprināšanai. Skaņu atšķiršana notiek zīlēs, vārdos, vārdu savienojumos, teikumos, saistītā runā (Miltiņa, 2005, 79 – 81; 105 – 108).

I.Miltiņas skatījumā skaņu daudzveidīgajā aizstāšanā var saskatīt noteiktas likumsakarības:

- vienas grupas vienus līdzskaņus var aizstāt tās pašas grupas citi līdzskaņi ([r] → [l], [š] → [t]) u.c.;
- šņāceņus var aizstāt svelpeņi ([š] → [s]), afrikatīvie slēdzeņi var aizstāt viens otru ([č] → [c]) u.c.;
- mēleņus var aizstāt lūpeņi ([s] → [f], [l] → [v]) u.c.;
- cietos līdzskaņus var aizstāt mīkstie līdzskaņi un otrādi ([l] → [l], [k] → [k]) u.c.;
- spraudzeņus var aizstāt slēdzeņi ([ž] → [d], [š] → [t]) u.c.;
- skaneni [r] var aizstāt skanenis [l] (Miltiņa, 2005, 57–58).

Bērna runas attīstības vērtēšana ir svarīgs posms pirms korekcijas darba uzsākšanas. To akcentē S. Tūbele, ka veiksmīga un efektīva korekcijas darba pamatā ir savlaicīgs, pareizs un precīzs logopēdiskais slēdziens, kas izdarīts, izmantojot noteiktu bērnu runas attīstības vērtēšanas sistēmu, tādējādi nodrošinot attiecīgo korekcijas metožu un paņēmienu izvēli (Tūbele, 2002, 9).

Tātad, analizējot bērnu runas attīstības īpatnības, logopēds ņem vērā ne tikai runas un valodiskās darbības izpausmes, bet arī bērna personības psiholoģiski pedagoģiskās savdabības, lai atrastu īpašu pieeju tieši šim konkrētajam bērnam kopveselumā, lai pilnvērtīgi varētu izmantot visas tieši šī bērna spējas un dotumus, izmantojot rotaļas un vingrinājumus kā korekcijas līdzekli, ievērojot pēctecības principu skaņu pareizas izrunas mācīšanā.

1.3.2. Fonemātiskās uztveres pilnveidošana

Bērnām attīstoties, pakāpeniski attīstās viņa dzirdes uzmanība, runas skaņu un trokšņu uztvere. Turpmākajā runas attīstības posmā arvien lielāku uzmanību jāpievērš fonemātiskās dzirdes pilnveidošanai, tā ir, spēja precīzi saklausīt atsevišķas skaņas. Labi attīstīta fonemātiskā dzirde nodrošina valodas skaņu precīzu, skaidru un pareizu izrunu.

I.Hadaņonoka iesaka fonemātiskās dzirdes pārbaudei izmantot vingrinājumus:

- izsist ar plaukstu dažādus ritmus un liek bērnam tos atkārtot. Bērnām jau agri rodas patika ne tikai uz skaņām, bet arī patika uz ritmiskām kustībām (Štāls, 1927, 19). Bērns vēro dabas ritmus, iekļaujas cilvēku dzīves organizētajā ritmā, apgūst

ritmiskas rotaļas, ritmisku valodu (Markus, 2003, 81). Tekstu labāk iegaumē pēc ritma un emocionālās ekspresijas nekā pēc satura (Svence, 1999, 98);

- aicināt bērnu atkārtot dažādas zilbes, kurās skaņas atšķiras pēc garuma un balsīguma (ca – cā – dza, bā – pa – pa, ta – da – tā, ke – ge – kē u.c.);
- skaņu [p] – [b], [dz] – [c], [dž] – [č], [t] – [d], [v] – [t], [g] – [k], [z] – [s], [ž] – [š] izrunā artikulācijas aparāts darbojas vienādi, atšķiras tikai balss saišu vibrācija. Izrunājot skaņas pa pāriem, pielieciet vienu bērna roku uz sava kakla, bet otru roku uz viņa paša kakla (Hadaņonoka, 1999, 42). Tiek uzskatīts, ka bērni ir vāju balss saišu darbību balsīgos līdzskaņus izrunā nebalsīgi vai pusbalsīgi, tāpēc šiem bērniem var sagādāt grūtības rakstīšana, kad tiks jaukti balsīgie un nebalsīgie līdzskaņu burti (Skromule, 1997, 6).

I.Miltiņa saka, ka šodienas skatījumā fonemātiskajai dzirdei ir izšķiroša nozīme valodas skaņu apgūvē un atšķiršanā. Fonemātiskā dzirde attīstās pakāpeniski, un tas sākums ir saistāms ar ārpusrunas skaņu saklausīšanu un atdarināšanas vingrinājumiem (Miltiņa, 2017,32). Līdzīgu domu pauž J. Līdaka un iesaka uzdevumus fonemātiskās uztveres attīstīšanai:

- vispirms attīstīt nevalodas skaņu uztveri (spēja atšķirt nevalodas skaņas): ar aizvērtām acīm jāatpazīst ūdens pilēšana, papīra griešana, papīra plēšana, burzīšana, ar dažādiem materiāliem piepildītu trauciņu skanējumu atšķirības; mūzikas instrumentu skanējumu atšķiršana un citi;
- jāattīsta runas dzirde (spēja dzirdēt un analizēt runas skaņas):spēja atšķirt dažādu cilvēku balsis, dažādu balss modulāciju atšķiršana;
- jāattīsta fonemātiskā dzirde (spēja atšķirt atsevišķas fonēmas; vārdus, kuri atšķiras ar vienu fonēmu; spēja veikt vārda skaņu struktūras analīzi un sintēzi):
 - jā māca atšķirt skaņas pēc akustiskajām un artikulācijas pazīmēm;
 - skaņu izruna pēc kinestētiskajam sajūtam balstās uz redzes uztveri;
 - izmantot taktilo (rokas novietojums uz kakla balsenes apvidū) vibrācijas sajūtu;
 - izmanto gaisa strūklas plūduma atšķirīgās sajūtas;
 - jā māca atšķirt atsevišķas fonēmas: ja dzirdēsi skaņu [b], tad pietupies, ja skaņu [d], tad palecies, bet ja skaņu [p], tad sasiť plaukstas;
 - jā vingrina atšķirt pēc skanējuma līdzīgus vārdus – paronīmus;
 - jā vingrina veikt vārda skaņu struktūras analīzi un sintēzi (Līdaka, 2015,8–9).

Savukārt S. Grasmāne iesaka, lai bērnam līdz skolas vecumam fonemātiskā uztvere būtu labi attīstīta, pirmsskolas vecumā jāveic šādi vingrinājumi:

- dzirdes uzmanības vingrināšana;
- dzirdes atmiņas trenēšana;
- elpošanas vingrinājumi;
- runas aparāta vingrinājumi;
- skaņu analīze un sintēze.

Tas jā dara kopā ar vispārējās un sīkās motorikas vingrināšanu un visu maņu attīstīšanu (Grasmāne, 2003, 15).

Bērnam būs daudz vieglāk pareizi rakstīt, ja viņš prātīs pateikt, kādas skaņas un kādā secībā ir vārdos, tātad būs attīstīta fonemātiskā uztvere. Kā pilnveidot artikulācijas kustības, kādi ir artikulācijas kustību pamati, kas ir nepieciešami, lai apgūtu un nostiprinātu tos, darba autore pēta turpmākajā darba izklāstā.

1.3.3. Artikulācijas kustību pilnveide

Runas aparātu veido centrālā un perifērā daļa. Centrālais runas aparāts atrodas galvas smadzenēs. To veido galvas smadzeņu garoza, zemgarozas kodoli, iegareno smadzeņu stumbra kodoli un nervi, kas saista elpošanas, balss, artikulācijas aparāta muskuļus ar centru. Perifērais runas aparāts sastāv no :

- elpošanas daļas (krūšu kurvis, plaušas, diafragma, bronhi un traheja), piegādā gaisu runas orgāniem un pastiprina balss skaņu;
- balss veidojošās daļas (balsene un balss saites, rezonējošie dobumi), skaņu stipruma veidotājs;
- artikulācijas daļas (rīkle, mutes dobums, deguna dobums), rada skaņas, kuras kopumā veido valodu (Baumane, 1976, 7; Miltiņa, 2005, 26 – 31).

Artikulācijas daļā ietilpst:

- mēle – galvenais artikulācijas orgāns, mēle ir elastīga, to veido daudz muskuļi, kuri vada mēli noteiktā virzienā vai regulē tās stāvokli. Izšķir mēles galu (priekšējā daļa), mēles mugurdaļu (vidus daļa), sānus (mēles abas puses) un sakni (pakaļējā daļa);

- lūpas;
- žokļi;
- zobi;
- cietās un mīkstās aukslējas (cietās aukslējas pāriet mīkstajās aukslējās un izbeidzas ar ūku);
- alveolas (zobu ligzdiņas, kurās atrodas zobi) (Baumane, 1976, 7; Miltiņa, 2005, 31).

V. Kalniņa un Dz. Skrube akcentē, ka runas skaņas veidojas mutes dobumā, kuras forma un apmēri ir atkarīgi no lūpu, mēles, apakšžokļa, mīksto aukslēju, zobu stāvokļa. Par artikulāciju sauc tādu runas orgānu stāvokli un kustības, kas ir nepieciešami kādas noteiktas skaņas veidošanai. Bērniem jāattīsta:

- mēles kustīgums;
- lūpu kustīgums;
- prasme noturēt apakšžokli noteiktā stāvoklī (Kalniņa, Skrube, 1983, 89–92).

Izdala aktīvos runas orgānus, kas veic galvenās skaņu veidošanas funkcijas:

- mēle;
- lūpas;
- mīkstās aukslējas;
- balss saites;
- apakšžoklis (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 23).

Pasīvajos runas orgānos, kas ir nekustīgi runas orgāni un patstāvīgi skaņas veidošanā nepiedalās, bet ir atbalsts aktīvajiem orgāniem:

- zobi;
- alveolas;
- cietās aukslējas (Lūse, Miltiņa, Tūbele, 2012, 234).

A.Buivide pievērš uzmanību tam, ka bērni bieži vien nepievērš uzmanību savas sejas mīmikai, muskulatūrai. Reizēm grūtības sagādā saraukt pieri, pārmaiņus aizvērt vienu aciņu un skatīties ar otru, izveidot smaidīgu vai bēdīgu sejiņu, parādīt zobus (artikulācijas vingrinājums “Sētiņa”), parādīt mēli. Bieži neievērināts ir arī artikulācijas aparāts. Tāpēc ieteicams veikt regulārus vingrinājumus:

- lūpām;
- mēlei;

- aukslējām;
- žokļiem.

Logopēdam būtu katram bērnam jā sastāda individuāls plāns un jā nodrošina ritmiska nodarbības norise. Visiem vingrinājumiem un rotaļām ir noteikts mērķis (Buivide, 2012, 9).

A.Brantevica iesaka pirms artikulācijas vingrinājumu izpildes bērns jā iepazīstina un jā ļauj viņam izpētīt savu artikulācijas aparātu. Spoguļa priekšā atvērt, kustināt muti, lūpas, mēli, piepūst vaigus utt., logopēds nosauc artikulācijas orgāna daļas. Veidojot izpratni par skaņu izrunu, demonstrējam bērnam, ka, mainot artikulācijas orgānu stāvokli, mainās izrunājamā skaņa. Mudināt bērnu saklausīt valodas skaņu izmaiņas (Brantevica, 2016, 5). Lai izpildītu artikulācijas vingrinājumus, var izmantot attēlu kartītes. Attēliem un attēlu kartītēm ir liela pedagoģiska vērtība. Ar attēlu un attēlu kartīšu palīdzību māca bērnus novērot, virza viņu uzmanību uz galvenajām, raksturīgākajām priekšmetu un parādību īpašībām, palīdz izprast sakarības starp lietām un parādībām (Holeciova, Klindova, Berdihova, 1967, 197).

A.Baumane uzsver, ka runas orgānu kustīguma, plastiskuma un normālas darbības rezultātā rodas visas valodā nepieciešamās skaņas (Baumane, 1976, 8). Pareizas skaņu izrunas veidošana cieši saistīta ar bērna runas aparāta kustību koordinācijas attīstību, tādēļ pareizas skaņu izrunas veidošanā ietilpst artikulācijas aparāta kustību pilnveidošana (Kalniņa, Skrube, 1983, 89).

Artikulācijas vingrinājumu komplekss ir nepieciešams artikulācijas aparāta sagatavošanai pirms pareizas skaņu izrunas mācīšanas. Ar vingrinājumu palīdzību tiek apgūtas, aktivizētas un koordinētas atsevišķas nepieciešamās artikulācijas aparāta kustības noteiktai skaņu izrunas mācīšanai (Brantevica, 2016, 3). A. Baumane akcentē, ka artikulācijas vingrinājumi jāizskaidro īsi, vienkārši un saprotami. Lūpu un mēles darbība jāparāda bērnam nesteidzoties vairākas reizes, kamēr visu ir labi sapratis (Baumane, 1976, 6). Artikulācijas aparāta ritmiskai un vienmērīgai vingrināšanai lietderīgi būtu izmantot metronomu, lai palīdzētu bērniem sadzirdēt izpildāmā vingrinājuma vienmērīgu kustību vai tā maiņu (Cukura, Cukura – Akmene, 2004, 19).

Artikulācijas vingrinājumus iedala:

- kinestētiskie (dinamiskie) vingrinājumi, izpildes laikā māca uztvert, sajūst lūpu, mēles kustības, izmantojot redzes tēlus, taktilās sajūtas;
- kinētiskie (statiskie) vingrinājumi, izpildes laikā māca artikulācijas orgānu kustīgumu; kustību izpildes precizitāte, temps, apjoms; spēja noturēt artikulācijas orgānus noteiktā stāvoklī (Miltiņa, 2005, 237–238; Филичева, Чевелева, Чиркина, 1989, 48).

Mēle ir svarīgs artikulācijas aparāta komponents, kuru var kustināt visos virzienos. Mēles mēdz būt dažādas – kustīga, mazkustīga, bieza, šaura, gara. Lai ar mēli izdarītu dažādas kustības, tā ir jāvingrina. Mēles vingrinājumi tiek izdalīti, kas veicina:

- priekšējo mēleņu izrunu;
- vidējo mēleņu izrunu;
- pakaļējo mēleņu izrunu (Miltiņa, 2005, 233 – 236).

A.Buivide akcentē, veicot vingrinājumus, jāpievērš uzmanība kustību kvalitātei, jācenšas panākt, lai kustības būtu koordinētas un harmoniskas (Buivide, 2012, 9). Rotaļas un vingrinājumi jāveic noteiktā secībā, piemēram, pēc vingrinājumiem, kas stipri aktivizē mēles muskulatūru, jāveic vingrinājumi, kas tos atbrīvo (žāvāšanās) (Adamsa, Struka, Tilmane – Karusa, 2000, 7).

S. Grasmanes skatījumā artikulācijas vingrinājumu mērķis ir novērot un novērst runas kustību nepilnības, mācīties iedarbināt tās muskuļu grupas, kuras piedalās izrunājamā vārda skaņu veidošanā; attīstīt tik elastīgu artikulācijas aparāta muskulatūru, lai katra muskuļu grupa reaģētu uz konkrēto signālu, kuru tai nodod motoriskais runas centrs. Pārējiem ķermeņa muskuļiem jābūt atbrīvotiem, kuri nav iesaistīti artikulācijas vingrinājuma izpildē (Grasmane, 2003, 36).

Lai padarītu bērniem artikulācijas vingrinājumus interesantākus, tiem iesaka piešķirt nosaukumu (Zaķe, 2000, 14 – 16).

Tātad, lai bērns apzinātu un pārvaldītu savu artikulācijas aparātu, iesaistot arī maņu orgānus, nepieciešami dažādi artikulācijas vingrinājumi, jo pareiza artikulācijas aparāta darbība ir svarīgs priekšnoteikums fonemātiskās uztveres attīstīšanā. Darba turpinājumā autore apraksta roku sīkās muskulatūras nozīmību fonemātiskās uztveres pilnveides procesā.

1.3.4. Roku sīkās muskulatūras kustību sekmēšana

Bērni, kā zināms, sevišķi stipri tiecas uz kustībām. Dabas likums ir tāds, ka viss, kas aug un pieņemas spēkā, tiecas uz patstāvīgu darbību. Bērna muskuļiem visvairāk vajadzīga viņu nodarbināšana (Štāls, 1927, 22). A.Irbe un S. Lindenberga akcentē, ka visi pirkstu un plaukstu muskuļi saskaņoti darbojas, palīdzot bērnam darbināt visu runāšanas iekārtas apakšējo līmeni – elpošanu, vidējo – balseni, augšējo – lūpas, mēli, apakšžokli un mīkstās aukslējas (Irbe, Lindenberga, 2014, 169).

Svarīgi, lai bērns iepazītos ar dažādām lietām, parādībām, norisēm caur paša darbošanos. Dž. Rodari raksta, ka rotaļāšanās ar priekšmetiem palīdz tos labāk iepazīt. Ierobežojot rotaļu

brīvību, nozīmētu noliegt to izglītojošo un izzinošo funkciju (Rodari, 2007, 89). A. Irbe un S. Lindenberga uzsver, ja tiek izjaukts līdzsvars starp darbošanos ar rokām un mutes kustināšanu – runāšanu, bērnam atpaliek runas dzirdes uzmanības attīstība, kas aizkavē lasīšanas apguvi (Irbe, Lindenberga, 2014, 131).

O. Krupenčuka (Крупенчук), rakstot par pirkstu rotaļu nozīmīgumu, saka, ka runa veidojas impulsu iespaidā, kas tiek saņemti no rokām, ka domas un bērnu acu darbība notiek vienlīdz vienādā ātrumā ar roku kustībām. Tas ir ārkārtīgi svarīgs nosacījums, kas jāņem vērā, sekmējot runas attīstību bērnam, it īpaši, ja ir runas traucējumi. Sistēmiska pirkstu vingrināšana ir spēcīgs, iedarbīgs veids galvas smadzeņu darba spēju veicināšanai. O. Krupenčukas (Крупенчук) aplūkoti pētījumu rezultāti, apliecina, ka bērna valodas, runas attīstība vienmēr ir cieši saistīta ar pirkstu kustībām un attīstību (Крупенчук, 2006, 3). G. Ļubina (Любина) un O. Želonkina (Желонкина) atsaucas uz V. Behtereva atziņām par roku vingrināšanas pozitīvo ietekmi, ka pat vienkāršas roku kustības palīdz mazināt saspringumu, nogurumu un vēl uzlabo skaņu izrunu (Любина, Желонкина, 2006, 53). Savukārt pēc L. Arutjujana (Арутюян) atziņām roku pirksti var tikt lietoti kā runas tempa, ritma, loģiskā uzsvara un pauzācijas labotāji (Арутюян, 1993, 53).

P. Jerkinas un S. Grasmanes skatījumā pirkstiņrotaļas ir īpaši svarīgas bērniem ar valodas un runas traucējumiem. Akcentējot atziņu, ka daudzi zinātnieki apliecinājuši, ka pirkstu sīkās muskulatūras attīstība ir cieši saistīta un labvēlīgi ietekmē bērna runas centru funkcionēšanu galvas smadzenēs. Savukārt teksta izrunāšana vienlaikus ar kustībām rada virkni priekšrocību bērna runai. Runa ritmizējas ar kustībām, ir pietiekami skaļa, precīza un emocionāla. Ritms labvēlīgi ietekmē bērna runas uzbūvi (vārdu savienojumi, teikumi, intonācija u.c.) (Jerkina, 2009, 4; Grasmane, 52 – 54; Krafte, 1999, 4 – 5). Runu – skaņu izrunu bērns apgūst atbilstīgi tam, kā apguvis pamatkustības (Irbe, Lindenberga, 2014, 157).

Arī I. Šternfelde norāda, ka tieši rokām ir liela nozīme pirmsskolas bērna pieredzes iegūšanā un attīstībā. Ikviens darbības veids saistīts ar kustību. Lai veicinātu sīkās motorikas attīstīšanu, iesaka:

- plaukstu un pirkstu masāžu;
- pirkstiņu rotaļas un vingrinājumus;
- vingrinājumus ar dabas materiāliem;
- dažādas praktiskas, attīstību veicinošas rotaļas (Šternfelde, 2017, 5).

Pirkstu un delnu kustībām ir īpaša nozīme bērna runas un valodas attīstībā (Miltiņa, 2005, 237).

Visu apkopojot, var secināt, ka pirkstiņu rotaļām un vingrinājumiem ir daudzpusīgs iedarbības spēks:

- cilvēka valoda attīstās kā vienots veselums – runāt, dzirdēt, lasīt, rakstīt. Ikvienas valodas joma attīstīšana veicina bērna valodas attīstību kopumā; klausīšanās un runāšana (valodas ritms, vārdu krājums, fonematiskā dzirde – skaņu uztvere, precīza izruna, skaņu diferencēšana utt.) veicina bērnu rakstīt un lasīt prasmi;
- palīdz atvieglot rakstīšanas prasmes apguvi;
- pilnveidojas visi bērna psihiskie procesi – uzmanība, atmiņa, uztvere, iztēle, domāšana un valoda;
- bērns netieši vingrinās kustību koordinācijā;
- pieaug bērna aktivitāte, drošība, pašapziņa, pašvērtējums;
- attīstās bērna vēlēšanās darboties, darba prieks;
- veidojas emocionāls kontakts ar pieaugušo un vienaudžiem (Jerkina, 2009, 4).

J. Līdaka uzsver, ka liela nozīme korekcijas darbā ir uzskatāmībai un iespējai bērnam pašam darboties. Jāiesaista visas maņas (multisensorā pieeja), lai uztveres analizatori (vizuālais – acis, dzirde – ausis, kinestētiskais – kustība, taktilais – rokas) smadzenēs mijiedarbojoties veidotu noturīgākās saiknes (Līdaka, 2015, 9). I. Zaķe pamato, bērns vispirms uztver lietas emocionāli, caur kustībām, maņām un tikai tad ar prātu (Zaķe, 2000, 11).

Roku sīkās muskulatūras kustību sekmēšana palīdz:

- stimulēt runas zonas kustīgumu galvas smadzenēs, kas palīdz bērna runas korekcijā;
- pilnveidot psihiskos procesus, kuri ir vienoti ar runu;
- atvieglot rakstīšanas prasmju apguvi (Krafte, 1999, 5).

Roku sīkās muskulatūras kustību sekmēšana ir veiksmīgs korekcijas līdzeklis bērniem ar runas traucējumiem. Bērns caur kustībām veiksmīgāk apgūst runas prasmes un piedāvātā kustību aktivitāte (artikulācijas vai roku sīkās muskulatūras) rotaļu un vingrinājumu veidā ir bērnam vieglāk saprotama un uztverama.

2. Pedagoģiskais pētījums par fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanu

2.1. Pētījuma organizācija un izmantoto metožu apraksts

Pētījums veikts no 2017. gada oktobra līdz 2018. gada aprīlim. Pētījums tiek veikts Priekuļu novada A pirmsskolas izglītības iestādē. Pētījumā piedalās 20 bērni, no kuriem 6 bērni ir ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem.

Lai izzinātu fonemātiskās uztveres pilnveidošanas iespējas ar rotaļu un vingrinājumu palīdzību vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem, pētījumā izmantoju šādas metodes:

- literatūras analīze;
- bērnu novērošana;
- bērnu runas logopēdiskā izpēte;
- pedagoģiskā izmēģinājuma darbība;
- iegūto rezultātu analīze.

Literatūras analīze ir saistīta ar jebkuru no pedagoģiskā pētījuma metodēm – novērošanu, eksperimentu, pedagoģiskās pieredzes pētīšanu. Literatūras izpētes procesā gūtās atziņas palīdz izvēlēties atbilstošas metodes izvēlē, novērošanas organizēšanā, izmēģinājuma darbā un citā darbā. Darbs ar literatūru caurvij visas pētniecības stadijas (Albrehta, 1998, 10). Lai analizētu literatūru par fonemātiskās uztveres nozīmīgumu runas attīstībā, vecākā pirmsskolas vecuma bērnu pedagoģiski psiholoģisko raksturojumu un rotaļas un vingrinājumu koriģējoši attīstošo darbību fonētiski fonemātisko traucējumu novēršanā, autore izmanto literatūras analīzes metodi.

Novērošana ir viena no izplatītākajām bērna izpētes metodēm. Atkarībā no pētīšanas uzdevuma var izdarīt vispārēju novērošanu vai atsevišķu rādītāju novērošanu. Izmantojot šo metodi, nepieciešams atlasīt būtisko, raksturīgo, saskatīt raksturīgo un konkrēto, kas atbilst novērošanas mērķim (Albrehta, 1998, 32; Jurgena, 2001, 45). Novērošanu kā empīrisku metodi lieto, lai iegūtu informāciju, pārbaudītu hipotēzi, teoriju, teorētisko pētījumu patiesumu. Pēc novērošanas tieši uztvertā informācija tiek apkopota, skaidrota, vispārināta (Beļickis, Blūma, Koķe, Markus, Skujiņa, Šalme, 2000, 111). S. Tūbele iesaka, ka nevajadzētu apmierināties ar sākotnējiem novērošanas datiem, bet tos vajadzētu turpināt un novērot bērnus attīstības dinamikā (Tūbele, 2002, 30). Darba autore šo metodi izmanto, lai novērotu rotaļu un vingrinājumu nozīmību fonemātiskās uztveres pilnveidošanā.

Pētnieciskajā darbā tiek izmantota novērošana, jo tā rada iespēju tiešas novērošanas un dzirdes kontakta rezultātā, iegūt informāciju par izpētes objektu. Novērošana ir pedagoga neaizstājama pedagoģiskas darbības metode.

Bērnu runas logopēdiskā izpēte ir rūpīga regulāra bērna runas pārbaude, tajā iegūtie dati nosaka logopēdiskā korekcijas darba virzienus, kā arī izvirzītā mērķa sasniegšanu. Logopēds ņem vērā ne tikai runas un valodiskās darbības veseluma izpausmes, bet arī bērna personības psiholoģiski pedagoģiskās izpausmēs, kas var parādīties kā skaņu izrunas traucējumi (Miltiņa, 2005, 61). S. Tūbele uzsver, ka svarīgi ir ievērot virzību no vieglākā uz grūtāko, gan pārbaudot bērnu, gan arī korekcijas darbā. Izpēte nepieciešama, lai:

- iespējami ātri un precīzi noteiktu runas traucējumu struktūru un dabu;
- konstatētu bērna individuālās attīstības īpatnības;
- savlaicīgi uzsāktu korekcijas darbu;
- novērtētu izvēlēto pedagoģisko un logopēdisko paņēmieni sadarbības efektivitāti;
- izstrādātu jaunas metodes un paņēmienus iecerēto mērķu realizēšanai;
- noskaidrotu bērnu savstarpējās attiecības bērnu grupā (Tūbele, 2002, 25).

Darba autore šo metodi izmanto, lai veiktu bērnu logopēdisko izpēti, pētījuma veikšanai – fonemātiskās uztveres pilnveidošanu rotaļās un vingrinājumos vecākā pirmsskolas vecuma bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem.

Pedagoģiskā izmēģinājuma darbība ir logopēda praktiskais izmēģinājuma darbs, kurš ļauj pārbaudīt zinātnisko pētījumu ieteikumus logopēdiskajā darbā un dot tām savu novērtējumu. Praktiskais izmēģinājuma darbs, kas balstīts uz esošo teorētisko zināšanu pārbaudi, palīdz noteikt esošo zināšanu patiesīgumu, palīdz tās paplašināt, precizēt un padziļināt (Albrehta, 1998, 16–17). S. Tūbele uzsver, ka visai logopēda darbībai ir jābūt mērķtiecīgai, balstītai uz zinātniski pamatotām, praksē pārbaudītām atziņām (Tūbele, 2002, 29). I. Jurgena iesaka, lai realizētu un pārbaudītu kādu atsevišķu jautājumu nepieciešamo datu ieguvei, nepieciešama sevišķi rūpīga bērna izpēte (Jurgena, 2001, 56). Savukārt S. Tūbele akcentē, lai uzsāktu adekvātu korekcijas darbu, ir precīzi jānosaka bērna pašreizējais attīstības līmenis – pakāpe, uz kuras atrodas bērns, lai varētu pilnvērtīgāk turpināt bērna attīstības izaugsmi (Tūbele, 2002, 26).

Iegūto rezultātu analīze ir metode, lai pārbaudītu izvirzītās hipotēzes patiesumu. Ļauj pārbaudīt psiholoģiski, pedagoģiskās rekomendācijas logopēdiskajā darbā un dot tām savus secinājumus (Albrehta, 1998, 16). I. Jurgena atzīmē, ka vissvarīgākais posms ir analīze un zinātniska interpretācija, kā arī iegūto faktu teorētisks vispārinājums, konstatējot noteiktas pedagoģiskās likumsakarības (Jurgena, 2001, 56–57). Darba autore šo metodi izmanto, lai

salīdzinātu iegūtos datus, kas iegūti uzsākot pētījumu un beidzot pētījumu – fonemātiskās uztveres pilnveidošanas dinamiku.

2.2. Bērnu runas sākotnējā logopēdiskā izpēte

Uzsākot pētījumu 2017. gada oktobrī, lai novērtētu bērnu runas sākotnējo logopēdisko izpēti, darba autore (turpmāk tekstā – logopēde) apseko visus pirmsskolas vecākā vecuma bērnus, bērnus vecumā no 5 – 6 gadi. **Frontālajā pārbaudē** logopēde balstījās uz S. Tūbeles apkopotajām atziņām (Tūbele, 2002, 36). Bērnu runa tiek vērtēta dienas ritā – brīvajos brīžos, pastaigu laikā, rotaļnodarbībās, rīta aplī (skat. 1. pielikumu), kā arī aprunājoties ar grupas skolotājām, lai iegūtu vajadzīgo informāciju.

Individuālajā pārbaudē logopēde izmanto savu gatavotu skaņu izrunas pārbaudes kartotēku, kur katra pārbaudāmā skaņa atrodas priekšmetiskās kartītes nosaukuma sākumā, vidū, beigās (skat. 2. pielikumu). Tiek pārbaudītas šādas skaņu grupas: lūpeņi, priekšējie mēleņi, vidējie mēleņi, pakaļējie mēleņi. Skaņu izrunas pārbaudē iegūtie dati uzskatāmi parāda, kādi skaņu izrunas traucējumi ir vecākā pirmsskolas vecuma bērniem (skat. 2. tabulu). Bērnu datu aizsardzības nolūkos bērnu vārdi tiek mainīti.

2.tabula. Skaņu izrunas pārbaude pētījuma sākumā 2017. gada oktobrī

Nr.	Bērna vārds	Lūpeņi					Priekšējie mēleņi											Vidējie mēleņi					Pakaļējie mēleņi					
		p	b	m	f	v	t	d	n	s	z	c	dz	š	ž	č	dž	r	l	ķ	ģ	ļ	ņ	j	k	g	h	
1	Enija																											
2	Dāvis																											
3	Loreta																											
4	Kristians																											
5	Linards								t	d																		
6	Kristiana																											
7	Adriana																											
8	Marko																											
9	Oto																									t		
10	Valdis								t	d																		
11	Alīna																											
12	Renārs																									t		
13	Elīna																											
14	Aleksandrs								t	d																		
15	Elza																		v									
16	Alise																											
17	Evans																											
18	Aigars																											
19	Ilgvars																											
20	Marta																											

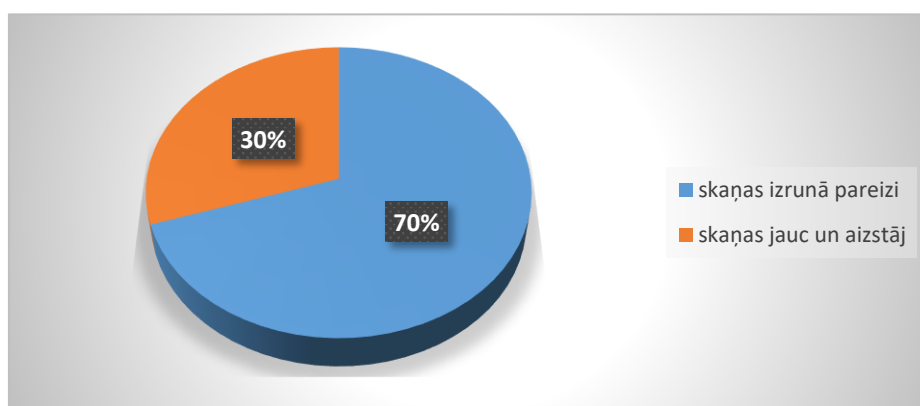
Tabulā lietotie apzīmējumi:

- skaņu izrunā pareizi;
- skaņu aizstāj un jauc ar citām skaņām.

Logopēde skaņu izrunas individuālajā pārbaudē konstatē, ka no 20 vecākā pirmsskolas vecuma bērniem, kuri piedalījās pētījumā:

14 bērniem runas attīstība atbilst normai; 6 bērniem ir skaņu izrunas traucējumi, skaņas aizstāj un jauc ar citām skaņām.

Aprēķinot procentuāli, 70 % bērnu visas skaņas izrunā pareizi, bet 30 % ir skaņu izrunas traucējumi – skaņas jauc un aizstāj.

*1.attēls. Individuālajā skaņu izrunas pārbaudē iegūtie rezultāti procentos
2017. gada oktobrī*

Bērņus ar skaņu izrunas traucējumiem var nosacīti sadalīt grupās:

1. grupa **Linards, Valdis, Aleksandrs** – [s] → [t]; [z] → [d];
2. grupa **Oto un Renārs** – [k] → [t];
3. grupa **Elza** – [l] → [v].

Logopēde balstoties uz literatūras analīzi teorētiskajā daļā (Tūbele, 2002; Miltiņa 2005; 2017; Чиркина, 2002, u. c.), secina, ka skaņu jaukšana un aizstāšana ir savstarpēji saistīta ar fonemātiskās uztveres traucējumiem. Tāpēc logopēde veic fonemātiskās uztveres pārbaudi. Fonemātiskās uztveres pārbaude sastāv no 10 uzdevumiem (skat. 3. pielikumu) un pārbaudes rezultāti apkopoti 3. tabulā.

3.tabula. Fonemātiskās uztveres pārbaudes rādītāji, kritēriji 2017. gada oktobrī

(Miltiņa, 2017,67)

Fonemātiskās uztveres pārbaudes kritēriji	Uzdevumi	Linards	Oto	Valdis	Renārs	Aleksand	Elza
Skaņu atšķiršana	Zilbju rindu atkārtošana	2	2	2	2	2	2
	Vārdu pāru atkārtošana	2	2	1	2	2	2
Elementārā fonemātiskā analīze	Patskaņu saklausīšana vārda sākumā	3	2	2	3	2	2
	Līdzskaņa saklausīšana vārda sākumā	2	2	2	2	1	2
Sarežģītā fonemātiskā analīze	Skaņas vietas noteikšana vārdā	2	1	1	2	1	2
	Skaņu secības noteikšana vārdā	1	1	1	2	1	1
Fonemātiskā sintēze	Zilbju saliedēšana vārdos	1	1	1	2	1	1
	Skaņu saliedēšana vārdos	1	1	1	2	1	1
Fonemātiskie priekšstati	Vārdu sadomāšana ar konkrēto skaņu	2	2	1	2	1	1
	Attēlu grupēšana ar konkrēto skaņu	2	2	2	2	1	2
Kopā		18	16	14	21	13	16

Vērtēšana:

1 punkts – par uzdevuma izpildi, pieļaujot lielu kļūdu skaitu, izmantojot palīdzību;

2 punkti – par patstāvīgi veiktu uzdevumu ar nelielu kļūdu skaitu;

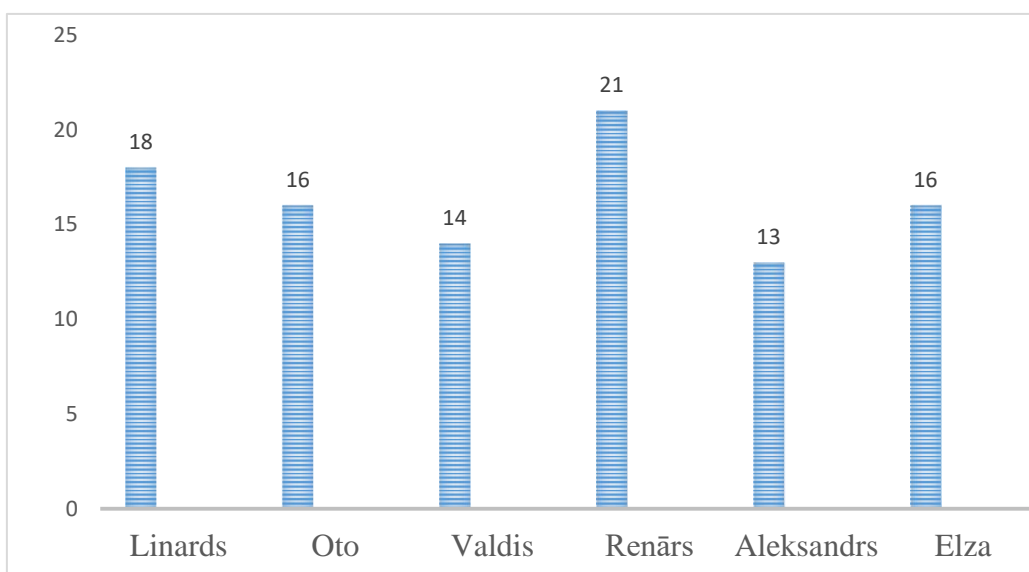
3 punkti – par precīzi un patstāvīgi veiktu uzdevumu.

Zems fonemātiskās uztveres attīstības līmenis – kopvērtējumā iegūts līdz 10 punktiem.

Vidējs fonemātiskās uztveres attīstības līmenis – kopvērtējumā iegūts no 11 līdz 20 punktiem.

Augsts fonemātiskās attīstības līmenis – kopvērtējumā iegūts no 21 līdz 30 punktiem.

2. attēlā uzskatāmi ir redzams iegūto rezultātu kopvērtējums.

2. attēls. Fonemātiskās uztveres attīstības līmeņi 2017. gada oktobrī

Logopēde pēc iegūtajiem datiem secina, ka zems fonemātiskās uztveres attīstības līmenis nav nevienam no pārbaudītajiem bērniem. Linardam, Oto, Valdim, Aleksandram, Elzai ir vidējs fonemātiskās uztveres attīstības līmenis. Visaugstākais fonemātiskās uztveres attīstības līmenis ir Renāram – 21 punkts, kas ir nedaudz virs vidējā fonemātiskās uztveres līmeņa.

Logopēde balstās uz literatūras analīzi teorētiskajā daļā, ka roku sīkās muskulatūras sekmēšana ir veiksmīgs korekcijas līdzeklis bērniem ar runas traucējumiem (Krafte, 1999, 5; Miltiņa, 2005, 237; Irbe, Lindenberga, 2014, 169; u. c.).

Lai noteiktu pirkstu sīkās muskulatūras kustību rādītājus, logopēde darba turpinājumā izmanto šādus vingrinājumus:

Kinestētisko (statisko) kustību izpētes vingrinājumi (veido pirkstu salikumu, un to notur noteiktu laiku):

1. **“Brilles”** – veidot aplīti ar labās rokas īkšķi un radāmo pirkstu, pēc tam ar abām rokām vienlaicīgi;
2. **“Dūrainīši”** – salikt kopā četrus pirkstus, īkšķi atsevišķi pavērst uz augšu, tas ir taisnā leņķī ar pārējiem pirkstiem. Darbība norit ar abām rokām;
3. **“Zaķis”** – izstiept rādītājpirkstu un vidējo pirkstu, ceturto un piekto pirkstu saliekt, tos pārsedz īkšķis.

Kinētisko (dinamisko) kustību izpētes vingrinājumi (veido pirkstu salikumu un viena kustība plūstoši pāriet otrā):

1. **“Veiklie pirkstiņi”** – (klausās, vēro demonstrēto un atkārto kustības):

Pirkstiņi žigliņi – (ritmiski kustina abu roku pirkstus – dūrītē, iztaisnotus)

Visi dara tā:

Tā, tā, tā (ritmiski šūpo – augšā, lejā abu roku rādītājpirkstus)

Brilles uztaisa (zeķi uzada, pogas aizpogā, zobus iztīra, matus saķemmē, zaķa ausis parāda) (atdarina nosauktās kustības)

2. **“Īkšķīts pirkstus sveicināja”** – klausās, vēro demonstrēto un atkārtoto pirkstu kustības (ar laiku runā tekstu līdzī):

Īkšķīt's pirkstus sveicināja, (īkšķis satiekas ar katru no pirkstiem)

Pirkstiņš pirkstus sveicināja, (satiekas abu roku pirksti pa vienam)

Tad tie mīļi apskāvās, (sakļauj pirkstus)

Nu var dienas darbus sākt! (sasit plaukstas)

3. **“Balons”** – abu roku pirksti veido “šķipsniņu” (5 pirkstu galu salikums), tad seko “vēja pūtiens” – izelpas gaisa plūsma, un pirksti pakāpeniski iztaisnojas, izliecas, imitējot apaļa balona formu.

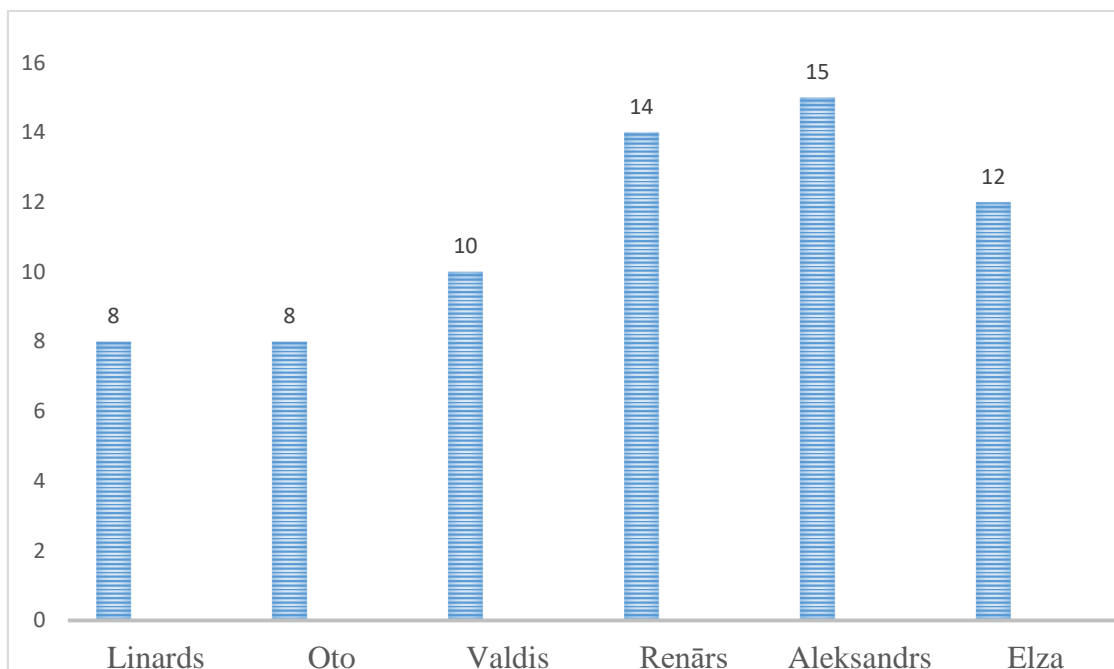
Lai iegūtu precīzākus pirkstu sīkās muskulatūras kustību izpētes rezultātus, logopēde vingrinājumus novērtē punktos (skat. 4. tabulu):

- 1 punkts – vingrinājuma izpilde daļēja, kustības neprecīzas;
2 punkti – vingrinājuma izpilde lēnākā tempā, bet izpilde precīza;
3 punkti – vingrinājuma izpilde precīza un pareiza.

4.tabula. Pirkstu sīkās muskulatūras kustību pārbaudes rezultāti punktos 2017. gada oktobrī

Bērna vārds	Kinestētisko (statisko) kustību izpētes vingrinājumi			Kinētisko (dinamisko) kustību izpētes vingrinājumi			Kopā
	Pārbaudes vingrinājuma nosaukums						
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	
Linards	2	2	1	1	1	1	8
Oto	1	2	1	2	1	1	8
Valdis	2	1	2	2	1	2	10
Renārs	3	2	2	3	2	2	14
Aleksandrs	2	2	3	3	2	3	15
Elza	1	2	2	3	2	2	12

3.attēlā uzskatāmi ir redzams pirkstu sīkās muskulatūras kustību pārbaudes iegūto rezultātu kopvērtējums.

3.attēls. Pirkstu sīkās muskulatūras kustību pārbaudes rezultāti punktos 2017. gada oktobrī

Logopēde izdala trīs pirkstu sīkās muskulatūras attīstības līmeņus:

zems pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis – kopvērtējumā iegūts līdz 6 punktiem;

vidējs pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis – kopvērtējumā iegūts no 7 līdz 12 punktiem;

augsts pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis – kopvērtējumā iegūts no 13 līdz 18 punktiem.

Logopēde pēc iegūtajiem datiem secina, ka nevienam no izpētītajiem bērniem nav zems pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis. Linardam un Oto ir visvājāk attīstītas pirkstu sīkās muskulatūras kustības, bet pēc izvirzītajiem kritērijiem, tas atbilst vidējam pirkstu sīkās muskulatūras kustību attīstības līmenim. Valdī un Elzai ir vidējs pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis. Renāram un Aleksandram ir augsts pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis.

Bērna runas izpētē nozīmīga vieta ierādāma pedagoģiski psiholoģiskajam raksturojumam, kā norāda I. Miltiņa. Bērna raksturojumā tiek atsegtas viņa prasmes, iemaņas, kas ir apgūtas mācību un audzināšanas procesā. Kādi darbības veidi bērnam sagādā grūtības, cik ilgstoši spēj pievērst uzmanību konkrētam uzdevumam un pārslēgties no viena darbības veida uz otru, vai pieņem pieaugušā palīdzību, saskaroties ar grūtībām (Miltiņa, 2005, 71).

Darba turpinājumā logopēde veic pedagoģiski psiholoģisko raksturojumu katram bērnam, kuram ir fonētiski fonemātiskie traucējumi.

Linards (5,2 gadi). Zēns fiziski vāji attīstīts, smalkas miesas uzbūves. Grūtības sagādā fiziskie vingrinājumi, to izpilde prasa no zēna lielu piepūli. Minimāli prot pastāstīt par sevi un savu ģimeni. Labāk meklē kontaktu ar pieaugušajiem nekā ar vienaudžiem. Bieži rotaļājas viens pats, klusu pie sevis runādams. Zēnam grūtības rada koncentrēties uzdevumam, bieži aizdomājas, domas ir kaut kur citur, bieži nedzird, ko pieaugušais saka. Reti apmeklē pirmsskolas izglītības iestādi, bieži slimo. Zēns aug sociāli nelabvēlīgā ģimenē. Zēnam grūtības sagādā pašapkalpošanās iemaņu izpilde (uzvilkt zeķes, aiztaisīt bikses). Rakstāmpiederumus rokās ņem nepārlicināts, vai to dara pareizi. Skolotāja vienmēr nodemonstrē, kā jātur rakstāmpiederumi, tad zēns paņem pareizi. Pazīst ciparus un skaita līdz 10. Patīk rotaļas ar lielo celtniecības materiālu. Skaņu izrunas pārbaudē logopēde konstatē, ka zēns **skaņu [s] aizstāj ar skaņu [t] un skaņu [z] aizstāj ar skaņu [d]. Fonemātiskās uztveres attīstības līmenis – vidējs. Vidējs pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis.**

Oto (5,6 gadi). Fiziski labi attīstīts. Zēns pēc dabas ir ļoti ātrs, viss ātri apnīk. Aktīvi piedalās sportiskajās aktivitātēs, bet ātri vēlas mainīt darbības. Patīk rotaļas ar bumbu. Sava ātruma un neuzmanības dēļ bieži krīt. Ātri un viegli atrod kontaktu gan ar pieaugušajiem, gan ar bērniem. Zema uzmanības noturība, zēns ir steidzīgs, nepacietīgs, kas rada grūtības apgūt nodarbībās paredzēto. Uz jautājumiem atbild steidzoties, nenoklausoties jautājumu līdz galam, līdz ar to atbildes ir neprecīzas, bieži vien neloģiskas. Saskarsmē ar vienaudžiem sava ātruma dēļ bieži rada konfliktsituācijas, tādēļ vienaudži cenšas no Oto izvairīties. Interesi neizraisa galda spēles, nepatīk un nepadodas likt puzzles, mozaīkas. Roku muskulatūra nepietiekami attīstīta, grūtības sagādā piespiest rakstāmpiederumus, lai tie atstātu savas pēdas, izspēlēt pirkstu rotaļas. Personīgās lietas vienmēr ir izmētātas. Ļoti bieži zēnam ir iesnas, kā kabatslakatiņu izmanto kreklu piedurknes, kaut gan grupā stāv salvetes, skapītī stāv salvetes. **Skaņu izrunas pārbaudē logopēde konstatē, ka zēns skaņu [k] aizstāj ar skaņu [t]. Fonemātiskās uztveres attīstības līmenis – vidējs. Vidējs pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis.**

Valdis (5,4 gadi). Fiziski vāji attīstīts, lēns, ātri nogurst. Praktiskajos darbos centīgs, vēro, kā dara pārējie bērni un dara tāpat. Minimāli prot pastāstīt par sevi. Labprāt iesaistās kopīgajās rotaļās ar vienaudžiem, bet labprātāk ar meitenēm. Patīk rotaļāties ar lellēm, izspēlēt sižeta lomu rotaļu "Ģimene". Rotaļās ar vienaudžiem Valdis ir skaļš. Palīdzību pie pieaugušajiem meklē ļoti reti, drīzāk pajautās vienaudžim. Pazīst ciparus līdz 10. Pazīst dažus lielos drukātos burtus. Nodarbībās labāk klausīsies un vēros citus bērnus darbībā, nekā pats piedalīsies. Kad zēnu uzrunā, klusu, nedroši, nepārlicināti atbild. Grūtības sagādā teksta uztveršana un teksta īss atstāsts.

Rakstāmpiederumus tur pareizi, bet rokas ātri nogurst. Grūtības rada griezt ar šķērēm. Skaņu izrunas pārbaudē logopēde konstatē, ka zēns **skaņu [s] aizstāj ar skaņu [t] un skaņu [z] aizstāj ar skaņu [d]. Fonemātiskās uztveres attīstības līmenis – vidējs. Vidējs pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis.**

Renārs (5,9 gadi). Zēns ir fiziski labi attīstīts, enerģisks, izturīgs, daudz skrien, patīk uzkāpt, kur vien var. Apmeklē futbola nodarbības. Precīza kustību koordinācija. Labi attīstīta sīkā pirkstu muskulatūra, labi veicās radošajos darbos, prot griezt ar šķērēm dažādas formas, pareizi turēt rakstāmpiederumus. Zēns prot pastāstīt par sevi, par savu ģimeni. Saskarsmē ar vienaudžiem ir draudzīgs, līdz brīdim, kamēr vienaudži Renāru klausā, ja nē, tad ir nesavaldīgs un pielieto dūru spēku. Pēc tam ilgi tur aizvainojumu. Ja kāds darbs sagādā grūtības, apvainojas un tikai pēc ilgāka laika turpinās iesākto. Nelabprāt mācās dzejoļus, tekstu atceras, bet jauc secību. Patīk darboties ar Lego. Pazīst daļu lielos drukātos burtus. Pazīst ciparus un prot skaitīt līdz 15. Kultūrhygiēniskās normas zēns ir apguvis, bet reizēm vajag atgādināt. Skaņu izrunas pārbaudē logopēde konstatē, ka zēns **skaņu [k] aizstāj ar skaņu [t]. Fonemātiskās uztveres attīstības līmenis – augsts. Augsts pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis.**

Aleksandrs (5,6 gadi). Fiziski labi attīstīts, patīk visas sportiskās aktivitātes. Patīk izriktot vienaudžus, tāpēc sadarbība ar vienaudžiem ir īslaicīga. Lai uzpirktu vienaudžu draudzību sola, ka atnesīs saldumus, dažreiz arī atnes, bet tos piedāvā atkal no jauna. Labas pašapkalpošanās iemaņas. Labi attīstīta roku muskulatūra, patīk vērt pērlītes. Zēns ir nepacietīgs, nevar sagaidīt savu kārtu, pārtrauc citus runājot. Vienmēr grib atbildēt pirmais. Pazīst lielāko daļu lielos drukātos burtus, cenšas lasīt zilbes. Zēnam ir mazs vārdu krājums. Zēna ģimene runā krievu valodā, kas vēl rada šķērsli veiksmīgai runas apguvei. Skaņu izrunas pārbaudē logopēde konstatē, ka zēns **skaņu [s] aizstāj ar skaņu [t] un skaņu [z] aizstāj ar skaņu [d]. Fonemātiskās uztveres attīstības līmenis – vidējs. Augsts pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis.**

Elza (5,9 gadi). Fiziski labi attīstīta. Elza ir ārkārtīgi apzinīga meitene, bet ar savu individuālu darba tempu. Līdz uz pirmsskolas izglītības iestādi katru dienu ņem mīļmantiņu – ziloni. Meitene ir draudzīga, klusa, kautrīga, labprāt ļauj grupas līderu iniciatīvai. Grūtības rada griezt ar šķērēm un veikt veiklas, precīzas kustības pirkstiņrotaļu atdarināšanā. Meitene saprot, ka, praktiskos darbus darot, sanāk daudz lēnāk izpildīt par citiem bērniem un to nepārdzīvo. Labprāt mācās dzejoļus no galvas, zina daudzām dziesmām vārdus un prot noturēt melodiju. Elza pazīst lielāko daļu lielos drukātos burtus. Pazīst ciparus līdz 10 un prot arī aizskaitīt līdz 10. Skaņu izrunas pārbaudē logopēde konstatē, ka meitene **skaņu [l] aizstāj ar skaņu [v]. Fonemātiskās uztveres attīstības līmenis – vidējs. Vidējs pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis.**

Darba turpinājumā logopēde pievērsīsies koriģējoši attīstošajam darbam. Vingrinājumi un rotaļas tiek atlasītas, ievērojot katra bērna individuālās vajadzības.

2.3. Rotaļu, vingrinājumu atlase un izmantošana, ievērojot bērnu runas traucējumu specifiku

Uzsākot pētījumu, bērni atrodas skaņu izrunas sagatavošanas posmā (skat. 5. tabulu).

5.tabula. Skaņu izrunas korekcijas sākumposms 2017. gada oktobrī

Skaņu izrunas traucējumu korekcijas posms	2017. gada oktobris	2017. gada oktobris	2017. gada oktobris
8.Skaņas atšķiršana teikumos saistītā runā			
7.Skaņas atšķiršana vārdos, vārdu savienojumos			
6.Skaņas atšķiršana zilbēs			
5.Skaņas nostiprināšana teikumos, saistītā runā			
4.Skaņas nostiprināšana vārdos, vārdu savienojumos			
3.Skaņas nostiprināšana zilbēs			
2.Skaņu izrunas mācīšana			
1.Skaņu izrunas sagatavošanas posms			
	Linards, Valdis, Aleksandrs [s]→[t] [z]→[d]	Oto, Renārs [k]→[t]	Elza [l]→[v]

Koriģējoši attīstošā darbība 1. apakšgrupas bērniem skaņas [s], [z] izrunas korekcijai. Bērni, kuriem nepieciešams korekcijas darbs ir skaņu izrunas sagatavošanas posmā.

Uzsākot korekcijas darbu, logopēde sagatavo korekcijas darba plānu:

- lūpu vingrinājumi (skat. 4. pielikumu);
- mēles vingrinājumi (skat. 5. pielikumu);
- elpošanas, gaisa plūsmas vingrinājumi un rotaļas (skat. 6. pielikumu);

- fonemātiskās uztveres vingrinājumi (skat. 7. pielikumu);
- pirkstu sīko muskulatūru vingrinājumi un rotaļas (skat. 8. pielikumu).

Sagatavošanas posms. Korekcijas darba sākumā **Linardam, Valdim un Aleksandram** ir jāveicina skaņas [s] pareiza izruna. Tikai tad, kad ir apgūta skaņas [s] izruna, var sākt skaņas [z] pareizas izrunas mācīšanu. **Skaņas [s] logopēdiskā analīze** (skat. 6. tabulu).

6. tabula. Skaņas [s] logopēdiskā analīze (Miltiņa, 2005, 85; Miltiņa, 2017, 14; Buivide, 2012, 14)

Skaņas [s] artikulācija	
Lūpas	pavērtas smaidā
Zobu rindas	ar spraugu 1 – 2 mm.
Mēle	darbojas mēles priekšējā daļa, mēles gals atrodas pie apakšējiem priekšzobiem, mēles sāni pacelti, veido slēgumu ar augšējiem sānu zobiem, mēles vidū rodas renīte, pa kuru ilgstoši var virzīties vēsa gaisa plūsma
Mīkstās aukslējas	paceltas, slēdzot ceļu gaisa plūsmai caur degunu
Gaisa plūsma	pa mēles vidū radušos renīti plūst auksta gaisa plūsma pret priekšējiem zobiem
Balss saites	nevibrē

Logopēde skaņas [s] logopēdisko analīzi, kopā ar Linardu, Valdi un Aleksandru veic pie spoguļa, veicinot izpratni par mēles un lūpu stāvokli, un gaisa plūsmu – aukstu vējiņu skaņas [s] pareizas izrunas laikā. **Linardam** un **Valdim** grūtības rada mēles gala nolikšana pie apakšējiem priekšzobiem, jo ir piena zobu maiņa. **Aleksandram** grūtības rada lūpas iestiept smaidā.

Logopēde izmanto **artikulācijas aparāta vingrinājumus** pareizai skaņas [s] artikulācijai, īpašu uzmanību pievērš lūpu vingrinājumiem (skat. 4. pielikumu 1., 4., 7. vingrinājumu). **Linards** vingrinājumu izpildei ir īpaši jāmudina, bieži zēna domas ir kaut kur citur. Arī vingrinājumu izpilde rada grūtības, nepieciešama pirkstu palīdzība – lūpu kaktiņus iespiest smaidā un noturēt. **Valdis** cītīgi cenšas izpildīt vingrinājumus, dara to lēnām un atbildīgi, un vingrinājumu izpilde grūtības nesagādā. **Aleksandrs** visus vingrinājumus cenšas izdarīt ātri, sasteidzot, ātri apnīk, kā rezultātā vingrinājumi tiek izpildīti neprecīzi, grūtības sagādā lūpas iestiept smaidā. Logopēde cenšas zēnu mudināt darīt visu lēnākā tempā, kā rezultātā uzdevumu izpilde grūtības nesagādā.

Mēles vingrinājumi nepieciešami, jo Linardam, Valdim un Aleksandram mēle nedarbojas, kā tas ir nepieciešams pie skaņas [s] izrunas. Logopēde sākumā izmanto 5. pielikuma

7. – 9. vingrinājumus. **Linardam** un **Valdim** grūtības rada noturēt mēli vajadzīgā pozīcijā, uzdevumu izpildē traucē arī tas, ka ir piena zobu maiņa. **Aleksandram** rada grūtības mēles gala nolikšana aiz apakšējiem priekšzobiem, mēles gals ceļas pie augšējiem priekšzobiem. Lai aktivizētu mēles sānu muskuļus, logopēde piedāvā bērniem veikt 5. pielikuma 4. vingrinājumu “Laiviņa”. Sākumā nevienam no bērniem neizdodas gaisu iepūst pudelītē, lai rastos svilpiens. Turpmākajā sagatavošanas posmā logopēde piedāvā dažādus pūšanas vingrinājumus, pievēršot uzmanību vaigu stāvoklim.

Gaisa plūsmas vingrinājumi (skat. 6. pielikumu). Visieciņākie pūšanas vingrinājumi bērniem ir “Futbols”, “Pīlīte peld”, “Pūšana pudelītē”. Sākumā **Linardam** sagādā grūtības vingrinājumu izpilde, jo nepareizi tiek izmantota izelpa. Logopēde paskaidro, nodemonstrē, mudina Linardu atkārtot. Lai pārliecinātos par pareizu mēles stāvokli, lai veidotos auksta gaisa plūsma, logopēde mudina pārbaudīt, pieliekot plaukstu pie lūpām. **Valdim** nepieciešama palīdzība, logopēde mehāniski ar zobu birsti pie spoguļa palīdz veidot renīti. Zēnam lielu interesi rada vingrinājums “Pūšana pudelītē”. Pūšanas vingrinājumus logopēde piedāvā izpildīt, sacenšoties bērniem savā starpā, bet nosacījums ir pareiza tehnika. **Aleksandram** jāpievērš uzmanība mēles gala novietojumam aiz apakšējiem priekšzobiem.

Fonemātiskās uztveres vingrinājumi. Sagatavošanas posma sākumā tiek izmantoti fonemātiskās dzirdes, atmiņas un uzmanības sekmēšanai (skat. 7.1. – 7.4. pielikumu). **Linards** uzdevumu izpildei ir jāiedrošina, jāmudina, ilgi domā, ir nepārliecināts. **Valdis** ir drošāks, stāsta, ko saklusa, atkārtot ritmu, no sākuma ritma atkārtošānā kļūdas, bet, jo biežāk vingrinājums tiek veikts, jo labāk sanāk. **Valdim** ļoti patīk vingrinājums “Bitītes” (skat.7.1. pielikuma 5. vingrinājumu). **Aleksandrs** cenšas atbildēt un izdarīt visu ātri, tāpēc bieži kļūdas. Logopēde mudina zēnu visu darīt lēnāk, padomāt, tad zēnam rezultāti uzlabojas. Veicot fonemātiskās analīzes, sintēzes un fonemātisko priekšstatu rotaļas un vingrinājumus, zēni uzrāda diezgan vājus rezultātus. Logopēde fonemātiskās analīzes, sintēzes un fonemātisko priekšstatu vingrinājumus un rotaļas iekļauj turpmākajos darba posmos.

Pirkstu sīko muskulatūru vingrinājumi un rotaļas (skat. 8. pielikumu). **Linardam** grūtības rada uzdevumu izpilde, lai izpildītu pareizi uzdevumu, ir jāpalīdz ar otru roku. **Linardam** veiksmīgi sanāk izpildīt vingrinājumu “Sasveicināšanās” (skat. 8.2. pielikumu 1. vingrinājumu). Zēnam pašam ir liels gandarījums. **Valdim** grūtības rada pirkstu kustību un runas apvienošana. Izpildot biežāk vingrinājumus, rezultāts uzlabojas. Zēnam patīk pirkstu tēlus radīt kā ēnas. **Aleksandrs** vingrinājumu izpildē ir precīzs, visu grib izdarīt pareizi.

Izolētas skaņas [s] izrunas mācīšanas posms (skat. 10. pielikumu). Skaņu [s] logopēdei neizdodas iemācīt uz atdarināšanas pamata. Skaņas mācīšana notiek pie spoguļa, mācoties

atsevišķus artikulācijas elementus (skat. 10. pielikumu 2. punktu). **Linards un Valdis** logopēda kabinetā izpilda precīzi artikulācijas kustības, bet ikdienas gaitās pareiza skaņas [s] izruna piemirstas. **Aleksandrs** ir iemācījies mēles galu noturēt aiz apakšējiem priekšzobiem, mēles sānus pacelt, veidojot renīti mēles vidū, kā rezultātā atskan skaņa [s].

Skaņas [s] nostiprināšanas posms. Tiek sākts ar skaņas [s] nostiprināšanu zilbēs (skat. 11.1. pielikumu). **Valdim** ir uzlabojusies pirkstu kustību apvienošana ar zilbju runāšanu. Valdis lieliski apgūst skaņas [s] nostiprināšanu vaļējās zilbēs, slēgtās zilbēs un visbeidzot kopā ar divskani. Veiksmīgi izrunā skaņu [s] vārda sākumā un beigās. Gadās, ka kļūdās izrunāt skaņu [s] vārda vidū, bet, kad vārdu atkārto, izrunā pareizi. **Linardam** nepieciešams ilgāks laiks skaņas [s] nostiprināšanai zilbēs, vārdos, vārdu savienojumos (skat. 11.1. – 11.3. pielikumu). Tiek veicināta pareiza skaņas [s] izruna teikumos un saistītā runā (skat. 11.4., 11.5. pielikumu). Linardam ir laba atmiņa, jo ātri iemācās tautasdziesmas no galvas. **Aleksandrs** veiksmīgi ticis līdz skaņas [s] nostiprināšanai saistītā runā. Zēnam ir paplašinājies vārdu krājums, uzdevumu izpildē nesteidzas, padomā un tikai tad runā.

Tā kā **Linards, Valdis, Aleksandrs** ir apguvuši pareizu skaņas [s] izrunu, tiek mācīta skaņas [z] pareiza izruna. Skaņa [z] tiek mācīta no skaņas [s], liekot vibrēt balss saitēm (darbojas balss “motoriņš”). Zēni to mācās sajūst, uzliekot delnu balsenes apvidum. Logopēde izmanto dzirdes tēlu kartītes, skaņas [s] skanējums tiek salīdzināts ar pārplīsušas bumbas dziesmiņu s – s – s , savukārt skaņu [z] salīdzina ar oda dīkšanu z – z – z . Pētījuma beigās **Aleksandrs un Valdis** uzsāk skaņas [z] nostiprināšanu vārdos. Savukārt **Linards** uzsāk skaņas nostiprināšanu zilbēs.

Skaņu [s], [t] atšķiršanas posms. Skaņu [s] un [t] artikulācijas atšķirības tiek bērnam uzskatāmi parādītas pie spoguļa:

[s] [t]

lūpas aktīvas → mazaktīvas;

mēles gals apakšā → augšā;

gaisa plūsma auksta, ilgstoša → eksplozīva (taktīlā pārbaude);

[s] skanējums ir svilpjošs → [t] skanējums – troksni veidojošs (Miltiņa, 2005, 105).

Ilgstošā laika periodā **Linards** apgūst skaņas [s] un [t] artikulācijas atšķirības. Zēnam ir ļoti jākoncentrējas, lai atšķirtu zilbes pēc artikulācijas pazīmēm (skat. 12.2. pielikumu). Labāk veicas zilbes atšķirt pēc akustiskajām pazīmēm, kad redz, kā logopēde izrunā katru zilbi. Ja logopēde aizgriežas uz otru pusi, zēnam ar uzdevuma veikšanu sokas sliktāk. **Linardam** pētījuma beigās jāsāk korekcijas darbs pie skaņas [s] un [t] atšķiršanas vārdos (skat. 12.3. pielikumu). **Valdim** apgūt skaņu [s] un [t] artikulācijas atšķirības prasa mazāku laika periodu, arī skaņu atšķiršana zilbēs nesagādā grūtības. Ilgāks laika periods nepieciešams skaņas [s] un [t] atšķiršanai

vārdos (skat. 12.4. pielikumu). Skaņas saklausīšana vārda sākumā grūtības nesagādā, bet vārda vidū un beigās bieži kļūdas. Pētījuma beigās **Valdim** jāsāk apgūt skaņas [s] un [t] atšķiršana vārdu savienojumos, teikumos (skat. 12.5. pielikums). **Aleksandrs** veiksmīgi apgūst mēles stāvokļa atšķirības pie skaņu [s] un [t] izrunas. Zēns nodarbībās ir ļoti centīgs un visu grib izdarīt pareizi un precīzi. Zēns ilgāku laika periodu neapmeklē pirmsskolas izglītības iestādī, tāpēc korekcijas darbs zēnam pētījuma beigās ir jāturpina pie skaņu [s] un skaņas [t] atšķiršanas zilbēs.

Koriģējoši attīstošā darbība 2. apakšgrupas bērniem skaņas [k] izrunas korekcijai. Bērni, kuriem nepieciešams korekcijas darbs ir skaņas izrunas sagatavošanas posmā.

Uzsākot korekcijas darbu, logopēde sagatavo korekcijas darba plānu:

- mēles vingrinājumi (skat. 13. pielikumu);
- mīksto aukslēju vingrinājumi (skat. 14. pielikumu);
- elpošanas, gaisa plūsmas vingrinājumi un rotaļas (skat. 6. pielikumu);
- fonemātiskās uztveres vingrinājumi (skat. 7. pielikumu);
- pirkstu sīko muskulatūru vingrinājumi un rotaļas (skat. 8. pielikumu).

7. tabula. Skaņas [k] logopēdiskā analīze (Miltiņa, 2005, 169; Buivide, 2012, 36)

Skaņas [k] artikulācija	
Lūpas	pavērtas, ieņem patskaņa stāvokli, kas seko skaņai [k]
Zobu rindas	nedaudz pavērtas
Mēle	darbojas mēles pakaļējā daļa, kas pacelta pret mīkstajām aukslējām un veido slēgumu; mēles vidējā un priekšējā daļa nolaista uz leju; mēles sāni piekļaujas augšējo zobu dzerokļiem; mēles gals atrodas pie apakšējiem priekšzobiem.
Mīkstās aukslējas	paceltas
Gaisa plūsma	izrunas laikā pārrauj slēgumu
Balss saites	nevibrē

Sagatavošanas posms. Lai veiksmīgi uzsāktu korekcijas darbu, nepieciešams aktivizēt **mēli un mīkstās aukslējas**. Oto un Renāram mēles vingrinājumi, kuri domāti pakaļējo mēleņu izrunai “Paslēpes” un “Griestu tīrīšana” (skat. 13. pielikumu), rada lielas grūtības. Tāpēc logopēde piedāvā mēles vingrinājumus, kuri domāti vidējo mēleņu izrunai, kas veicina mēles pacelšanu pret cietajām aukslējām – “Slidkalniņš”; “Dusmīgais kaķītis”; “Spolīte” (skat. 13. pielikumu). **Oto**, veicot mēles vingrinājumus, ātri apnīk, tāpēc logopēde maina darbības veidus, mainot tos ar vingrinājumiem mīkstajām aukslējām, kuru izpilde zēnu uzjautrina (skat. 14. pielikumu). **Renārs**

pacietīgi, cītīgi mēģina vingrināties, dara to ar lielu atbildības sajūtu, jo grib saremontēt savu runu. Zēna centība nes labus rezultātus. Logopēde mīksto aukslēju vingrinājumus papildina ar pūšanas vingrinājumiem (skat. 6. pielikumu).

Fonemātiskās uztveres vingrinājumi. Sagatavošanas posma sākumā tiek izmantoti fonemātiskās dzirdes, atmiņas un uzmanības sekmēšanai (skat. 7.1. – 7.4. pielikumu). **Oto** ir ātrs un kustīgs zēns, visu cenšas atbildēt un izdarīt ātri, tāpēc bieži kļūdas. Logopēde mudina zēnu visu darīt lēnāk, biežāk mainot darbības veidus, tad zēnam rezultāti uzlabojas. Oto patīk rotaļa “**Klusās zilbītes**” (skat. 7.4. pielikumu 2. vingrinājumu). Grūtības sagādā nosauktai zilbei izdomāt otru zilbi, lai veidotos vārds (skat. 7.4. pielikumu 4. vingrinājumu). **Renārs** logopēda kabinetā ir centīgs, darboties gribošs. Fonemātiskās dzirdes vingrinājumi Renāram grūtības nerada. Grūtības rodas vārdu atšķiršanā, kuri līdzīgi pēc skanējuma, jaucot skaņu [k] un skaņu [t]. Logopēde fonemātiskās analīzes, sintēzes un fonemātisko priekšstatu vingrinājumus un rotaļas iekļauj turpmākajos darba posmos. Korekcijas darba laikā zēniem fonemātiskās uztveres vingrinājumu izpilde uzlabojas.

Pirkstu sīko muskulatūras vingrinājumi un rotaļas. **Oto** nav liela interese par pirkstu vingrinājumiem un rotaļām. Lai zēnu ieinteresētu, logopēde zēnam piedāvā, mūsdienās tik aktuālos “Slime”, ieraugot šīs mīcāmās, veidojamās masas, zēna acis iemirdzas. Turpmākajā korekcijas darbā “Slime” tiek izmantots kā motivējošs piedāvājums nodarbības beigās. **Renāram** ir labi attīstīta pirkstu sīkā muskulatūra, izrāda lielu interesi par pirkstu rotaļām. Zēnam korekcijas darba laikā iepatīkās statiskos pirkstu vingrinājumu pārvērst ēnu teātrī, mainīt pirkstu tēlus un spēlēt teātri.

Izolētas skaņas [k] izrunas mācīšanas posms. Zēni skaņu [k] apgūst pie spoguļa, logopēde parāda mēles pareizo stāvokli – mēle ir dziļi atvilktā mutes dobumā, mēles gals atrodas pie apakšējiem priekšzobiem. **Oto un Renārs** novieto mēli pie apakšējiem priekšzobiem, logopēde ar delnas kustību rosina mēles virzību, atvilkt dziļāk mutes dobumā, mudina nedaudz atlikt galvu, nogulties uz grīdas, kas sekmē mēles ķermeņa mehānisku ieslīdēšanu mutes dziļumā. Logopēde mudina zēnus būt fotogrāfiem un nofotografēt kabinetam griestus. Fotoaparāta skaņa – k – k – k. Turpmākajās nodarbībās “fotogrāfus” vēro vista, kas priecājas un saka – “ko – ko – ko”; lido dzeguze – “ku – kū”, kāds tālumā smejas – “ki – ki – ki”. Oto un Renāram šāds skaņas [k] mācīšanās veids ir patīkams, pat uzjautrinošs. Oto skaņas [k] apguves process prasa ilgāku laika periodu, bet izdodas panākt skaņas [k] izrunu. Skaņas [k] izruna ir uzstādīta arī Renāram.

Skaņas [k] nostiprināšanas posms. Skaņas nostiprināšanas posmā pakāpeniski iemācītā skaņa tiek ieviesta bērna runā, izmantojot zilbes, vārdus, vārdu savienojumus, teikumus un saistīto runu (skat. 15. pielikumu). Skaņas [k] nostiprināšanas posms norit lēni, **Oto** izolētu skaņu [k]

pasaka, bet, kad jāatkārto vaļējās zilbes, rodas grūtības, veiksmīgāk zēnam izdodas atkārtot slēgtas zilbēs, tāpat ir ar skaņas nostiprināšanu vārdos, ja skaņa [k] atrodas vārda beigās, grūtības nerodas, bet, kā skaņa [k] ir vārda sākumā, rodas grūtības. Oto logopēda kabinetā cenšas pareizi izrunāt skaņu [k] un iekļaut to savā runā, bet ārpus kabineta viss ātri aizmirstas. **Renāram** savas centības un apņēmības dēļ pietiekami ātri un veiksmīgi norit skaņas [k] nostiprināšanas posms, nelielas grūtības zēnam sagādā vārda izruna ar vairākām skaņām [k] vārdā (skat. 15.2. pielikumu). Renāram ir liela interese par rotaļām un vingrinājumiem, kurus logopēde piedāvā veikt skaņas [k] nostiprināšanas posmā (skat. 15.1. pielikumu).

Skaņu [k], [t] atšķiršanas posms. Skaņu [k] un [t] artikulācijas atšķirības tiek bērnam uzskatāmi parādītas pie spoguļa, pēc artikulācijas pazīmēm:

[k]

[t]

darbojas mēles pakaļējā daļa → darbojas mēles priekšējā daļa;

izrunas laikā mēles pakaļējā daļa veido → izrunā mēles gals piekļaujas

slēgumu ar mīkstajām aukslējām → augšējiem priekšzobiem;

Logopēde pie spoguļa uzskatāmi parāda Oto un Renāram, kā mēles gals – “āmuriņš” klauvē pie augšējiem priekšzobiem – T – T – T, un kā mēle cenšas “paslēpties mutes dziļumā” un fotografēt, atdarinot fotoaparāta slēdža klikšķus – K – K – K. Zēni cenšas atdarināt, pēc vairākiem mēģinājumiem šī prasme tiek apgūta. Strādājot pie skaņu atšķiršanas pēc akustiskām pazīmēm, zēniem tiek piedāvāti skaņu dzirdes tēli (skat. 16.1. pielikums). **Oto** grūtības sāk parādīties, kad jāsāk skaņas atšķirt zilbēs pēc artikulācijas pazīmēm (skat. 16.2. pielikumu) Vingrinoties un uzmanīgi ieklausoties, skaņu [k] un [t] atšķiršana zilbēs tiek apgūta, papildinot apguves procesu ar rotaļām un vingrinājumiem, kuros tiek aktivizēta pirkstu un delnu kustības, veicināta ritma izjūta (skat. 15.1. pielikumu). Pētījuma beigās **Oto** turpmākais korekcijas darbs jāsāk pie skaņu [k] un [t] atšķiršanas vārdos (skat. 16.3. pielikumu). **Renāram** kā centīgam zēnam korekcijas darbs pētījuma beigās jāturpina pie skaņas [k] un [t] atšķiršanas vārdu savienojumos (skat. 16.4. pielikumu).

Koriģējoši attīstošā darbība 3. apakšgrupas bērniem skaņas [l] izrunas korekcijai. Bērns, kuram nepieciešams korekcijas darbs ir skaņas izrunas sagatavošanas posmā.

Uzsākot korekcijas darbu, logopēde sagatavo korekcijas darba plānu:

- lūpu vingrinājumi (skat. 4. pielikumu);
- mēles vingrinājumi (skat. 5. pielikumu);
- fonemātiskās uztveres vingrinājumi (skat. 7. pielikumu);
- pirkstu sīko muskulatūru vingrinājumi un rotaļas (skat. 8. pielikumu).

8. tabula. Skaņas [l] logopēdiskā analīze (Miltiņa, 2017, 16; Buivide, 2012, 32)

Skaņas [l] artikulācija	
Lūpas	pasīvas, skaņas [l] savienojumā ar patskani ieņem patskaņa stāvokli
Zobu rindas	pavērtas
Mēle	plats mēles gals ir piekļauts alveolām (pie augšējiem priekšzobiem), mēles sāni ir viegli pacelti, veido sānu spraugas gaisa plūsmai
Mīkstās aukslējas	paceltas
Gaisa plūsma	virzās pa mēles sānu spraugām
Balss saites	vibrē

Sagatavošanas posms. Logopēde skaņas [l] logopēdisko analīzi kopā ar **Elzu** veic pie spoguļa, veicinot izpratni par mēles un lūpu stāvokli. Korekcijas darbā tiek izmantotas rotaļas un vingrinājumi skaņas [l] pareizai izrunai. **Elzai** grūtības rada mēles gala novietošana pie augšējiem priekšzobiem. Lai veiksmīgi uzsāktu korekcijas darbu, nepieciešams aktivizēt **mēles gala stiprināšanu** (skat. 5. pielikumu 1., 2., 3., 7., 8. vingrinājumu). Lai apakšlūpa nepiedalītos skaņas [l] izrunas veidošanā, logopēde **Elzu** māca – iestiept lūpas smaidā, atsegt apakšējos priekšzobus pasīvi, pieturot ar pirkstu. Logopēde aicina **Elzu** izskandināt visus patskaņus, pieliekot roku kustības attiecīgi pret lūpu kustībām. Kopīgi noskaidro, ka patskaņa [l̥] izruna ieņem pareizo lūpu stāvokli, kāds ir nepieciešams skaņas [l] izrunai (skat. 4. pielikumu). Pamazām **Elza** sāk apgūt prasmi platu mēli nolikt aiz augšējiem priekšzobiem.

Fonemātiskās uztveres vingrinājumi. Sagatavošanas posma sākumā tiek izmantoti fonemātiskās dzirdes, atmiņas un uzmanības sekmēšanai (skat. 7.1. – 7.4. pielikumu). **Elza** piedāvātos vingrinājumus un rotaļas veic kautrīgi, bet apzinīgi. Uz logopēdes jautājumiem atbild ļoti klusu. Rotaļu un vingrinājumu izpildē **Elzai** ir savs individuāls darba temps, tas ir lēns. **Elzai** grūtības sagādā rotaļas un vingrinājumi vārdu atšķiršanai, kuri līdzīgi pēc skanējuma (skat. 7.3. pielikumu 1. un 3. vingrinājumu). Meitenei patīk rotaļas un vingrinājumi, kuros logopēde čukstus norāda izpildāmo vingrināju (skat. 7.1. pielikumu 3. un 7. vingrinājumu). Fonemātiskās uztveres vingrinājumi un rotaļas tiek iekļauti visā korekcijas laikā.

Pirkstu sīko muskulatūras vingrinājumi un rotaļas. **Elza** piedāvātos vingrinājumus un rotaļas veic lēnām, cenšas kustības izpildīt precīzi. Meitenei labāk izdodas izpildīt statiskos pirkstu vingrinājumus, nekā dinamiskos. Logopēde meitenei piedāvā kreļļu, rokassprādžu vēršanu, papīra,

salvešu plēšanu, “Slime” mīcīšanu, spaidīšanu. Korekcijas laikā tiek izmantoti vingrinājumi un rotaļas, lai veicinātu pirkstu sīko muskulatūru (skat. 8.1.; 8.2. pielikumu).

Izolētas skaņas [l] izrunas mācīšanas posms. Korekcijas darbā apgūstot mēles vingrinājumus, īpašu uzmanību veltot mēles vingrinājumam “Šūpoles” (skat. 5. pielikumu 2. vingrinājumu). **Elzai** tiek mācīts ritmiski pacelt mēli aiz augšējiem priekšzobiem un nolaist mēli aiz apakšējiem priekšzobiem. Kad **Elza** apgūst prasmi ritmiski izpildīt, klāt tiek pievienota patskaņa – ā – ā – ā dziedāšana. Šādi vingrinoties, mēle tiek piespiesta pie alveolām, kā rezultātā atskan skaņa [l].

Skaņas [l] nostiprināšanas posms. Apgūtā skaņa [l] tiek nostiprināta zilbēs, vārdu savienojumos, teikumos un saistītā runā (skat. 17.1. – 17.4. pielikumu). Korekcijas process ir lēns, bet panākumus nesošs. **Elza** visu cenšas darīt lēnu, bet akurāti.

Skaņu [k], [t] atšķiršanas posms. Skaņu [l] un [v] artikulācijas atšķirības tiek Elzai uzskatāmi parādītas pie spoguļa, pēc artikulācijas pazīmēm, izmantojot skaņu [l] un [v] logopēdisko analīzi:

[l]	[v]
lūpas pasīvas	→ aktīvas (apakšlūpa piekļaujas augšējo zobu malai)
darbojas mēles priekšējā daļa	→ mēles gals pie apakšējiem priekšzobiem
gaisa plūsma ilgstoša	→ izplūst caur muti, pa izveidotu slēgumu
balss saites vibrē	→ vibrē

Meitene lēni un apzinīgi apgūst skaņu atšķiršanu pēc artikulācijas pazīmēm. Korekcijas darba turpinājumā tiek strādāts pie skaņu [l] un [v] atšķiršanas pēc akustiskām pazīmēm. **Elza** labprāt darbojas ar skaņu dzirdes tēlu un burtu kartītēm (skat. 18.1. pielikumu). Pētījuma noslēgumā **Elzai** korekcijas darbs jāsāk pie skaņu [l] un [v] atšķiršanas vārdos pēc akustiskām pazīmēm, vārdu savienojumos, teikumos un saistīta runā (skat. 18.3. – 18.5. pielikumu).

2.4. Pētījumā iegūto datu apkopošana un rezultātu analīze

Pētījuma noslēgumā logopēde veic atkārtotu fonemātiskās uztveres pārbaudi (skat. 3. pielikumu), lai pārlicinātos par rotaļu un vingrinājumu efektivitāti fonemātiskās uztveres pilnveidē (skat. 9. tabulu).

9. tabula. Fonemātiskās uztveres pārbaudes rādītāju salīdzinājums 2017. gada oktobrī
un 2018. gada aprīlī

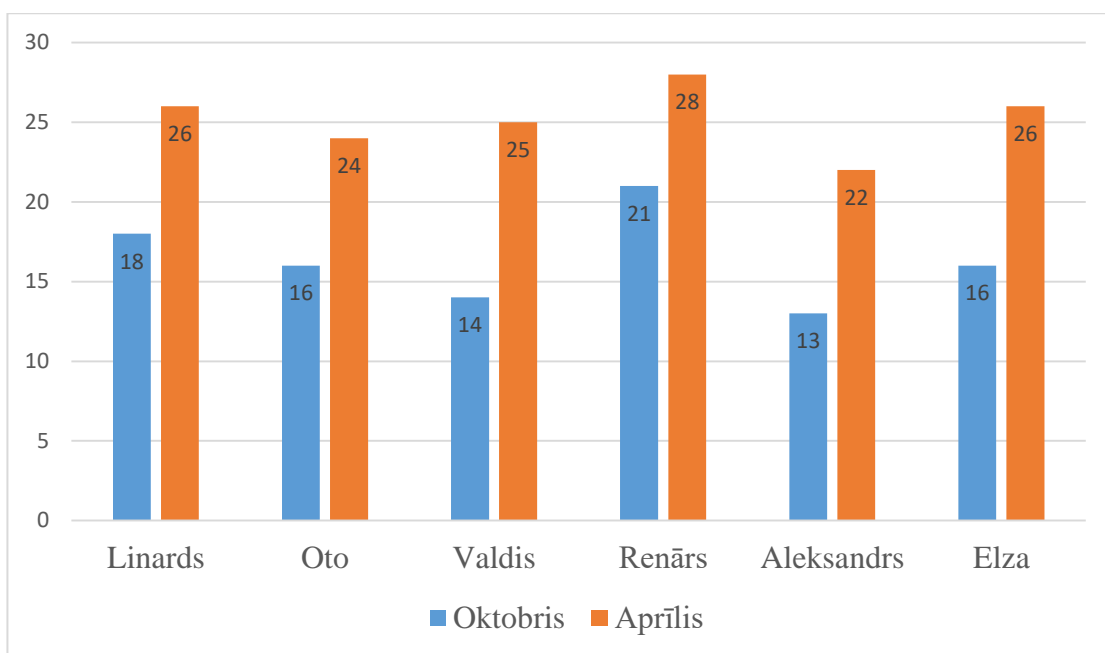
Fonemātiskās uztveres pārbaudes kritēriji	Uzdevumi	Linards		Oto		Valdis		Renārs		Aleksandrs		Elza	
		2017.	2018.	2017.	2018.	2017.	2018.	2017.	2018.	2017.	2018.	2017.	2018.
Skaņu atšķiršana	Zilbju rindu atkārtošana	2	2	2	3	2	3	2	3	2	2	2	3
	Vārdu pāru atkārtošana	2	3	2	3	1	3	2	3	2	2	2	3
Elementārā fonemātiskā analīze	Patskaņu saklausīšana vārda sākumā	3	3	2	3	2	3	3	3	2	3	2	3
	Līdzskaņa saklausīšana vārda sākumā	2	3	2	3	2	3	2	3	1	3	2	3
Sarežģītā fonemātiskā analīze	Skaņas vietas noteikšana vārdā	2	3	1	2	1	2	2	3	1	2	2	2
	Skaņu secības noteikšana vārdā	1	2	1	2	1	2	2	2	1	2	1	2
Fonemātiskā sintēze	Zilbju saliedēšana vārdos	1	2	1	2	1	2	2	3	1	2	1	2
	Skaņu saliedēšana vārdos	1	2	1	2	1	2	2	2	1	2	1	2
Fonemātiskie priekšstati	Vārdu sadomāšana ar konkrēto skaņu	2	3	2	2	1	2	2	3	1	2	1	3
	Attēlu grupēšana ar konkrēto skaņu	2	3	2	2	2	3	2	3	1	2	2	3
Kopā		18	26	16	24	14	25	21	28	13	22	16	26

Izmantotie apzīmējumi tabulā:

– septembrī

– oktobrī

4. attēlā uzskatāmi ir redzams iegūto rezultātu salīdzinājums – 2017. gada oktobrī un 2018. gada aprīlī.

4. attēls. Fonemātiskās uztveres attīstības līmeņu salīdzinājums punktos 2017. gada oktobrī un 2018. gada aprīlī

Vērtēšana:

1 punkts – par uzdevuma izpildi, pieļaujot lielu kļūdu skaitu, izmantojot palīdzību;

2 punkti – par patstāvīgi veiktu uzdevumu ar nelielu kļūdu skaitu;

3 punkti – par precīzi un patstāvīgi veiktu uzdevumu.

Zems fonemātiskās uztveres attīstības līmenis – kopvērtējumā iegūts līdz 10 punktiem.

Vidējs fonemātiskās uztveres attīstības līmenis – kopvērtējumā iegūts no 11 līdz 20 punktiem.

Augsts fonemātiskās attīstības līmenis – kopvērtējumā iegūts no 21 līdz 30 punktiem.

Apkopojot iegūtos rezultātus, logopēde secina, ka visiem pētījumā iesaistītajiem bērniem fonemātiskās uztveres līmenis ir uzlabojies.

Darba turpinājumā logopēde veic atkārtotu pirkstu sīkās muskulatūras kustību pārbaudi, lai pārlicinātos par rotaļu un vingrinājumu efektivitāti pirkstu sīkās muskulatūras pilnveidē (skat. 10. tabulu).

*10.tabula. Pirkstu sīkās muskulatūras kustību pārbaudes rezultāti salīdzinājums
punktos 2017. gada oktobrī un 2018. gada aprīlī*

Bērna vārds	Kinētisko (statisko) kustību izpētes vingrinājumi			Kinētisko (dinamisko) kustību izpētes vingrinājumi			Kopā
	Pārbaudes vingrinājuma nosaukums						
	1.	2.	3.	1.	2.	3.	
Linards	2	2	1	1	1	1	8
	2	2	2	2	2	2	12
Oto	1	2	1	2	1	1	8
	2	3	3	2	1	2	13
Valdis	2	1	2	2	1	2	10
	3	3	3	2	2	3	16
Renārs	3	2	2	3	2	2	14
	3	3	3	3	3	3	18
Aleksandrs	2	2	3	3	2	3	15
	3	3	3	3	2	3	17
Elza	1	2	2	3	2	2	12
	2	3	3	3	2	3	16

Izmantotie apzīmējumi tabulā:

– septembrī

– oktobrī

Vingrinājumu izpilde tiek vērtēta punktos:

1 punkts – vingrinājuma izpilde daļēja, kustības neprecīzas;

2 punkti – vingrinājuma izpilde lēnākā tempā, bet izpilde precīza;

3 punkti – vingrinājuma izpilde precīza un pareiza.

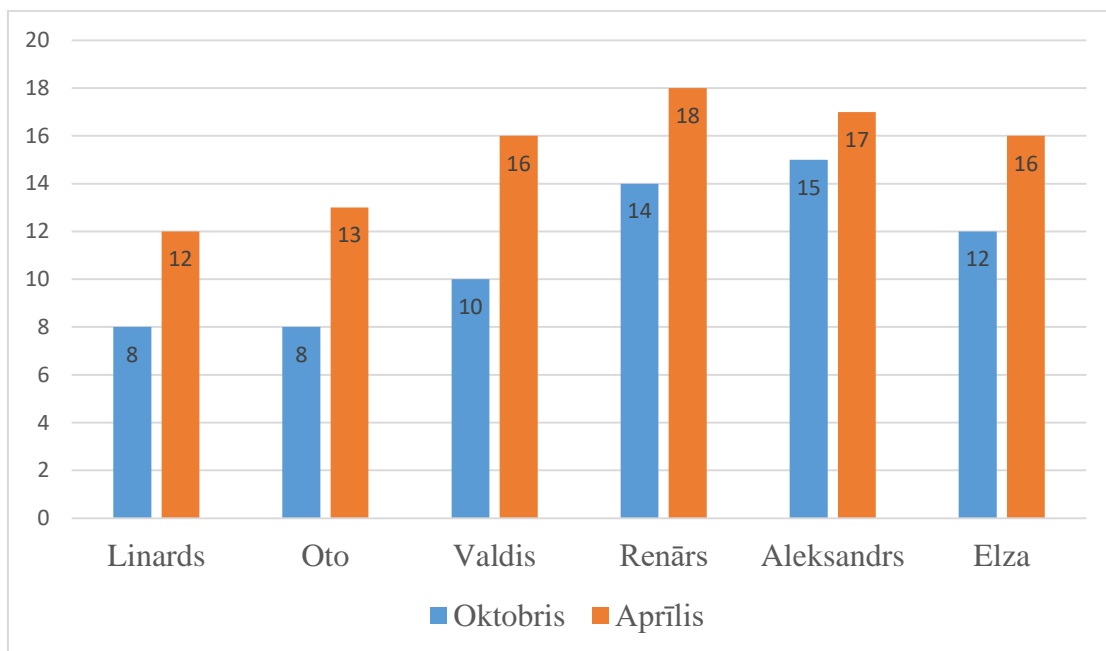
Logopēde izdala trīs pirkstu sīkās muskulatūras attīstības līmeņus:

zems pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis – kopvērtējumā iegūts no līdz 6 punktiem;

vidējs pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis – kopvērtējumā iegūts no 7 līdz 12 punktiem;

augsts pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmenis – kopvērtējumā iegūts no 13 līdz 18 punktiem.

5.attēlā uzskatāmi ir redzams iegūto rezultātu salīdzinājums – 2017. gada oktobrī un 2018. gada aprīlī.

5.attēls. Pirkstu sīkās muskulatūras kustību pārbaudes rezultātu salīdzinājums punktos 2017. gada oktobrī un 2018. gada aprīlī

Apkopojot iegūtos rezultātus, logopēde secina, ka visiem pētījumā iesaistītajiem bērniem pirkstu sīkās muskulatūras kustības līmenis ir uzlabojies.

Darba turpinājumā logopēde veic koriģējošā darba rezultātu apkopošanu katrai pētījumā iesaistīto bērnu apakšgrupai.

11.tabula. Koriģējošā darba rezultātu salīdzinājums 2017. gada oktobrī un 2018. gada aprīlī – 1. apakšgrupai

Skaņu izrunas traucējumu korekcijas posms	oktobris	aprīlis	aprīlis	oktobris	aprīlis	aprīlis	oktobris	aprīlis	aprīlis
8.Skaņas atšķiršana teikumos, saistītā runā									
7.Skaņas atšķiršana vārdos, vārdu savienojumos									
6.Skaņas atšķiršana zilbēs									
5.Skaņas nostiprināšana teikumos, saistītā runā									
4.Skaņas nostiprināšana vārdos, vārdu savienojumos									
3.Skaņas nostiprināšana zilbēs									
2.Skaņu izrunas mācīšana									
1.Skaņu izrunas sagatavošanas posms									
	[s], [z]	[s]→[t]	[z]→[d]	[s], [z]	[s]→[t]	[z]→[d]	[s], [z]	[s]→[t]	[z]→[d]
	Linards			Valdis			Aleksandrs		

Linardam korekcijas darbs jāturpina pie skaņu [s] un [t] atšķiršanas vārdos un skaņas [z] nostiprināšanas zilbēs. Pētījuma beigās **Linards** uzrāda augstu fonemātiskās uztveres attīstības līmeni un vidēju pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmeni.

Valdim korekcijas darbs jāturpina pie skaņu [s] un [t] atšķiršanas vārdu savienojumos un teikumos un skaņas [z] nostiprināšanas vārdos. Pētījuma beigās **Valdis** uzrāda augstu fonemātiskās uztveres attīstības līmeni un augstu pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmeni.

Aleksandram korekcijas darbs jāturpina pie skaņas [s] un [t] atšķiršanas zilbēs un skaņas [z] nostiprināšanas vārdos. Pētījuma beigās **Aleksandrs** uzrāda augstu fonemātiskās uztveres attīstības līmeni un augstu pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmeni.

12.tabula. Koriģējošā darba rezultātu salīdzinājums 2017. gada oktobrī un 2018. gada aprīlī – 2. apakšgrupai

Skaņu izrunas traucējumu korekcijas posms	oktobris	aprīlis	oktobris	aprīlis
8.Skaņas atšķiršana teikumos, saistītā runā				
7.Skaņas atšķiršana vārdos, vārdu savienojumos				
6.Skaņas atšķiršana zilbēs				
5.Skaņas nostiprināšana teikumos, saistītā runā				
4.Skaņas nostiprināšana vārdos, vārdu savienojumos				
3.Skaņas nostiprināšana zilbēs				
2.Skaņu izrunas mācīšana				
1.Skaņu izrunas sagatavošanas posms				
	[k]	[k]→[t]	[k]	[k]→[t]
	Oto		Renārs	

Oto korekcijas darbs jāturpina pie skaņas [k] un [t] atšķiršanas vārdos. Pētījuma beigās **Oto** uzrāda augstu fonemātiskās uztveres attīstības līmeni un augstu pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmeni.

Renāram korekcijas darbs jāturpina pie skaņas [k] un [t] atšķiršanas vārdu savienojumos. Pētījuma beigās **Renārs** uzrāda augstu fonemātiskās uztveres attīstības līmeni un augstu pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmeni.

13.tabula. Koriģējošā darba rezultātu salīdzinājums 2017. gada oktobrī un 2018. gada aprīlī – 3. apakšgrupai

Skaņu izrunas traucējumu korekcijas posms	oktobris	aprīlis
8.Skaņas atšķiršana teikumos, saistītā runā		
7.Skaņas atšķiršana vārdos, vārdu savienojumos		
6.Skaņas atšķiršana zilbēs		
5.Skaņas nostiprināšana teikumos, saistītā runā		
4.Skaņas nostiprināšana vārdos, vārdu savienojumos		
3.Skaņas nostiprināšana zilbēs		
2.Skaņu izrunas mācīšana		
1.Skaņu izrunas sagatavošanas posms		
	[l]	[l]→[v]
	Elza	

Elzai korekcijas darbs jāturpina pie skaņas [l] un [v] atšķiršanas vārdos. Pētījuma beigās **Elza** uzrāda augstu fonemātiskās uztveres attīstības līmeni un augstu pirkstu sīkās muskulatūras kustību līmeni.

Lai veiksmīgāk noritētu korekcijas darbs, ir jābūt savstarpējai sadarbībai skolotājs ↔ logopēds ↔ vecāki:

- pirmsskolas vecumam ir nozīmīga loma vispusīgai bērna attīstībai. Pieaugušie ir tie, kas palīdz bērnam veiksmīgāk sagatavoties skolai – veicinot un pilnveidojot fonemātisko uztveri, bērnam būs vieglāk apgūt lasīt un rakstīt prasmi, lai apguves process būtu sekmīgāks, ievērojiet katra bērna individuālās iezīmes – nesteidziniet, radiet pozitīvu gaisotni;
- pieaugušajiem ir jāsekmē bērna attīstība, jāsniedz pareizs runas paraugs, jāļauj pēc iespējas vairāk bērnam darboties praktiski, tādējādi tiks veicināta pirkstu sīkās muskulatūras attīstība, esot kopā ar bērnu spēlējiet dažādas spēles, rotaļas, uzdodiet mīklas, izdomājiet mīklas, domājiet pēc skanējuma līdzīgus vārdus, papildiniet zilbes, izdomājiet vārdus ar konkrētu skaņu, rotaļās izmantojiet pirkstus – rādiet dažādus pirkstu tēlus, atdariniet tos kustībā!

Secinājumi

Pedagoģiskajā, psiholoģiskajā un logopēdiskajā literatūrā izzinot dažādu autoru atziņas par fonemātiskās sistēmas veidošanos un fonemātiskās sistēmas traucējumu izpausmes veidiem, kā arī, veicot pedagoģisko izmēģinājuma darbību, darba autore secina:

1. Pakāpeniski, mērķtiecīgi un regulāri veicinot valodas skaņu pareizu un precīzu izrunu, kā arī fonemātisko uztveri un pirkstu sīkās muskulatūras attīstību, bērniem ar fonētiski fonemātiskiem traucējumiem, ar rotaļu un vingrinājumu palīdzību, ir svarīgs priekšnosacījums, lai bērns sekmīgāk apgūtu obligāto sagatavošanas programmu skolai.
2. Rotaļu un vingrinājumu izmantošana ir līdzeklis, ar kuru palīdzību skolotāji, logopēdi un vecāki veic audzināšanas, izglītošanas un korekcijas darbu bērna attīstībā. Bērns rotaļu un vingrinājumu izpildes laikā ir savas rīcības un darbības noteicējs, aktualizējot savas apgūtās prasmes, iemaņas un attieksmes.
3. Veicot koriģējoši attīstošo darbu, galvenais priekšnosacījums ir ievērot katra bērna personības psiholoģiski pedagoģiskās iezīmes, tas ļaus pilnvērtīgi veikt korekcijas darbu. Bērni strādā ar lielāku prieku un entuziasmu, ja logopēds velta pilnvērtīgu uzmanību, ir ieinteresēts tajā, ko dara bērns. Logopēdam ir jābūt zinošam un jāpārzina specifiskie logopēda darba principi.

Apkopojot pētījumā iegūto datu rezultātu analīzi, darba autore uzskata, ka diplomdarbam izvirzītais mērķis ir sasniegts, uzdevumi īstenoti un hipotēze – fonemātiskās uztveres pilnveide būs sekmīgāka, ja logopēds izzinās bērnu runas attīstības īpatnības, izmantos koriģējoši attīstošā darbībā atbilstošas rotaļas un vingrinājumus, apstiprinās.

Izmantotā literatūra un informācijas avoti

1. Adamsa, I., Struka, V., Tilmane – Karusa, M. (2000). *Miofunkcionālie vingrinājumi pareizas runas veidošanai*. Rīga: Rasa ABC
2. Albrehta, Dz. (1998). *Pētīšanas metodes pedagogijā*. Rīga: Mācību grāmata
3. Baumanē, A. (1976). *Skaņu izrunas traucējumu novēršana bērniem*. Rīga: Zvaigzne
4. Baumanē, A. (2014). *Vingrinājumi un diktāti pareizas runas un rakstības veidošanai*. Rīga: Zvaigzne ABC
5. Bauvide, A. (2012). *Mācīsimies kopā*. Rīga: RaKa
6. Beļickis, I., Blūma, D., Koķe, T., Markus, D., Skujiņa, V., Šalme, A. (2000). *Pedagoģijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: Zvaigzne ABC
7. Bičuka, M. (2003) Muzikāli didaktiskās rotaļas pirmsskolā. Bičuka, M., Grasmāne, S., Pāgraba, N. *Muzikālā audzināšana pirmsskolā*. Rīga: RaKa, 83.–152. lpp.
8. Brantevica, A. (2016). *Draiskie artikulācijas vingrinājumi*. Rīga: RaKa
9. Brewer, J. A. (2004). *Introduction to Early Childhood Education*. Boston: Pearson Education Inc.
10. Cukura, A., Cukura – Akmeņe, D. (2004). *Vispārējie vingrinājumi logoritmikā*. Rīga: Pētergailis
11. Dubure, V. (2014). *Materiāli skaņu izrunas vingrināšanai un nostiprināšanai*. Rīga: datorrakstā pārrakstīja, nelielas redakcionālas, korektora darbības un papildinājumus veica J. Lūse
12. Dzintere, D., Stangainē, I. (2007). *Rotaļa – bērna dzīvesveids*. Rīga: RaKa
13. Elnebiņa, I. (1992). *Pakāpieni bērna attīstībā*. Rīga: Pētergailis
14. Freiberga, I. (2007). Integrētās mācības pirmsskolas izglītībā. *Bērns mācās izzināt pasauli*. Rīga: Izglītības soļi 21.–28. lpp.
15. Golubina, V. (2007). *Pirmsskolas pedagoga rokasgrāmata*. Rīga: Izglītības soļi
16. Grasmāne, S. (2003). Bērna fonemātiskās un muzikālās dzirdes attīstība pirmsskolā. Bičuka, M., Grasmāne, S., Pāgraba, N. *Muzikālā audzināšana pirmsskolā*. Rīga: RaKa, 10.–60. lpp.
17. Hadaņonoka, I., Hadaņonoka, L., Staļģe, L., Merirānde, R. (1999). Kā raisās valodiņa? Hadaņonoka, I. *Bērns un valoda*. Rīga: Rasa ABC, 6.–11. lpp.
18. Hadaņonoka, I., Hadaņonoka, L., Staļģe, L., Merirānde, R. (1999). Kā raisās valodiņa? Hadaņonoka, I. (1999). *Valodas attīstības traucējumi*. Rīga: Rasa ABC, 28.–47. lpp.

19. Holeciova, O., Klindova, L., Berdihova, J. (1967). *Rotaļas bērnu dārzā*. Rīga: Zvaigzne
20. Irbe, A., Lindenberga, S. (2014). *Bērns runāt mācās ģimenē*. Rīga: RaKa
21. Jerkina, A. (2009). *Rotaļas ar burtiem*. Rīga: RaKa
22. Jurgena, I. (2001). *Vispārīgā pedagogija*. Rīga: Izglītības soļi
23. Kalniņa, V., Skrube, Dz. (1983). *Pirmsskolas vecuma bērnu valodas attīstīšanas metodika*. Rīga: Zvaigzne
24. Kļaviņa, S. (1997). *Valodas daba*. Lielvārde: Lielvārds
25. Krafte, B. (1999). *Pirkstiņu rotaļas*. Rīga: Puse Plus
26. Līdaka, J. (2015). *P, B, D mūs var atšķirt*. Rīga: RaKa
27. Līdaka, J. (2016). *Lasu un izprotu*. Rīga: RaKa
28. Lūse, J., Miltiņa, I., Tūbele, S. (2012). *Logopēdijas terminu skaidrojošā vārdnīca*. Rīga: RaKa
29. Ļubļinska, A. (1979). *Bērnu psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne
30. Markus, D. (2003). *Bērna valoda: no pirmā kļiedziņa līdz pasakai*. Rīga: Rasa ABC
31. Miltiņa, I. (2005). *Skaņu izrunas traucējumi*. Rīga: RaKa
32. Miltiņa, I. (2008). *Skolotāja logopēdijas darba mape*. Rīga: RaKa
33. Miltiņa, I. (2017). *Modelēšana logopēdijā*. Rīga: RaKa
34. Namniece, R. (2016). Uzsākot skolas gaitas, skaņas jāizrunā precīzi. *Elektroniskais žurnāls pirmsskolas un skolas vecuma bērnu vecākiem "Vecākiem"*, 20(81), 5–7.
35. Pirmsskolas izglītības mācību satura programma (2012). *Noteikumi par valsts pirmsskolas izglītības vadlīnijām*. Rīga: Valsts izglītības satura centrs
36. Puškarevs, I., Golubeva, A. (1999). *Bērnu attīstība*. Lielvārde: Lielvārds
37. Rodari, Dž. (2007). *Fantāzijas gramatika*. Rīga: Zvaigzne ABC
38. Rudzīte, M. (1964). *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība.
39. Skromule, B. (1997). *Lasi, runā, raksti*. 1. daļa. Rīga: Rasa ABC
40. Sproģe, D. (2016). Spēles un rotaļas skaņu analīzes un sintēzes iemaņu attīstībai pirmsskolas vecuma bērniem. *Ikmēneša e-žurnāls "Pirmsskolā"*, 09(39), 16–20.
41. Students, J., A. (1935). *Bērns, pusaudzis un jaunieša psiholoģija*. Rīga: Autora izdevumā
42. Svence, G. (1999). *Attīstības psiholoģija*. Rīga: Zvaigzne ABC
43. Štāls, M. (1927). *Audzinašana un mācīšana agrā bērnībā*. Rīga: Valters un Rapa
44. Šternfelde, I. (2017). *Sīkās motorikas attīstīšana pirmsskolas vecuma bērniem*. Rīga: Pētergailis
45. Tauriņa, A. (2016). Pirmsskolas vecuma bērna skaņu izrunas un vārdu krājuma noteikšanas un pilnveides paņēmieni. *Bērnu valoda Latvijā 21. gadsimtā, II*. Rīga: RaKa, 55. – 75. lpp.

46. Tūbele, S. (2002). *Skolēna runas attīstības vērtēšana*. Rīga: RaKa
47. Tūbele, S. (2008). *Disleksija vai lasīšanas traucējumi*. Rīga: RaKa
48. Tūbele, S., Vilka, I. (2016). Spēle – pirmsskolas vecuma bērnu fonemātiskās uztveres sekmētāja. Pieejams: <http://journals.ru.lv/index.php/SIE/article/download/1432/1743>
49. Ušinskis, K. (1980). *Pedagoģisko rakstu izlase*. Rīga: Zvaigzne
50. Vabale, A. (2014). Valodas attīstības agrīnās likumsakarības. *Laikraksta "Izglītība un kultūra" elektroniskais pielikums "Pirmsskolas izglītība"*, 2(44), 3–8.
51. Заķе, I. (2000). *Logopēdiskās spēles un vingrinājumi*. Rīga: Izglītības solī
52. Арутюян, Л.З. (1993). *Как лечить заикание*. Москва: Просвещение
53. Венгер, Л.А. Мухина, В.С. (1988). *Психология*. Москва: Просвещение
54. *Детская логопсихология*. (2008). Под ред. В. И. Селиверстова. Москва: Владос
55. Крупенчук, О.И. (2006). *Пальчиковые игры*. Санкт – Петербург: Литера
56. Ладыженская Т. (2005). *Характеристика связной речи детей*. Москва: Педагогика.
57. Лауткина, С.В. (2007). *Логопсихология учебно методическое пособие*. Витебск: УОВГУ им. П. М. Машерова
58. Левченко, И.Ю., Киселёва, Н.А. (2007) *Психологическое изучение детей с нарушениями развития*. Москва: Книголюб
59. *Логопедия*. (2006). Под. Ред. Л.С. Волковой. Москва: Владос
60. Любина, Г.А., Желонкина, О.В. (2006). *Рука развивает мозг*. Минск: Зорны верасень
61. Матальгина, О.А. (2012). Развитие речи и профилактика еу нарушений. *Дошкольная педагогика*, № 10, с. 4 –9.
62. Миллер, С. (1999). *Психология игры*. Санкт – Петербург: Университетская книга
63. Ткаченко, Т. А. (2005). *Развитие фонематического восприятия. Альбом Дошкольника*. Москва: ГНОМ и Д
64. Трошин, О.В., Жулина, Е.В. (2005). *Логопсихология*. Москва: Творческий центр
65. Филичева, Т.Б., Чевелева, Н.А., Чиркина, Г.В., (1989). *Основы логопедии*. Москва: Просвещение
66. Чиркина, Г. В. (2002). *Основы логопедической работы с детьми*. Москва: АРКТИ

Pielikumi

1. pielikums. Pedagoģiskā novērojuma protokols	67
2. pielikums. Skaņu izrunas kartotēka.....	68
2.1. pielikums. Skaņas [s] izrunas pārbaudes kartītes.....	69
2.2. pielikums. Skaņas [z] izrunas pārbaudes kartītes.....	70
2.3. pielikums. Skaņas [l] izrunas pārbaudes kartītes.....	71
2.4. pielikums. Skaņas [k] izrunas pārbaudes kartītes.....	72
3. pielikums. Fonemātiskās uztveres pārbaudes vingrinājumi.....	73
4. pielikums. Lūpu vingrinājumi.....	74
5. pielikums. Mēles vingrinājumi, kas veicina priekšējo mēleņu [s] un [z] izrunu.....	75
6. pielikums. Elpošanas, gaisa plūsmas vingrinājumi.....	77
7. pielikums. Fonemātiskās uztveres vingrinājumi, rotaļas.....	79
7.1. pielikums. Rotaļas un vingrinājumi fonemātiskās dzirdes un atmiņas aktivizēšanai.....	79
7.2. pielikums. Rotaļas un vingrinājumi balss skaņas augstuma, tembra un stipruma aktivizēšanai.....	79
7.3. pielikums. Rotaļas un vingrinājumi vārdu atšķiršanai, kuri līdzīgi pēc skanējuma...80	
7.4. pielikums. Rotaļas un vingrinājumi zilbju atšķiršanai un papildināšanai.....	80
7.5. pielikums. Rotaļas un vingrinājumi skaņu analīzes, sintēzes un fonemātisko priekšstatu iemaņu attīstībai.....	81
8. pielikums. Pirkstu sīko muskulatūru vingrinājumi un rotaļas.....	83
8.1. pielikums. Statiskie pirkstu vingrinājumi un rotaļas.....	83
8.2. pielikums. Dinamiskie pirkstu vingrinājumi un rotaļas.....	84
9. pielikums. Pirkstu un delnu vingrinājumi.....	86
10. pielikums. Skaņas [s] un [z] pareizas izrunas mācīšana.....	87
11. pielikums. Skaņas [s] nostiprināšanas posms.....	88
11.1. pielikums. Skaņas [s] nostiprināšana zilbēs.....	88
11.2. pielikums. Skaņas [s] nostiprināšana vārdos.....	89
11.3. pielikums. Skaņa [s] nostiprināšana vārda savienojumos.....	89
11.4. pielikums. Skaņa [s] nostiprināšana teikumos.....	89
11.5. pielikums. Skaņa [s] nostiprināšana saistīta runā.....	90
12. pielikums. Skaņas [s] un [t] atšķiršanas posms.....	91
12.1. pielikums. Skaņu [s], [t] atšķiršanas posms pēc akustiskām pazīmēm.....	91
12.2. pielikums. Skaņu [s] un [t] atšķiršana zilbēs.....	91

12.3.	pielikums. Skaņu [s] un [t] atšķiršana vārdos.....	91
12.4.	pielikums. Skaņas [s] un [t] atšķiršana vārdu savienojumos, teikumos.....	92
12.5.	pielikums. Skaņas [s] un [t] atšķiršana saistītā runā.....	93
13.	pielikums. Mēles vingrinājumi, kas veicina vidējo un pakaļējo mēleņu izrunu.....	94
14.	pielikums. Mīksto aukslēju vingrinājumi.....	95
15.	pielikums. Skaņas [k] nostiprināšanas posms.....	96
15.1.	pielikums. Skaņas [k] nostiprināšanas posms zilbēs.....	96
15.2.	pielikums. Skaņas [k] nostiprināšanas posms vārdos.....	97
15.3.	pielikums. Skaņas [k] nostiprināšanas posms vārdu savienojumos.....	97
15.4.	pielikums. Skaņas [k] nostiprināšanas posms teikumos un saistītā runā.....	97
16.	pielikums. Skaņu [k] un [t] atšķiršanas posms.....	98
16.1.	pielikums. Izolētas skaņas [k] un [t] atšķiršana pēc akustiskām pazīmēm.....	98
16.2.	pielikums. Skaņas [k] un [t] atšķiršana zilbēs.....	98
16.3.	pielikums. Skaņas [k] un [t] atšķiršana vārdos.....	99
16.4.	pielikums. Skaņas [k] un [t] atšķiršana vārdu savienojumos, teikumos.....	99
16.5.	pielikums. Skaņas [k] un [t] atšķiršana saistītā runā.....	100

1.pielikums. Pedagoģiskā novērojuma protokols

Laiks. 2017. gada oktobris.

Novērojuma mērķis. Veikt bērna novērojumu pedagoģiskā darbībā, veicot dažādas darbības sadarbībā ar vienaudžiem un skolotāju.

Nodarbības tēma. Gadalaiki

Rotaļnodarbības dominante. Tēlotājdarbība – aplicēšana

Novērojamais bērns. Elza

Laiks	Skolotāja darbība	Bērna darbība	Piezīmes
8.00 – 8.30	Sagaida bērnus, sasveicinās, pajautā kā bērns jūtas. Skolotāja cenšas piedāvāt rotaļas interešu centros, dažādas galda spēles	Elza ienākot grupā ar visiem sasveicinās, skaļi sakot: “Labrīt!” Līdz Elzai ir rotaļlieta – zilonis. Ilgi staigā pa grupu un vēro vienaudžus, bet neiesaistās rotaļās. Nevar atrast sev nodarbi.	Vērojot meiteni, kura nevar atrast sev nodarbošanos, uzrunāju, pajautājot par rotaļlietu – ziloni, kuru paņēmusi līdz no mājām. Elza iesaistās sarunā un daudz stāsta par savu rotaļlietu.
9.00 – 10.00	Aicina bērnus sastāties aplī, lai sasveicinātos un novēlētu jauku dienu, blakus stāvētājam, pulksteņa rādītāju virzienā. Aicina izkustināt pirkstus pirkstiņrotaļas palīdzību. Uzdod mīklu par gadalaikiem. Pārrunā ar uzskates palīdzību par gadalaikiem, to raksturīgākajām pazīmēm. Aicina veidot kolāžu “Gadalaiki”.	Elza ar kavēšanos nostājas aplī, kad kāda ātrāka meitene Elzu paņem pie rokas. Kautrīgi novēl jauku dienu. Piedalās pirkstiņrotaļas izpildē. Sarunā necenšas iesaistīties, uz skolotājas jautājumiem atbild nesteidzoties, kautrīgi. Ar skolotājas palīdzību paņem nepieciešamos materiālus kolāžas izveidei.	Pirkstiņrotaļu veic neprecīzi, lēnākā ritmā. Grūtības sagādā griezt ar šķērēm, bet cenšas. Darba temps ir lēnāks kā pārējiem bērniem, tāpēc nepaspēj darbiņu paveikt reizē ar citiem. Elza saka: “Pabeigšu vakarā!”

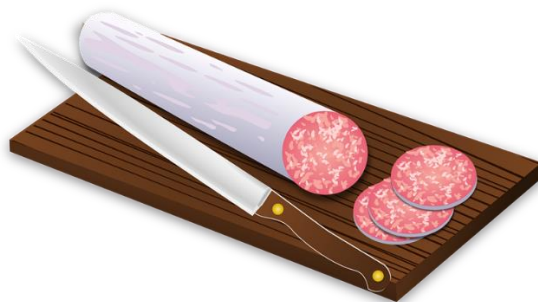
2. pielikums. Skaņu izrunas kartotēka (logopēdes izstrādāts materiāls)

Skaņa	Skaņa vārda sākumā	Skaņa vārda vidū	Skaņa vārda beigās	Lappuse
DIVSKAŅI				
O	OGAS	SOMA	DEJO	3.
IE	IET	SIERS	ČAKLIE	4.
LŪPĒŅI				
P	PELE	LAPSA	CEP	5.
B	BALONS	ČĪBAS	DREB	6.
M	MĀRĪTE	ZĪMULIS	ZEM	7.
F	FEJA	KONFEKTE	PIF-PAF!	8.
V	VĀVERE	GOVIS	STĀV	9.
PRIEKŠĒJIE MĒLEŅI				
T	TĒJA	MĒTELIS	IET	10.
D	DESA	SALDĒJUMS	DOD	11.
N	NAZIS	ZIRNEKLIS	SKRIEN	12.
S	SĒNE	DESA	LAPAS	13.
Z	ZĪLE	EZIS	UZ	14.
C	CEPURE	LĀCIS	LEC	15.
DZ	DZENIS	GREDZENS	KLIEDZ	16.
Š	ŠALLE	MUŠA	PŪŠ	17.
Ž	ŽURKA	NAŽI	GRAUŽ	18.
Č	ČŪSKA	KLUČI	ČUČ	19.
DŽ	DŽEMPERIS	PĪLĀDŽI	MUDŽ	20.
R	RITENIS	KAROTE	DZER	21.
L	LAMPA	PELE	PIL	22.
VIDĒJIE MĒLEŅI				
Ķ	ĶEMME	ZAKĪS	TIKŠĶ	23.
Ģ	ĢITĀRA	KUĢIS		24.
Ņ	ŅAU	ZILOŅI	TACIŅ!	25.
J	JAKA	MĀJA	REJ	26.
Ļ	ĻIPA	CĀĻI	GUĻ	27.
PAKAĻĒJIE MĒLEŅI				
K	KAROTE	BIKSES	ROK	28.
G	GRĀMATA	POGA	DEG	29.
H	HELIKOPTERS	JAHTA	OH-OH-OH!	30.

2.1. pielikums. Skaņas [s] izrunas pārbaudes kartītes (logopēdes izstrādāts materiāls)

SĒNE

DESA

LAPAS

S

2.2. pielikums. Skaņas [z] izrunas pārbaudes kartītes (logopēdes izstrādāts materiāls)

ZĪLE

EZIS

UZ

Z

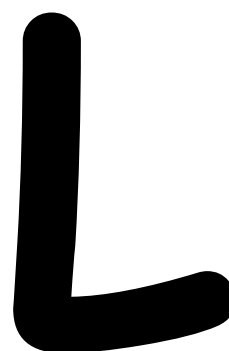
LAMPA

PELE

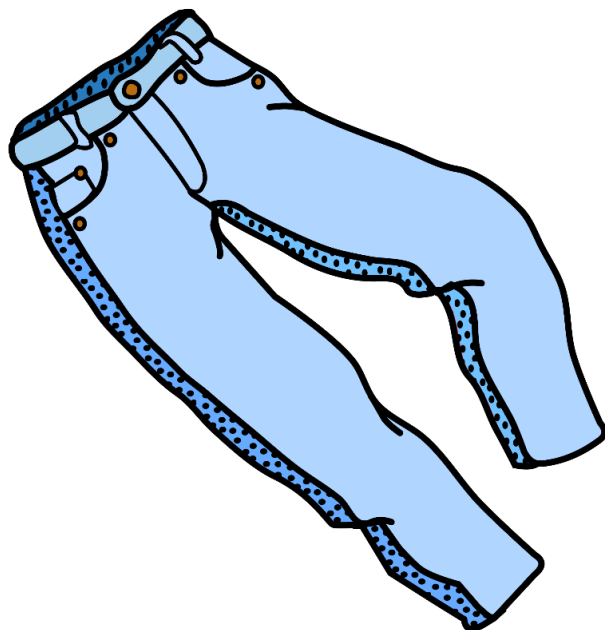

PIL

KAROTE

BIKSES

ROK

K

Skaņu atšķiršana

Zilbju rindu atkārtošana

pa – ba – pa

si – zi – si

Vārdu pāru atkārtošana

bumba – pumpa

sili – zili

Elementārā fonemātiskā analīze

Patskaņu saklausīšana vārda sākumā

avene, apelsīns, ananāss

Līdzskaņu saklausīšana vārda sākumā

zili ziedi zvana

Sarežģītā fonemātiskā analīze

Skaņas vietas noteikšana vārdā

Ļīpa – peļķe – maļ skaņa [l] – vārda sākumā, vidū, beigās.

Skaņu secības noteikšana vārdā

man – 1. skaņa [m], 2. skaņa [a], 3. skaņa [n]

Fonemātiskā sintēze

Skaņu saliedēšana zilbēs

[s] + [a] = sa

Zilbju saliedēšana vārdos

sau + le = saule

Fonemātiskie priekšstati

Vārdu sadomāšana ar konkrēto skaņu

[ž] → žogs, žagari, mežonis, jož

Attēlu grupēšana ar konkrēto skaņu

[l] → lampa, liepa, lapa

4. pielikums. *Lūpu vingrinājumi (Miltiņa, 2005, 232; Adamsa, Struka, Tīlmane – Karusa, 2000, 10; Buivide, 2012,9)*

1. Izskandināt visus patskaņus:

- Plati atvērt muti un izrunāt patskani Ā (dziedātāja dzied dziesmiņu: Ā-Ā-Ā).
- Izstiept lūpas uz priekšu apaļoti un izrunāt patskani Ū (bērns, mežā apmaldījies, sauc: Ū-Ū-Ū).
- Iestiept lūpas šaura smaidā un izrunāt patskani Ī (saulīte dzied savu dziesmiņu: Ī-Ī-Ī).
- Izstiept lūpas uz priekšu apaļoti un izrunāt patskani O (tētis pārsteigumā skaļi sauc: O-O-O).
- Iestiept lūpas platā smaidā un izrunāt patskani Ē (māmiņa brīdina bērnu Ē-Ē-Ē). (Pieliek roku kustības attiecīgi pret lūpu kustībām).
- Izrunāt, izdziedāt patskaņus A, I →A, E→A, O →A, E→A, O.
- Izrunāt patskaņus bez balss līdzdalības (zivtiņa “runā” ar bērnu).

2. Runā tekstu un, lūpas pastiepjot norādītajā virzienā, šmaukstina (atdarina skūpstīšanos).

Vieniņ, otriņ (lūpas pastiepjot pa kreisi, šmaukstina 2 reizes),

Treidiņ, veidiņ (pa labi),

Sīsiņ, sāsiņ (uz augšu),

Teliņ, tups (2 reizes plaukšķina ar rokām).

3. “Apmīlo lūpiņas!”

- Apņem apakšlūpu ar augšlūpu.
- Apņem augšlūpu ar apakšlūpu.

4. “**Taurīte**” – lūpas savilkt taurītē, izstiept tas uz priekšu un noturēt, kamēr skolotāja skaita līdz 5.

5. “**Zaķītis**” – vaigus, cik vien iespējams, ievēl starp sānu zobiem, atstājot starp lūpām šauru atvērumu. Šmaukstina lūpas.

6. “Lūpu paslēpes” – sakniebt lūpas starp zobiem.

7. “Kaķītis dusmojas” – lūpas nedaudz pavērtas un pastieptas uz priekšu, lai zobi būtu redzami (šņāc kā kaķis). To pašu dara ar sakostiem zobiem (šņāc). Š – Š – Š.

Treknrakstā izceltie vingrinājumi tiek biežāk izmantoti korekcijas darbā.

5. pielikums. Mēles vingrinājumi, kas veicina priekšējo mēleņu [s] un [z] izrunu (Miltiņa, 2005, 89 – 90; 233 - 235; Buivide, 2012, 10)

1. **“Plācenītis”** – nedaudz pavērt muti, mierīgi nolikt platu mēli uz apakšlūpas un pieskaroties augšlūpai, izrunāt pja – pja – pja (izrunāt pēc iespējas vairāk, vienas izelpas laikā. Izelpu neaizturēt, tai jāplūst lēnām, vienmērīgi). Mēles sāni pieskaras lūpu kaktiņiem.

- Saglabāt mēles pozīciju, izrunājot patskani Ī.
- Pūst gaisu pa izbāzto mēli.

2. **“Šūpoles”** – atvērt muti. Pie ieelpas nolikt platu mēles galu aiz apakšējiem priekšzobiem, pie izelpas tas paceļams aiz augšējiem priekšzobiem. Lūpas un apakšžoklis ir nekustīgi, darbojas tikai mēle. Mēles pacelšana notiek augšā – lejā.

3. **“Garšīgais ievārījums”** – nedaudz pavērt muti, ar platu mēles galu nolaizīt augšlūpu, virzot mēli no augšas uz leju. Darbojas tikai mēle, apakšžoklis nekustīgs (vajadzības gadījumā to pietur ar roku). Ja vingrinājums neizdodas atkārtot “Plācenīti”.

4. **“Laiviņa”** – atvērt muti un izbāzt platu mēli uz apakšlūpas. Mēles sāni tiek pacelti uz augšu, mēles vidū veidojas renīte. Pa to tiek virzīti gaisa plūsma. “Laiviņas” mēles sānus pacelt zem mēles gala palikta pudelīte. Izelpojamā gaisa plūsma virzās pa mēles renīti un nonāk pudelītē. Ja vingrinājums izpildīts pareizi, tad atskan svilpiens.

5. **“Kausiņš”** – izbīdīt ārpus mutes platu mēli (mēles sāni saskaras ar augšējiem sānu zobiem). Šādai mēles pozīcijai pievienot mēles gala pacēlumu. “Kausiņu” veido gan mutes iekšpusē, gan ārpusē. Minēto vingrinājumu var papildināt: uz degungala novieto spalviņu (vates picīņu). “Kausiņu” veido ārpus mutes un pievieno gaisa plūsmu. Gaisam plūstot cauri “Kausiņam”, spalviņa lido augšup. Rodas vingrinājums “Joks”.

6. **“Aukstais vējiņš”** – pasmaida, mēle brīvi nolikta uz apakšējiem priekšzobiem, vidū veidojas maza renīte, pa kuru plūst auksta gaisa strūkļa – S-S-S. Pietuvinot roku mutei, bērns jūt auksto “vējiņu”.

7. **Plata, atslābināta mēle uz apakšlūpas, ļaujot “vējiņam” plūst pa mēles vidu; mēle veido renīti mutes dobumā, ārpus tā.**

8. **Mēles vidusdaļu pacelt pret cietajām aukslējām, mēles galu piespiež pie apakšējiem priekšzobiem, pēc tam mēle “atpūšas” mutes dobumā.**

9. **Mēles vidusdaļu pacelt ↔ nolaist; gaisa plūsma plūst pa nolaistu, platu, izbāztu mēli.**

5. pielikuma turpinājums. Artikulācijas vingrinājumi skaņu [s], [z] izrunas mācīšanai
(Brantevica, 2016, 20)

Artikulācijas vingrinājumi skaņu **s z c dz** izrunas mācīšanai

Kādā mājā jautri gāja.
Pirmā stāvā zēns mēli gar zobiem dancināja. (Mēles galu viegli paberzē gar augšējiem un/ vai apakšējiem priekšzobiem.)

Otrā stāvā, tik-tak, tik-tak, pulkstens iet. (Ritmiska kustība, plats mēles gals uz apakštūpas un mutē aiz apakšzobiem.)

Trešā stāvā, lūpas smaidā – gribas smiet. (Lūpas smaidā, nedaudz atsegti zobi.)

Ceturtnā stāvā kāds laiviņu taisa. (Plata mēle uz apakštūpas, ceļ mēles sānus uz augšu, veidojas renīte. Var pūst gaisu.)

Piektā stāvā kāds šūpolēs šūpojas gaisā. (Mēli ceļ aiz augšējiem priekšzobiem un nolaiž lejā aiz apakšējiem apakšzobiem.)

Sestā stāvā mēles kausiņus taisa zēni. (Mēle plata, ceļ mēles sānus un galu uz augšu, kausiņu veido ārpus mutes un/ vai mutē.)

Septītā stāvā sveci pūš lēni, lēni. (Ievelk gaisu pa degunu, lēni izpūš pa muti.)

20

DRAISKĀS artikulācijas vingrinājumi

6. pielikums. Elpošanas, gaisa plūsmas vingrinājumi (Zaķe, 2000, 17 – 18; Miltiņa, 2005, 231; Miltiņa, 2008, 289 – 290; Grasmāne, 2003, 39)

1. “Dzimšanas dienas torte” – logopēds stāsta bērnam pasaku vai lūdz iedomāties, ka tiek nopūstas dzimšanas dienas tortes sveces (var iedegt arī īstu sveci). Sveces jānopūš ar vienu elpas vilcienu no paliela gabala.

2. “**Pilīte peld**” – bērnam caur degunu jāievelk pietiekami daudz gaisa, pūšot spēcīgu gaisa plūsmu caur muti “jāliek peldēt” rotaļlietai pa dīķi (bļoda ar ūdeni).

3. Mierīgi ieelpot un izelpot gari, plūstoši. (izelpas laikā var skanēt vārpu sanēšana – izrunā s-s, vaboles dūkšana – izrunā ž-ž-ž, gan pastiprinot balss skanējumu un tas ilgumu, gan samazinot izrunas intensitāti).

4. “**Lido, lido!**” - diega iekārtu papīra putniņu, lapiņu, sniegpārslu, tauriņu pūšana. Logopēds seko, lai gaisa plūsma cauri mutes dobumam būtu lēna, viegla, plūstoša.

5. “**Futbols**” – uz galda novieto divas rotaļlietas ar spraugu vienai no otras (vārti). Tiek paņemta vilnas bumbiņa un pūsta uz vārtu pusi. Bumbiņai būtu jāieripo vārtos.

6. “**Pūšana pudelītē**” – pāri apakšlūpai plats mēles gals, pie mēles gala, vidū, pielikta pudelīte, tiek pūsts tajā iekšā, ir jābūt skaņai.

7. “**Odiņš sīc**” – logopēds stāsta pasaku par odiņu, kurš ļoti klusi un smalki sīc. Bērna uzdevums ir izrunāt skaņu [s], atdarinot oda sīkšanu. Mēles gals jāpiespiež pie apakšējiem priekšzobiem un jāpūš gaisa strūkļa caur viegli sakļautām lūpām.

8. “**Aukstā vējiņa dziesma**”. Bērnam iedota pudelīte. Bērns uzliek mēles galiņu uz pudelītes malas un pūš. Atskan svilpiens. Noņemot pudelīti, bērns pārbauda ar delnas virspusi “auksto vējiņu”

9. “**Oda dziesmiņa**”. Bērni izdara ieelpu un sāk “dziedāt” – Z-Z-Z. Rokas ir ieplestas, dziesmiņas laikā delnas pakāpeniski tuvinās, līdz ods ir noķerts “Klap”. Skaņa Z skan vienas izelpas garumā.

10. “Mūzikas instrumenti” – pūst svilpītes, stabulītes, taurītes.

11. “Dziedošie patskaņi” - patskaņus var ne tikai runāt, skandēt, bet arī izdziedāt izelpas garumā.

6. pielikuma turpinājums. Elpošanas, gaisa plūsmas vingrinājumi (Brantevica, 2016, 21)

Elpošanas vingrinājumi

Zaļš balons Kristeram līdz,
(Izveido iedomu balonu – saliek plaukstu kopā.)

Krister to tūlīt piepūtis
(Pūš iedomu balonu – ieelpa caur degunu, vienmērīga izelpa caur muti; plauksta pakāpeniski attālinās, rādot arvien lielāku balonu.)

Un pa gaisu aizlaidīs.

Balons lidodams tad teiks:

Krister, paliec sssssssveiks!
(Plauksta pakāpeniski tuvinās, rādot arvien mazāku balonu; pirms "sveiks" ievilk dziļi elpu; izrunā "ssssssveiks" vai tikai skaņu ssssss.)

Raibs balons Montai līdz,
(Izveido iedomu balonu – saliek plaukstu kopā.)

Monta to tūlīt piepūtis. (Pūš iedomu balonu – ieelpa caur degunu, vienmērīga izelpa caur muti; plauksta pakāpeniski attālinās, rādot arvien lielāku balonu.)

Pūtis, pūtis, (Pirms pēdējās izelpas gaisu nedaudz patur vaigos.)

Pārplisīs. (Strauji, grūdienveidā izelpo; plauksta strauji satuvinās un sasit plauksta.)

Pa nāsīm ieplūst gaiss. (Ieelpa caur degunu.)

Jūtos kā gaisa maiss.

Pa kāpnēm augšā pirksti skrien, (Ar pirkstiem kāpj pa kāpnēm: 1) pakāpeniski, grūdienveidā izelpo; 2) pakāpeniski, grūdienveidā izelpo un izrunā kādu skaņu.)

Lai var augšā atpūsties arvien.

7. pielikums. Fonemātiskās uztveres vingrinājumi, rotaļas (Zaķe, 2000, 24 – 26; Miltiņa, 2005, 226 – 228; Grasmāne, 2003, 44 – 52; Kalniņa, Skrube, 1983, 97; logopēdes izstrādāti vingrinājumi un rotaļas).

7.1. pielikums. Rotaļas un vingrinājumi fonemātiskās dzirdes un atmiņas aktivizēšanai

1. **“Nosaki, kas skan!”** – logopēds aizgriežas ar muguru pret bērnu un:
 - čaukstina papīru;
 - piesit ar pirkstu galdam;
 - lej ūdeni no vien trauka otrā;
 - paskandina zvaniņu u.c.
2. **“Klausies uzmanīgi un pasaki, ko dzirdēji!”** – diskā ieraksta dažādus trokšņus un skaņas, bērnam jāpasaka, ko dzirdēja. Var arī grupā, ieklausīties un sadzirdēt, kādas skaņas dzird.
3. **“Atkāрто”** – logopēds nosauc trīs savstarpēji nesaistītus vārdus. Bērnam jāatkārto šie vārdi dotajā secībā. Uzdevumu var pagrūtināt, palielinot vārdu skaitu.
4. **“Ritma vingrinājumi”** – bērnam jāizplaušķina vai jāizkļauvē ar kādu priekšmetu logopēda piedāvātais ritms.
5. **“Bitītes”** – bērnam pēc dzirdes jāatrod divas vienādi skanošas bitītes.
6. **“Uzmini, kur noslēpums?”** – uz krēsliem cepures, zem vienas no tam pulkstenis, jāsadzird zem kuras cepures tikšķ pulkstenis.
7. **“Ieklausies un izdari!”** – logopēds čukstus norāda, kas bērnam jāizpilda (piemēram, jānoliek putns uz palodzes! Jānoliek grāmata uz krēsla!).

7.2. pielikums. Rotaļas un vingrinājumi balss skaņas augstuma, tembra un stipruma aktivizēšanai

1. **“Dziedi tāpat!”** – dziedot maina balss skanējumu (augstu – smalki, zemu – rupji), bērns arī tāpat mēģina.
2. **“Kāda katram dziesma?”** – logopēds rāda attēlu kartītes vai nosauc dzīvnieka vārdu, bērnam jācenšas atdarināt dzīvnieka “valoda”, piemēram:
 - suns rej, smilkst, gaudo – vau, vau;
 - kucēns rej, smilkst, gaudo – vau, vau;
 - pele pīkst – pī, pī;
 - pelēns pīkst – pī, pī.

7.2. pielikuma turpinājums

Var arī otrādāk, logopēde atdarina dzīvnieku “valodu”, bērns paceļ attiecīgo attēlu kartīti vai pasaka, kas tas ir.

3. **“Pasaka”** - logopēds stāsta pasaku, pasaku tēlus liekot uz tāfeles, atdarinot kā katrs dzīvnieks runā. Katra dzīvnieka teikto logopēds runā citā balss tembrā. Pēc pasakas noklausīšanās bērnam ir jāpasaka, kurš dzīvnieks tagad runā? Bērns pēc tam pats var izspēlēt pasaku, atdarinot katru pasakas tēlu, atceroties arī dzīvnieku secību.

7.3. pielikums. Rotaļas un vingrinājumi vārdu atšķiršanai, kuri līdzīgi pēc skanējuma

1. **“Klausies uzmanīgi!”** – pacel roku, sasit plaukstu, palecies, ja vārds skan nepareizi. Piemēram, saule, šaule, saule, žaule, vaule ; zvans, žvans, zvans, svans.

2. **“Atkārto vārdu pārus un parādi attēlu kartītes!”** – logopēds sauc vārdu pārus, bērns atkārto un parāda attēlu kartītes.

sile – zīle

sēne – zēni

maisi – maize

klase - glāze

3. **“Pasaki, vai vārdi vārdu pāri ir vai nav tuvi pēc skanējuma!”**

lasi – tasi (ir) vāze – drāniņa (nav)

māk – sāk (ir) grāmata – vēstule (nav)

7.4. pielikums. Rotaļas un vingrinājumi zilbju atšķiršanai un papildināšanai

1. **“Klausies un pareizi atkārto zilbju pārus!”**

sa – za sa – sa – ša

fa – va za – za – ža

ža – za ža – ža – za

ša – sa ša – ša – sa

Uzdevumu dažādo līdzskanīm pievienojot citu patskani, divskani.

2. **“Klusās zilbītes”** – logopēds iečukst bērnam ausī zilbi, zilbju pāri, bērns pasaka skaļi.

7.4. pielikuma turpinājums

3. **“Atkāрто ritmiskās rindas!”** - logopēds nosauc ritmiskās rindas, bērns atkāрто.
sa – sa – sa mežā dzīvo lapsa
si – si – si šodien man ir viesi
su – su – su pasaku es lasu
se – se – se viņu sauc Inese
4. **“Ieklausies un pabeidz vārdu”** – logopēde sauc zilbi, mudina bērnu papildināt zilbi, lai veidotos vārds. Logopēds un bērns var mainīties, bērns sauc zilbi, logopēds papildina.
sē – (sēne) za – (zari)
sū – (sūna) zē – (zēni)
so – (soma) zu – (zupa)

7.5. pielikums. Rotaļas un vingrinājumi skaņu analīzes, sintēzes un fonemātisko priekšstatu iemaņu attīstībai

1. **“Nosauc skaņu”** – logopēds sauc vārdus, aicina nosaukt pirmo skaņu, pēdējo skaņu vārdā. Skaņas vietas noteikšana vārdā.

sēne, sula, sēkla [s] lūpas, kājas, rokas [s]
zils, zēns, zupa [z] reiz, drīz, gāz [z]

2. **“Kuģu lādēšana”** – logopēds stāsta, ka dodoties ceļā, liksim kuģī lietas, kas sākas ar vienu konkrētu skaņu (piemēram, ar skaņu [s]). Bērns un logopēds sauc vārdus, kas sākas ar konkrēto skaņu.

Pagrūtinot uzdevumu, kuģī var likt tikai dzīvnieku, puķu, putnu nosaukumus.

Kuģī atlasa un liek attēlu kartītes, kuru nosaukums sākas ar konkrēto skaņu; kuru nosaukumā ir konkrētā skaņa.

3. **“Kurš vārds garāks”** – logopēds sauc vārdu pārus, bērns nosaka, kurš vārds garāks. Logopēde piedāvā attēlu kartītes, bērnam jāsašķiro – garie, īsie vārdi.

4. **“Ko es pateicu?”** – logopēds sauc skaņas, bērnam jāsadzird vārds.

e – s (es) z – i – v – i – s (zivis)
s – u – l – a (sula) s – ē – n – e (sēne)
z – e – m (zem) m – a – z (maz)

7.5. pielikuma turpinājums

5. **“Noķer un saskaiti”** – rotaļa ar bumbu. Logopēds met bumbu vienam no bērniem, nosaucot vārdu. Bērns noķer bumbu, nosauc vārdu pa zilbēm, nosaka, cik zilbju vārdā, un met bumbu atpakaļ skolotājam.

6. **“Piespraud pareizo kņāgi”** – uz kartona apļa, kura vidū ir griežams rādītājs, ir attēloti dažādi attēli, kuros konkrētās skaņas atrodas vārda sākumā un vidū. Bērns griež bultiņu, uz kura no attēliem uzgriež, pārrunā, kur atrodas konkrētā skaņa – vārda sākumā, vidū. Attiecīgi attēlam piesprauž burtu, ar kņāģīša palīdzību.

Materiāls izveidots skaņu un burtu pāriem: [s] – [t]; [z] – [d]; [l] – [v]; [k] – [t].

7. **“Attēlu, rotaļlietu grupēšana”** – logopēds piedāvā attēlu kartītes, mazās kinderolu rotaļlietas, bērnam jāsadrupē, atlasot tos, kuru nosaukumos ir konkrētā skaņa.

8. **“Ieklausies uzmanīgi!”** – logopēds sauc vārdus, bērns, kad dzird vārdu ar konkrēto skaņu (vārda sākumā, vidū, vārda beigās) sasiņ plaukstu, piesiņ kāju, pietupas, palecas, zvina zvaniņu, pūš svilpavnieku.

9. **“Atrodi vārda otru pusi”** - divzilbju vārdi sadalīti zilbēs, logopēds kopā ar bērnu izlasa vārda pirmo zilbi, bērnam jāatrod otra zilbe. Jānoliek pie attēlu kartītes.

10. **“Burtu juceklis”** – no dotajiem sajauktiem burtiem sameklē vārdam atbilstošu burtu kartīti. Bērns mēģina no sajauktajiem burtiem salikt vārdu.

8. pielikums. Pirkstu sīko muskulatūru vingrinājumi un rotaļas

8.1. pielikums. Statiskie pirkstu vingrinājumi un rotaļas (Miltiņa, 2005, 240 – 241; Zaķe, 2000, 27 – 29)

1. Pirkstu sīko muskulatūru vingrinājumi - dažādu priekšmetu vēršana; pogāšana; papīra plēšana, burzīšana, sižeta izlikšana no krāsainām pogām; līmēšana; māla, plastilīna un mīklas mīcīšana, veidošana; dziju tīšana; aukliņu pīšana; krāsaino stieplīšu locīšana; šūšana; ūdens liešana; bumbiņu spaidīšana u.c.

2. Pirkstu vingrinājumi un rotaļas. Statiskie pirkstu kustību vingrinājumi (Tiek veidoti pirkstu salikumi un tas ir jānotur noteiktu laiku).

- „**Zaķis**” – izstiepts rādītājpirksts un vidējais pirksts, 4. un 5. pirksts – saliekti, tos pārsedz īkšķis.
- „**Vistiņa**” – salikti kopā īkšķa un rādītājpirkstu gali (knābis). Pārējie pirksti vēdekļveidīgi uzlikti virsū knābim (veidojas sekstīte).
- „**Gailis**” – salikti kopā īkšķa un rādītājpirksti gali (knābis). Pārējie pirksti izplesti un pus saliekti izvietoti virs knābja.
- „**Vardīte**” – saliekts rādītājpirkstu un mazais pirksts (acis) un 4 pirkstu saliektus piespiež pie plaukstas vidus. Īkšķi pārliiekts tiem pāri (mutīte).
- „**Dūrainīši**” – kopā salikti četri pirksti, īkšķi atsevišķi pavērsts uz augšu, tas ir taisnā leņķī ar pārējiem pirkstiem.
- „**Āzītis**” – parādīt mazo pirkstu un rādītājpirkstu (āzītis badās).
- „**Kaķītis**” – pacelt rādītājpirkstu un mazo pirkstiņu. Vidējos pirkstus (2. – 4.) saliekt, tos pārsegt ar īkšķi.
- „**Karodziņš**” – pagriezt delnu ar īkšķi uz leju (karoga kāts), pārējos četrus pirkstus sakļaut.

8.2. pielikums. Dinamiskie pirkstu vingrinājumi un rotaļas (Zaķe, 2000, 27 – 29; Jerkina, 2009, 23; Krafte, 1999, 24)

Dinamiskie pirkstu kustību vingrinājumi (tiek veidots pirkstu salikums un viena kustība plūstoši pāriet otrā).

1. „Sasveicināšanās” – bērns saliek plaukstu kopā tā, lai katrs pirksts atrod sev pāri (īkšķis pret īkšķi utt.). Visi pirksti pakāpeniski, sākot ar īkšķiem, saskaras. Veicot kustības ar pirkstiem var līdzīgi skaitīt darba dienas vai vienkārši no viens līdz pieci un atpakaļ.

Īkšķīt's pirkstus sveicināja, (īkšķis satiekas ar katru no pirkstiem)

Pirkstiņš pirkstus sveicināja, (satiekas abu roku pirksti pa vienam)

Tad tie mīļi apskāvās, (sakļauj pirkstus)

Nu var dienas darbus sākt ! (sasit plaukstu)

2. „Gliemezītis” – bērns uzliek plaukstu uz galda, paceļ otro un trešo pirkstu (radziņi), pārējie pirksti saliekti dūrē. „Gliemezītis” lēnām dodas pastaigā pa pļavu (bērna rokas slīd pa galda virsu dažādos virzienos).

3. „Vabolītes” – bērna rokas noliktas uz galda ar plaukstām uz leju, pirksti saliekti (tās ir vabolītes). „Vabolītes” vingrina savas kājas – bērns paceļ vienu pirkstu, nolaiž to; paceļ otru pirkstu, nolaiž to, un tā visus pēc kārtas. Tad „vabolītes” ātri aizskrien un pazūd (matos).

4. „Lapsa – viltiece” – plaukstu saliktas kopā, pirksti vērsti virzienā uz priekšu, rādītājpirkstus kustina uz augšu un leju, atdarinot lapsas atvērtu muti, un atvirzīti īkšķi atdarina lapsas ausis.

5. „Lielās, mazās nagliņas” – bērna rokas savilkta dūrē. Lielās nagliņas – iztaisnoti īkšķi tiek kustināti augšā un lejā; mazās nagliņas – saliekti īkšķi tiek kustināti augšā, lejā.

6. “Divi draugi” Divi draugi satikās.

Abi divi lielījās:

Es lielāks, es lielāks!

Atnāk garais Indriķis.

Abi divi saliecās.

7. “Spāre”

Upes vilnis šūpo zāles, (rāda līganu roku kustību)

Spāre sēž uz vilku vāles. (sakrusto plaukstu un šūpo)

Atvarā griež sapals danci, (tin kamoliņu)

Skata dižu ēsmas kanci. (liek dūrītes pie acīm)

Spāre palec tik un smejas, (sakrusto plaukstu un šūpo)

Viņai patīk zivju dejas. (tin kamoliņu)

8. "Lietus"

Pieci pelēni pa lodziņu skatījās (paceļ labās rokas izvērstus pirkstus, mazliet pakustina tos)

Pieci pelēni runājas:

Paskat, laukā lietus līst! (skandējot kustina paceltu īkšķi)

Tagad nevar tālu klīst! (kustina paceltu rādītājpirkstu)

Labāk paliec mājās! (kustina paceltu vidējo pirkstu)

Tad būs sausas kājas (kustina paceltu zeltnesi)

Pelēniņš, vismazākais, noteic tā: (paceļ mazo pirkstiņu)

Lietussargu izvilksū: (kustina paceltu mazo pirkstiņu)

Un, pa lauku staigāšu. (abas rokas paceļ virs galvas un izveido jumtiņu)

Pirkstu un delnu vingrinājumi

Brien pa mežu

Zaķīt's mazs. (Pieliek "ausis" pie galvas.)

Kaķīt's mazs. (Rādītājpirksts un mazais pirkstiņš nedaudz saliekti.)

Pa likumainu taku (Rokas virza uz priekšu, kustinot delnu locītavas, rāda likumus.)

Klausās, klausās, (Pirksti kopā, pirkstus ieliec, veido auss formu, pieliek pie auss.)

Kukulīts klusi ripinās. (Rāda velsanās kustību.)

Kas zem egles

Caur bieziem egļu zariem

čabinās. (Kustina izstieptus pirkstus.)

Mazs buciņš lūkojas,

Skatās, skatās, (Skatās cauri pirkstu izveidotajiem aplīšiem.)

Kā putniņš uz zara nosēžas. (Imitē spārnu kustības, kustina delnu locītavas un ieliec pirkstus.)

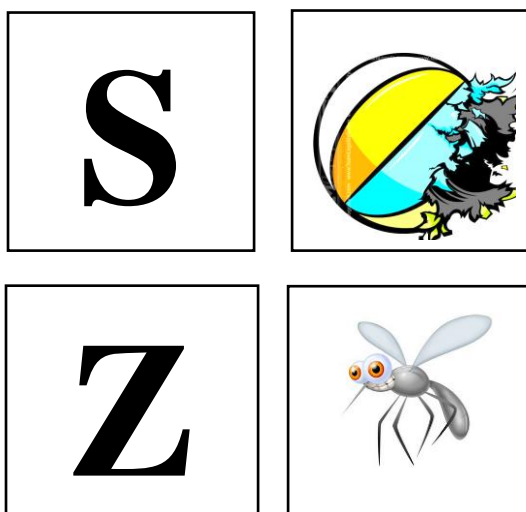
10. pielikums. Skaņas [s] un [z] pareizas izrunas mācīšana (Miltiņa, 2005, 92 – 93)

1. Skaņu [s] un [z] var mācīt uz atdarināšanas pamata, aktivizējot runas dzirdes analizatoru:

Skaņas [s] skanējums tiek salīdzināts ar “pārplīsušas bumbas dziesmiņu s-s-s”; smalku, aukstu vējiņu, tekošu, sīku ūdens strūkliņu u.c.

Skaņu [z] savukārt pēc dzirdes var salīdzināt ar oda smalko dīkšanu z-z-z.

Attēli lieti noder vēlāk, arī diferencēšanai pēc dzirdes.

2. Tiek izmantota skaņas atdarināšana gan pēc dzirdes, gan pēc redzes (darbs pie spoguļa):

- Iestiepj lūpas smaidā, mācās mēles galu noturēt pie apakšējiem priekšzobiem, mēles sānu pacelt, veidojot renīti.
- Skaņas izolētu izrunu pastiprina taktilās sajūtas: izrunājot skaņu [s], veidojas auksta gaisa plūsma. (Par to bērns pārliecinās paliekot delnas virspusi zem apakšlūpas).

3. Skaņu izrunu var mācīt, balstoties uz citām jau apgūtām skaņām.

- Skaņu [s] var mācīt no skaņām [i] un [t] (mēles gals pie apakšējiem priekšzobiem). Skaņas [i] izrunas laikā tiek pūsts “aukstais ziemeļvējš”. To pašu veic, izrunājot skaņu [t].
- Par balstu skaņu var izmantot skaņu [f]. Izrunas laikā tiek atvilktā augšlūpa no augšējiem priekšzobiem un atskan pareiza [s] izruna.
- Skaņas [z] izolēta izruna tiek apgūta no skaņas [s], liekot vibrēt balss saitēm. Minēto vibrāciju bērns mācās sajust, uzliekot delnu balsenes apvidum. Pie skaņas [s] izrunas balss “motoriņš” nedarbojas, bet pie skaņas [z] izteikti darbojas. Bērns mācās atšķirt abas skaņas gan pēc balss saišu darbības, gan pēc skanējuma.
- Skaņas [z] izrunas mācīšanai var noderēt skaņa [v], līdzīgi, kā apgūstot skaņu [s] no skaņas [f].

11. pielikums. Skaņas [s] nostiprināšanas posms (Miltiņa, 2005, 93 – 98; Dubure, 2014, 21 – 24)

11.1. pielikums. Skaņas [s] nostiprināšana zilbēs

Vaļējās zilbēs	Slēgtās zilbēs	Zilbēs ar divskani
si – si – si	is – is – is	sie – sie – sie
se – se – se	es – es – es	sei – sei – sei
sa – sa – sa	as – as – as	sai – sai – sai
su – su – su	us – us – us	sau – sau – sau
so – so – so	os – os – os	

Rotaļas un vingrinājumi, lai skaņas [s] nostiprināšana būtu interesantāka: (tiek aktivizēta pirkstu un delnu kustības, veicināta ritma izjūta):

- var bērnam teikt, ka papagailis lūdz atkārtot zilbes;
- “Skaļie un klusie zilbju celiņi”. Bērns ar pirkstiem “izstaigā” zilbju (vārdu) takas, ko veido lielas un mazas ģeometriskas figūras, bērns zilbi izrunā skaļi, uz mazās liekot pirkstu - klusi;
- “Zilbju (vārdu) gliemezis”. Bērns izrunā (izdzied) zilbi (vārdu) , zīmējot ar rādāmo pirkstu gliemeža spirāli;
- “Zilbju (vārdu) kreļļu virtene”. Bērns saņem sagatavotu kreļļu virteni. Pieskaroties un pārvietojot katru kreļli , bērns vienlaicīgi izrunā zilbi vai vārdu;
- “Skaitāmo kociņu taka”. Bērns kociņus kārtō gan horizontāli, gan vertikāli. Tiek mainītas zilbes (vārdi) ik pēc diviem kociņiem;
- “Žodziņa zīmējums”. Bērns zīmē vertikālas vai horizontālas svītras vienlaicīgi izrunājot zilbes (vārdus);
- “Zilbju (vārdu) ping - pongs”. Bērnam rokās ir bumbiņa. Metot bumbiņu no plaukstas plaukstā, bērns izrunā logopēda iepriekš nosaukto zilbi;
- “Zilbju (vārdu) soļi”. Abi rotaļu partneri – logopēds un bērns sadevušies rokās soļo. Liekot pirmo soli – skan zilbe (vārds), liekot otro, skan cita zilbe, bet liekot trešo soli, abas kājas noliek blakus un izrunā gan pirmo zilbi, gan otro zilbi;
- “Zilbju (vārdu) metamais kauliņš”. Ņemam spēļu kauliņu, bērns uzmet ciparu un izrunā atbilstošu zilbju skaitu.

11.2. pielikums. Skaņas [s] nostiprināšana vārdos

1.Skaņa [s] vārda sākumā kopā ar patskani:

sula, salmi, sēne, seja, sīpoli, sēkla, sega, sala, salmi, sakne, salāti, suņi, soli, soma, sakta, silti, serde.

2. Skaņa [s] vārda sākumā kopā ar līdzskani:

skola, skaida,slēpe, slieka, smēde, smilga, spēle, spārni, spoki, spaiņi, sniegi, stīga, svītra, svētki, svārki, svilpe.

3.Skaņa [s] vārda vidū kopā ar patskani;

pase, desa, maisi, kase, tase, lāse, bise, klase, puse, māsa, rasa, lasa, rīsi, ausis, kausi.

4.Skaņa [s] vārda vidū kopā ar līdzskani:

maska, kaste, josta, lapsa, apse, pirksti, aploksne, plauksta, lakstīgala, pilsēta, josta, lāsteka, kāposti, rieksti

5.Skaņa [s] vārda beigās:

lūpas, cālis, kājas, auss, kaķis, olas, gailis, alnis, durvis, brīdis, balodis, mētelis, tētis, peles, teles, kuģis, koks, ūdens, kurpes, deguns, dēls, zivs, govys, zaķis.

6.Skaņa [s] vārdā atkārtojas:

sēnes, pasakas, stikls, stienis, skudras, siksna, saldējums, spēks, sākums, snaudiens, lasis, pulkstenis, osis, baseins, saulespuķes, sīpols, saulesbrilles, slēpes.

11.3. pielikums. Skaņa [s] vārda savienojumos

Gribas spēks	Sarkanās puķes	Garās lāstekas	Spoža saule
Smaga kaste	Silta sega	Sausā vasara	Spēcīgs vīrs

11.4. pielikums. Skaņa [s] teikumos

Logopēds no sākuma aicina bērnu atkārtot teikumu, lai pagrūtinātu uzdevumu var mudināt bērnu papildināt teikumu, pateikt dažādās intonācijās.

Strautā ūdens plūst strauji.

Sniegs kūst saulē.

Suns sargā sēnes.

Spoža saule silda.

Māsa lasa sēnes.

Salvis taisa stabules.

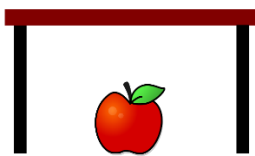
Putni skrien, spārni pil. (lietus mākonis)

Balts kā sniegs, nav sniegs, gards kā medus, nav medus. (cukurs)

Logopēds aicina bērnu atbildēt ar vienkāršiem paplašinātiem teikumiem.

Ko dara māsa?
Māsa cep olas.

Kur ir ābols?
Ābols ir zem galda.

Uz kurieni iet zēns?
Zēns iet uz skolu.

11.5. pielikums. Skaņa [s] saistīta runā

Saulīte, māmiņa,
Sudrabu sijāja,
Sudrabu sijāja,
Mērīja pūrā.

Sudrabota liepa auga
Saules takas maliņā;
Tur saulīte jostu kāra,
Ik vakaru noiedama.

Saulīt silta, zemīt laba,
Abas vienu labumiņu:
Saulīt zemes sildītāja,
Zemīt maizes devējiņa.

(tautasdziesmas)

12. pielikums. Skaņas [s] un [t] atšķiršanas posms (Miltiņa, 2005, 105 – 108; Dubure, 2014; logopēdes izstrādāts materiāls)

12.1. pielikums. Skaņu [s], [t] atšķiršanas posms pēc akustiskām pazīmēm

Bērnā tiek dotas abu skaņu [s] un [t] dzirdes tēlu kartītes, logopēde sauc skaņas, bērns atbilstoši paceļ, iepriekš vienojoties, vai burtu kartīti, vai attēlu kartīti.

12.2. pielikums. Skaņu [s] un [t] atšķiršana zilbēs

Pēc artikulācijas pazīmēm.

Logopēds sauc zilbes, bērns tās pareizi atkārto.

sa – su – so – se – si

sa – su – so – se – si

ta – ta – sa su – su – tu

ta – sa – ta su – tu – su

sa – ta – ta tu – su – su

sa – sa – ta tu – tu – su

sa – ta – sa su – tu – tu

Pēc akustiskām pazīmēm.

Logopēds sauc zilbes, bērns paceļ attiecīgo simbolu.

se, te, ti, si

si, si, tie, sie

12.3. pielikums. Skaņu [s] un [t] atšķiršana vārdos

Pēc artikulācijas pazīmēm.

Logopēds sauc vārdus, bērns nosauktos vārdus atkārto:

Saule, taka, saldējums, tracis, tunelis, sula, sapnis, suns, taurenis, taure, tīģeris, spainis, sniegavīrs, sēnes, tracis, telefons, trusis.

Pēc akustiskām pazīmēm.

12.3. pielikuma turpinājums

Logopēds izsniedz burtu kartītes un skaņu dzirdes tēlu kartītes. Logopēds sauc vārdus, dzirdot skaņu [s] vai [t], paceļ attiecīgo simbolu. Ja abas skaņas ir vārdā, paceļ abus simbolus.

12.4. pielikums. Skaņas [s] un [t] atšķiršana vārdu savienojumos, teikumos

Pēc artikulācijas pazīmēm.

Bērns pareizi atkārtot logopēda nosauktos vārdus, vārdu savienojumus. Tiek noskaidrota vārdu nozīmes maiņa, mainoties skaņām.

sāls – tāls	saka – taka	sēja – tēja
sula – tula	silti – tilti	sieva - tieva
salda tēja	sarkana tulpe	stipri tilti
silta sega	tukši trauki	lētas saknes

Bērns atkārtot teikumu, izrunā nesajaucot skaņas [s] un [t]:

Tētim ir silta sega. Es atradu sarkanu tulpi. Krūzē ir salda tēja. Tālis ēd svaigus salātus. Trīs tīģeri skrien. Vasarā silta saule silda.

Logopēds bērnam piedāvā vārdu kartītes. Bērns no dotajiem vārdiem izveido loģisku teikumu. Logopēd iepriekš var pateikt teikumu pareizi:

garšo kauli. sunim (Sunim garšo kauli.)

sēnes. mežā lasa Māsa (Māsa lasa mežā sēnes.)

Bērns teikumu var papildināt:

Tīrgū tante...

Sniegs kūst...

Saule silda...

Pēc akustiskām pazīmēm.

Logopēde sauc vārdu savienojumus, bērnam jānosauc tas vārdu savienojumus, kurā dzirdamas skaņas [s] un / vai [t]; bērns teikumu var papildināt:

sarkana sega	salda tēja	tīri trauki
spoža saule	silta istaba	lietus lāse

Nosaukt teikumā tos vārdus, kuros ir skaņa [s] un [t]:

Sanitai garšo salda tēja. Tumšā naktī zvaigznes spoži mirdz. Vista knābā graudus. Kārlis brokastīs ēd olas. Sliekas rāpo tumšā naktī. No ozola zemē krīt zīles.

12.5 pielikums. Skaņas [s] un [t] atšķiršana saistītā runā

No saknītes lazda zied	Visapkārt saule tek,
Sarkaniem ziediņiem;	Sidrabiņu sijādama;
No sirsniņas es mīlēju	Visapkārt ievas zied,
Savu tēvu, māmuliņu.	Vidū balta ābelīte.

Saistīto runu bērnam veido ar rotaļu, spēļu palīdzību:

brīnummaiņā ievieto tās rotaļlietas vai attēlu kartītes, kurās ir skaņa [s] un [t]. Izvelkot bērnam ir jānosauc lieta, jāsaklausa, kurā vietā konkrētā skaņa vārdā atrodas;

spēlē veikalu, bērnam ir jānopērk tikai tās preces, kuru nosaukums sākas ar skaņu [s] un [t], vai preces nosaukumā ir konkrētas skaņas;

“Knaģīšu spēle” - uz kartona apļa, kura vidū ir griežams rādītājs, ir attēloti dažādi attēli, kuros konkrētās skaņas atrodas vārda sākumā un vidū. Bērns griež bultiņu, uz kura no attēliem uzgriež, pārrunā, kur atrodas konkrētā skaņa – vārda sākumā, vidū. Attiecīgi attēlam piesprauž burtu, ar knaģīša palīdzību.

Materiāls izveidots skaņu un burtu pāriem: [s] – [t]; [z] – [d]; [l] – [v]; [k] – [t];

dažādu daiļdarbu izmantošana. Logopēda radoša izdoma.

*13. pielikums. Mēles vingrinājumi, kas veicina vidējo un apakšējo mēleņu izrunu
(Miltiņa, 2005, 235 - 236; Buivide, 2012, 36)*

1. **“Dusmīgais kaķis”** – plati atvērt muti un piespiest mēles galu pie apakšējiem priekšzobiem. Saglabājot mēles gala – apakšējo zobu slēgumu, celt mēles vidējo daļu uz augšu pret cietajām aukslējām. Saglabāt šo mēles pozīciju (kaķītis ir uzmetis kūkumu), skaitot līdz 5.

2. **“Jūras viļņi”** – plati atvērt muti un piespiest mēles galu pie apakšējiem priekšzobiem. Saglabājot mēles gala – apakšējo zobu slēgumu, celt mēles vidējo daļu uz augšu (augsts vilnis) un pakāpeniski laist mēli uz sākuma pozīciju (vilnis noplok). Vingrinājumu atkārto vairākas reizes.

3. **“Slidkalniņš”** – plati atvērt muti un piespiest mēles galu pie apakšējiem priekšzobiem. Saglabājot mēles gala – apakšējo zobu slēgumu, celt mēles vidējo daļu uz augšu pret cietajām aukslējām, pēc tam iestiept lūpas smaidā un virzīt augšējos priekšzobus pa mēles muguru uz leju (bērni slidinās pa kalniņu), kamēr augšējie un apakšējie priekšzobi sakļaujas.

4. **“Spolīte”** – pacelt mēles vidējo daļu pret cietajām aukslējām. Tad, saglabājot mēles pozīciju, izbīdīt to uz priekšu un saspiest starp augšējiem un apakšējiem priekšzobiem. Veidojas garena „diega spolīte”.

5. **“Paslēpes”** – atvērt muti un uzlikt platu mēli uz apakšlūpas. Lēni, dziļi ieelpot un vienlaikus vilkt mēli mutes dziļumā, lēni, pakāpeniski izelpot, atgriežot mēli izejas pozīcijā. Mēles kustības var būt papildinātas a delnu kustībām. Tiek rādīts, kādā virzienā mēle kustas mutes dobumā.

6. **“Griestu tīrīšana”** – pielikt platu mēles galu pie alveolām, pakāpeniski vilkt mēles galu dziļāk mutē, saskaroties ar cietajām aukslējām pēc iespējas tālāk. Pēc tam mēles gals atgriežas pie alveolām un augšējiem priekšzobiem.

14. pielikums. Mīksto aukslēju vingrinājumi (Miltiņa, 2005, 170; Buivide, 2012, 36)

1. **“Žāvāšanās”** – plati atverot muti, stipri jāžāvājas.
2. **“Pieklājīga žāvāšanās”** – žāvājās ar aizvērtu muti. Lūpas ir viegli sakļautas, zobi nesakosti. Jāelpo caur degunu.
3. **“Apaļie vaigi”** – abus vaigus piepūš pēc iespējas vairāk. Sasprindzinājumu iztur īsu brīdi. Pēc tam gaisu pūš ārā no mutes.
4. **“Šņākoņa”** – abus vaigus spēcīgi piepūš. Ieelpoto gaisu cenšas vaigos paturēt, līdz tas šņākdams izplūst ārā gluži kā pūķim.
5. **“Vaigu piepūšana”** – abus vaigus piepūš. Mēli izbāž pa vidu lūpu atvērūmam. Kādu brīdi iztur sasprindzinājumu un pēc tam ļauj gaisam izplūst no mutes.
6. **“Krākšana”** – krāc ar plati atvērtu muti. Jācenšas radīt pēc iespējas dažādus krākšanas trokšņus atšķirīgās stipruma pakāpēs.
7. **“Klepošana”** – bērns klepo, pakrekšķina, lai izzustu aukslēju kustības.

15. pielikums. Skaņas [k] nostiprināšanas posms (Miltiņa, 2005,172; Dubere, 2014, 65 – 66; Baumanē, 1976, 35 – 36; Buivide, 2012, 36)

Mērķis – pakāpeniski ieviest iemācīto skaņu bērna runā izmantojot zilbes, vārdus, vārdu savienojumus, teikumus, saistīto runu.

15.1. pielikums. Skaņas [k] nostiprināšanas posms zilbēs

Vaļējās	Slēgtās	Skaņa [g] ar divskani
Ka – ka – ka	ak – ak – ak	kie – kie – kie
uk –uk- uk	ku – ku - ku	kei – kei – kei
ok – ok – ok	ko – ko – ko	kai – kai – kai
ek – ek – ek	ke – ke – ke	kau – kau – kau
ik – ik – ik	ki – ki – ki	

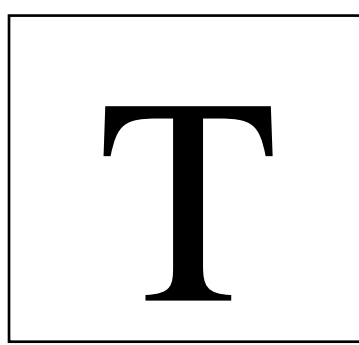
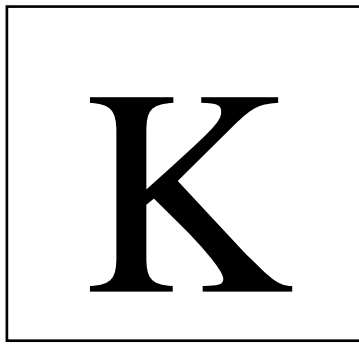
Rotaļas un vingrinājumi, lai skaņas [k] nostiprināšana būtu interesantāka: (tiek aktivizēta pirkstu un delnu kustības, veicināta ritma izjūta):

- var bērnam teikt, ka papagailis lūdz atkārtot zilbes;
- “Skaļie un klusie zilbju celiņi”. Bērns ar pirkstiem “izstaigā” zilbju (vārdu) takas, ko veido lielas un mazas ģeometriskas figūras, bērns zilbi izrunā skaļi, uz mazās liekot pirkstu - klusi;
- “Zilbju (vārdu) gliemezis”. Bērns izrunā (izdzied) zilbi (vārdu) , zīmējot ar rādāmo pirkstu gliemeža spirāli;
- “Zilbju (vārdu) kreļļu virtene”. Bērns saņem sagatavotu kreļļu virteni. Pieskaroties un pārvietojot katru kreļli , bērns vienlaicīgi izrunā zilbi vai vārdu;
- “Skaitāmo kociņu taka”. Bērns kociņus kārtu gan horizontāli, gan vertikāli. Tiek mainītas zilbes (vārdi) ik pēc diviem kociņiem;
- “Žodziņa zīmējums”. Bērns zīmē vertikālas vai horizontālas svītras vienlaicīgi izrunājot zilbes (vārdus);
- “Zilbju (vārdu) ping - pongs”. Bērnam rokās ir bumbiņa. Metot bumbiņu no plaukstas plaukstā, bērns izrunā logopēda iepriekš nosaukto zilbi;
- “Zilbju (vārdu) soļi”. Abi rotaļu partneri – logopēds un bērns sadevušies rokās soļo. Liekot pirmo soli – skan zilbe (vārds), liekot otro, skan cita zilbe, bet liekot trešo soli, abas kājas noliek blakus un izrunā gan pirmo zilbi, gan otro zilbi;
- “Zilbju (vārdu) metamais kauliņš”. Ņemam spēļu kauliņu, bērns uzmet ciparu un izrunā atbilstošu zilbju skaitu.

16. pielikums. Skaņu [k] un [t] atšķiršanas posms (Miltiņa, 2005, 178 – 182, Baumanē, 1976, 35 – 36; Baumanē, 2014, 136 – 138)

16. 1. pielikums. Izolētas skaņas [k] un [t] atšķiršana pēc akustiskām pazīmēm

Logopēds bērnam dod abu skaņu dzirdes tēlu kartītes vai burtu kartītes. Logopēds sauc izolētas skaņas, bērns paceļ attiecīgo tēlu vai burtu kartīti.

16.2. pielikums. Skaņas [k] un [t] atšķiršana zilbēs

Pēc artikulācijas pazīmēm.

Logopēds sauc zilbes, bērns tas pareizi atkārto. Bērns var zilbes arī lasīt, kā arī parādīt logopēda nosauktās zilbes.

ka – ke – ki – ku – ko – kie

ta – te – ti – tu – to – tie

ka – ka – ta

ta – ta – ka

ti – ki

ki – ti

ka – ta – ka

ta – ka – ta

te – ke

ke – te

ta – ka – ka

ka – ta – ta

ta – ka

ka – ta

Pēc akustiskām pazīmēm.

Logopēds sauc zilbes, bērns paceļ attiecīgo simbolu, parāda attiecīgā burta vai attēla kartīti. Ke, te, ki, ti, kie, tie, kū, tū...

16.3. pielikums. Skaņas [k] un [t] atšķiršana vārdos

Pēc artikulācijas pazīmēm.

Logopēds sauc vārdus, bērnam pareizi jāatkārto vārdi. Logopēds kopā ar bērnu noskaidro vārdu nozīmes maiņu, kas rodas aizstājot skaņas.

kaisa – taisa	marka – Marta	kas? – tas	kur? – tur
raki – rati	roka – rota	kā? – tā	kāds? – tāds
kase – tase	vāki – vārti	kam? – tam	kāda? – tāda
rika – Rita	laka – lati	ko? – to	kāpēc? – tāpēc
kūka – tūta	suka – suta	ar ko? – ar to	kādēļ? – tādēļ

Pēc akustiskām pazīmēm

Logopēds izsniedz kartītes ar skaņu simbolu [k] un [t], bērns nosauc kartītē redzamo, grupē kartītes pie noteiktā simbola. Ja abas skaņas ir vārdā, paceļ abus simbolus. Vārdus var dalīt zilbēs. Skaņas [k] un [t] atrašanās vietas noteikšana vārdā. Vārdu dalīšana skaņās. No vārda pazudis burtiņš, atrodi pareizo!

Kāja, kannā, kaija, kaste, krūze, kāpnes, klade, kalni, karte, jaka, kūka, mīkla.

Rati, vārti, rotas, tēja, citrons, ģitāra, grāmata, tārps

16.4. pielikums. Skaņas [k] un [t] atšķiršana vārdu savienojumos, teikumos

Pēc artikulācijas pazīmēm.

Bērns atkārto vārdu savienojumus, izrunā nesajaucot skaņas [k] un [t].

silta tēja	tautas tērpi
matu suka	stikla krūze
skuju koki	stārķa knābis
kurmja rakumi	svētku prieki

Bērns atkārto teikumu, izrunā nesajaucot skaņas [k] un [t].

Ti – ti – ti – rati ripo raiti.

Ki – ki – ki – Kārlim skaisti zābaki.

Ta – ta – ta – Tijai balta kleita.

Ka – ka – ka – Katei koša jaka.

Tu – tu – tu – vēstuli es rakstu.

Ku – ku – ku – pulkstenis iet tiku – taku.

Bērns no dotajiem vārdiem vai attēlu kartītēm izdomā loģisku teikumu.

16.4. pielikuma turpinājums

ala, kurmis, rok. (Kurmis rok alu.)

kūtī, kaza, kaķis, dzīvo, kūtī. (Kaza un kaķis dzīvo kūtī.)

Bērns teikumu var papildināt.

Tijai balta...

Pulkstenis iet...

Kārlim skaisti...

Teikumu dalīšana vārdos, izmantojot plāksnītes.

Pēc akustiskām pazīmēm.

Logopēds sauc vārdu savienojumu, bērnam jānosauc tas vārdu savienojums, kurā dzirdamas skaņas [k] un [t].

silta tēja tautas tērpi

matu suka stikla krūze

skuju koki stārķa knābis

kurmja rakumi svētku prieki

No dotajiem vārdu savienojumiem bērns var izveidot teikumus.

Nosaukt teikumā tikai tos vārdus, kuros ir skaņa [k] un [t].

Tālim spiež kurpe.

Kas tas bija, kas atnāca ar pelēku mētelīti? (Lietus)

16.5. pielikums. Skaņas [k] un [t] atšķiršana saistītā runā

Logopēds izmanto tautasdziesmas, sakāmvārdus, mīklas, dzejoļus, pasakas, stāstu.

Kaut man būtu tā naudiņa, Kūko, kūko kūkotāja,

Kas guļ jūras dibenā! Es pretim atkūkoju.

Es nopirktu Rīgas pili Es pretim atkūkoju

Ar visiem namniekiem. Kā savai māsiņai.

Kurmja apakšzemes mājā

Kālis iekāpis ar kāju. (J. Baltvilks "Apoga alfabets")

Es tev saku Beigsies taka Es tev saku:

Nāc man blakus: Tur būs aka, Turies blakus

Un pa taku Bet pie akas Un pa taku

Skrien uz aku! Akmens plakans. Bēdz no akas. (V. Straume "Aka")